

ISSN 2788-659X

ASTANA ARHIVI
MEMLEKETTİK MEKEME

ARHIV HABARŞYSY

4
2025

Қарашада өмір тұр,
Тоқтатсаң, тоқсан көнер ме?
Арттағы майда көңіл жүр,
Жалынсаң, қайтып келер ме?
Абай

ISSN 2788-659X

АРХИВ ХАБАРШЫСЫ

ҒЫЛЫМИ-КӨПШІЛІК,
АҚПАРАТТЫҚ-ӘДІСТЕМЕЛІК ЖУРНАЛ

№ 4 (20) /2025

2021 жылдан бастап тоқсан сайын шығады

ВЕСТНИК АРХИВА

НАУЧНО-ПОПУЛЯРНЫЙ,
ИНФОРМАЦИОННО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№ 4 (20) /2025

Издается с 2021 года ежеквартально

Астана, 2025

ҚҰРЫЛТАЙШЫСЫ: «Астана қаласының Мемлекеттік архиві» мемлекеттік мекемесі
ҒЫЛЫМИ ӘРІПТЕС: Қазақстан тарихшыларының Ұлттық конгресі

Бас редакторы: Бимолдин Ж.Б., Астана қаласының Мемлекеттік архивінің директоры

Редакциялық кеңес мүшелері:

Есіркеп С.З. Астана қаласының Тілдерді дамыту және архив ісі басқармасының басшысы
Сыдықов Е.Б. ҚР ҰҒА академигі, т.ғ.д., профессор, тарихшылардың ұлттық конгресі басқармасының төрағасы, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ ректоры
Қышқашбай Т.Ә. МАНПО академигі, п.ғ.д., профессор, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері
Қамзабекұлы Д. ҚР ҰҒА академигі, филол.ғ.д., профессор, «Қазақ газеттері» ЖШС-нің Бас директоры
Аяған Б.Ғ. ҚР ҰҒА құрметті академигі, т.ғ.д., профессор, Қазақстан тарихшылары мен қоғамтанушылары Академиясының, ҚР Саясаттану ғылымдары Академиясының академигі, ҚР ҒЖБМ Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары
Қабылдинов З.Е. ҚР ҰҒА академигі, т.ғ.д., профессор, ҚР ҒЖБМ Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының директоры
Көкебаева Г.К. Т.ғ.д., Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры
Курманов З.К. Т.ғ.д., профессор, ҚТҚА академигі, Кыргызстан Республикасының СІМ Дипломатиялық академиясының ғылым жөніндегі проректоры
Испанходжаева З.Р. Т.ғ.д., Мирзо Ұлықбек атындағы Өзбекстан ұлттық университетінің профессоры
Алпысбаева Г.А. Т.ғ.д., С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университетінің профессоры
Мынбай Д.К. Техн.ғ.к., мемлекет және қоғам қайраткері
Годовова Е.В. Т.ғ.д., Орынбор мемлекеттік педагогикалық университетінің Ресей тарихы кафедрасының профессоры
Мусабалина Г.Т. Т.ғ.д., МАНПО академигі, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ профессоры
Шілдебай С. К. Т.ғ.к., Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік архивінің директоры
Сатаева С.А. Т.ғ.к., архивтанушы
Маликова С.З. Т.ғ.к., Солтүстік Қазақстан облыстық Мемлекеттік архивінің директоры
Исахан Ғ.Т. Астана қаласы мемлекеттік архивінің Ғылыми-зерттеу және ақпараттық-түсіндіру жұмысы қызметінің басшысы, жауапты редактор

Редакцияның мекенжайы:

010000, Астана қаласы, Сарыарқа ауданы, М. Әуезов көшесі, 3-үй
тел/факс: +7 (7172) 28-07-26 (қос. 119, 134). E-mail: info@gosarhiv.kz

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және Қоғамдық даму министрлігінің
Ақпарат комитетінде 14.10.2020 тіркелген, тіркеу № KZ04VPY00027990

УЧРЕДИТЕЛЬ: Государственное учреждение «Государственный архив города Астана»

НАУЧНЫЙ ПАРТНЕР: Национальный конгресс историков Казахстана

Главный редактор: Бимолдин Ж.Б., Директор Государственного архива города Астана

Члены редакционного совета:

Есиркеп С.З.	Руководитель Управления по развитию языков и архивного дела г. Астана
Сыдыков Е.Б.	Академик НАН РК, д.и.н., профессор, председатель Национального конгресса историков Казахстана, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, ректор ЕНУ им. Л.Н. Гумилева
Қышқашбай Т.А.	Академик МАНПО, д.п.н., профессор, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері
Камзабекулы Д.	Академик НАН РК, д.филол.н., профессор, Генеральный директор ТОО «Қазақ газеттері»
Аяган Б.Г.	Почетный академик НАН РК, д.и.н., профессор, Председатель ОО «Лига историков и обществоведов», Президент Академии историков и общественных наук, заместитель директора Института истории государства МНВО РК
Кабылдинов З.Е.	Академик НАН РК, д.и.н., профессор, директор Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова МНВО РК
Кокебаева Г.К.	Д.и.н., профессор Казахского национального университета имени Аль-Фараби
Курманов З.К.	Д.и.н., профессор, Академик АИОН РК, проректор по науке Дипломатической академии МИД Кыргызской Республики
Ишанходжаева З.Р.	Д.и.н., профессор Национального Университета Узбекистана им. Мирзо Улугбека
Алпысбаева Г.А.	Д.и.н., профессор Казахского агротехнического университета им. С. Сейфуллина
Мынбай Д.К.	К.т.н., государственный и общественный деятель
Годовова Е.В.	Д.и.н., профессор кафедры истории России Оренбургского государственного педагогического университета
Мусабалина Г.Т.	Д.и.н., академик МАНПО, профессор ЕНУ им. Л.Н. Гумилева
Шілдебай С. К.	К.и.н., директор Центрального государственного архива Республики Казахстан
Сатаева С.А.	К.и.н., архивовед
Маликова С.З.	К.и.н., директор Северо-Казахстанского государственного архива
Исахан Г.Т.	Руководитель службы научно-исследовательской и информационно-разъяснительной работы Государственного архива города Астана, ответственный редактор

Адрес редакции:

010000, г. Астана, Сарыаркинский р-н, ул. М. Ауезова, дом 3
тел/факс: +7 (7172) 28-07-26 (вн. 119,134). E-mail: info@gosarhiv.kz

Зарегистрирован Комитетом информации Министерства информации и общественного согласия Республики Казахстан от 14.10.2020 № KZ04VPY0002799

© Государственный архив города Астана

МАЗМҰНЫ

<i>Бимолдин Ж.</i>	Ұрпақ үлесіндегі уақыт безбені	6
--------------------	--------------------------------	---

ЗЕРТТЕУЛЕР. МАҚАЛАЛАР. ІЗДЕНІСТЕР

ТАРИХ МЕТОДОЛОГИЯСЫ, ТАРИХНАМА және ДЕРЕКТАНУ

<i>Сәрсембина Қ.</i>	Астана қаласы архивіндегі қуғын-сүргінге ұшыраған әйелдерге қатысты деректер	8
<i>Кашикимбаев А. Омурзаков. Т</i>	Почему село «Амантай» стало называться «Мариновкой»!?	16
<i>Муканова Г.</i>	Трагедия Амзе. Передел пахотных и сенокосных угодий в регионах Казахстана	22
<i>Абдулхаиров А.</i>	Жизнь и деятельность Райме Муллиной через призму архивных документов	40
<i>Бисенова Г.</i>	Қазақстан тарихын зерттеудегі шетелдік архив деректерінің маңызы	48

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯСЫНА 30 ЖЫЛ

<i>Бақытжанова А.</i>	Конституция – Қазақстанның болашағын анықтайтын басты құндылық	56
-----------------------	--	----

АРХИВТЕР СӨЙЛЕЙДІ

<i>Акрамова У.</i>	Национальный архив кинофотофонодокументов Узбекистана - ценнейшее хранилище памятников истории и культуры народов центральной Азии	61
<i>Ишанходжаева З.</i>	Архивы и их цифровая база данных как ключевой инструмент реконструкции военной эвакуации в Узбекистан (1941-1945)	67

АРХИВ ІСІНІҢ ТАРИХЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІ және ІС ЖҮРГІЗУ

<i>Алимгазинов К. Шаяхмет Н.</i>	Публикаторская деятельность Архива Президента Республики Казахстан: современные тренды развития	71
<i>Чекалина Л.</i>	Клиентоцентричный подход в развитии деятельности исторического архива Омской области	83
<i>Ақтайлақ Б.</i>	Цифрлық трансформация жағдайындағы архив және құжаттану терминологиясы	87
<i>Бағаутдинов З.</i>	Современные технологии в архивном деле: тренды и стратегии развития	94
<i>Бағдаулетова А.</i>	Архив – аманат: тарихи құжаттар мен сирек кітаптарды сақтау және қалпына келтіру	99

АСТАНА ҚАЛАСЫ МЕМЛЕКЕТТІК АРХИВІНЕ 30 ЖЫЛ

<i>Исахан Ғ.</i>	Астана архиві: цифрлық дәуірдегі тарихи қадам	102
<i>Сыздықов Қ.</i>	Архив история нашей жизни.	106
Сатира сардарының сарқылмас мұрасы. Т.Құлиястың туғанына 90 жыл.		110
К 90-летию выдающегося мастера – Михаила Гапоненко		112
Творческое наследие Владимира Бахуревича в архиве Астаны		114

ҚҰТТЫҚТАЙМЫЗ

<i>Илиясова К.</i>	Архив ісіне адал жан. Жеңіс Мажитова 80 жаста.	115
--------------------	--	-----

БИБЛИОГРАФИЯ ЖӘНЕ СЫН

<i>Ерғалиев Ж.</i>	Бабалар жолы – ақиқат жолы	118
<i>Тоқсанбай Қ.</i>	Жеріңнің аты – еліңнің хаты	120
<i>Ұ.Дәлейұлы.</i>	Отан үшін күрес – ерге тиген үлес	123
<i>Тоқсанбай Қ.</i>	Архив айнасы	125
<i>Тоқсанбай Қ.</i>	Архив қорын айшықтаған анықтамалық	127
<i>Успанова Д.</i>	Методические рекомендаций «Научно - техническая обработка документов: планирование, процесс и современные подходы»	129

АҚПАРАТ ЖӘНЕ ХРОНИКА

ӘЛЕМ АРХИВТЕРІНЕН

Collaboration, Heritage, and Global Action at ICA Barcelona 2025	131
Safeguarding the past for the future: international training on digitisation, preservation, and emergency response	134

ОТАҢДЫҚ ЖӘНЕ ЕЛОРДАЛЫҚ АРХИВТЕРДЕН

<i>А.Қаршығаұлы.</i>	Ата Заң – Тәуелсіздігіміздің Темірқазығы	137
	«ASTANA ARCHIVE FEST-2025» халықаралық форумы	138
	Қызылордада архив ісі бойынша республикалық өңірлік семинар өтті	144
	Ағалар архивке құжаттарын аманаттады	145

ҰРПАҚ ҮЛЕСІНДЕГІ УАҚЫТ БЕЗБЕНІ

Ардақты ағайын, құрметті оқырман!

«Архив хабаршысы» ғылыми-көпшілік, ақпараттық-әдістемелік журналының биылғы төртінші, жылжабар саны – жыл бойғы еңбектің, архившілердің ізденісі мен кәсіби жауапкершілігінің қорытындысы. Бүгінде архив қорында 500 мыңнан астам сақтау бірлігі бар десек, жыл сайын оған 100 мыңға жуық жаңа құжат келіп қосылып жатады. Сарғайған әр парақ қаланың елордаға айналған сәтінің куәгері, тәуелсіздік тарихының тылсым тынысы.

Бұл нөмірдің мазмұнына енген әр материалдың атының өзі-ақ көп нәрседен хабар береді. Бірі қуғын-сүргінге ұшыраған әйелдер тағдыры арқылы ұлт жадының қасіретті беттерін қайта парақтаса, енді бірі өлке тарихындағы елді мекен атауының өзгеруін дерек пен дәйек негізінде таразылайды. Журналдың алғашқы бөлігіндегі мақалалар архив деректерін талдаудың жаңа тәсілдерін алға тартады. Қ. Сәрсембина Астана қаласы архивіндегі қуғын-сүргін көрген әйелдер туралы материалдар негізінде тек бір отбасының ғана емес, тұтас бір қоғамның сол кезеңдегі тынысын ашуды мұрат тұтады. Ал А. Қашқымбаев пен Т. Өмірзақовтың Амантай ауылының Мариновкаға айналу тарихына үңілуі жер атауының өзі ұлт тағдырының бөлінбес бір бөлшегі екенін дәлелдейді. Г. Мұқанованың шабындық жерлерді бөлісу тарихын қозғауы ауылдық аймақтардағы әлеуметтік теңсіздік пен ұжымдастыру кезеңінің ауыр зардабын қайта зерделеуге мүмкіндік береді. Қырымдық ғалым А. Абулхаиров қырым татарларының өкілі, ғалым Райме Муллинаның депортация жағдайында татар халқының рухани мұрасын сақтаудағы рөліне назар аудартады. Шетелдік архив қорларының маңызы туралы Г. Бисенова өзекжарды мәселе төңірегінде ой қозғайды.

ҚР Конституциясының 30 жылдығына орай Айнұр Бақытжанованың «Конституция – Қазақстанның болашағын анықтайтын басты құндылық» мақаласын ұсынып отырмыз.

Журналдың бұл нөміріндегі айрықша атап өтетін маңызды жайттың бірі - биыл Астана қаласы мемлекеттік архиві өзінің 30 жылдық мерейлі белесіне табан тіреп, осы атаулы дата аясында «ASTANA ARCHIVE FEST» – «Архив: Жаңа дәуір, жаңа мүмкіндіктер» атты кең ауқымды форум өткізген болатын. Архив саласының өткені мен болашағын тоғыстырған бұл басқосу салмақты ой мен кәсіби пікірдің тоғысқан алаңына айналды. Форум аясында ұйымдастырылған «Қазіргі қоғамдағы архивтің рөлі» атты ғылыми-тәжірибелік конференцияда архив ісі мен құжаттанудың өзекті мәселелері талқыланып, саланы цифрландыру, инновациялық технологияларды енгізу, халықаралық тәжірибе алмасу сияқты стратегиялық бағыттар жан-жақты сараланды. Форумға қатысты мазмұнды мағлұматтар журналдың осы шығарылымында қамтылып, оқырманға архив саласының жаңа беталысын айқын танытып отыр.

«Архивтер сөйлейді» айдары мен «Архив ісінің тарихы мен тәжірибесі және іс жүргізу» топтамасында архив саласындағы Л. Чекалина, У. Акрамова, З. Багаутдинов сынды білікті мамандар заманауи архивтанудың бағыт-бағдары мен кәсіби ұстанымдарын, жан-жақты түсіндіріп, оқырманға тың дүниелер ұсынып отыр.

Мұрағат қорындағы еліміздің өркендеуіне үлес қосқан тұлғалардың жеке тектік қоры – журналдың биылғы жылжабар санының ерекшелігі.

Бұл реттебасылым оқырманға астаналық архивте жеке тектік қоры сақтаулы төрт бірдей тұлғаның мерейтойына орай мақалалар топтамасын ұсынып отыр. Соның бірі, кезінде қалалық әкімшілік жанындағы архив ісі басқармасын басқарған, өмірін тұтас осы салаға арнаған Қимаш Сыздықовтың бұрынырақта жазылған естелік мақаласы. Архив ісінің өркендеуіне өлшеусіз үлес қосқан көрнекті мұрағат майталманының туғанына биыл 110 жыл толып отыр.

Сондай-ақ басылым бетінде архивте жеке тектік қоры жинақталған қаламгер Табыл Құлиас пен мемлекеттік сыйлық алған құрылысшы М. Гапоненконың 90 жылдығына арналған қысқа да нұсқа ақпараттық жазбалар оқырманды бей-жай қалдырмайды. Өмірі мен еңбегі ел жадынан өшпейтін бұл азаматтардың жеке құжаттары архивтің қымбат қазынасы қатарында саналады. Ал фототілші Владимир Бахуревичтің 70 жылдық мерейтойына орай ұсынылған материал оның азаматтық болмысын, еңбектегі өрелі жолын өнеге тұтқан кейінгі өскелең ұрпақ үшін маңызды дереккөз бола алады.

К. Илиясованың биыл туғанына 80 жыл толған Жеңіс Мәжитова хақындағы «Архив ісіне адал жан» мақаласы да журналдың мазмұнын байытып тұр. Ұзақ жылдық еңбектің, азаматтық ұстанымның, тарих алдындағы адалдықтың салмағы осы материалдар арқылы жан-жақты ашылады. Мұны біз мерейтойлар тізбегін түгендеу мақсатында емес, архивке еңбегі сіңген жандарға деген құрметіміз ретінде, тағылымның көркем шежіресі сипатында ұсынуды парыз тұттық.

Соңғы жылдары архив ұжымы ғылыми-танымдық бағыттағы бірнеше құнды жобаларды жүзеге асырып келеді. Соның ішінде екінші дүниежүзілік соғысқа қатысушы Хакім Сүлейменұлының тауқыметі туралы естеліктер, мұрағаттық құжаттар негізінде жазылған «Қайсар рух» кітабы, тарихшы Ж. Артықбаевтың қаланың ежелгі іздерін айшықтап, оның қалыптасу кезеңдерін тереңнен зерделеген салмақты зерттеуі – «Қараөткел құпиялары» туралы баспасөз беттерінде талай рет жазылды да. Архивтің биылғы тағы бір маңызды жаңалығы – солардың қатарын жақында зерттеушілер мен қала тарихын білгісі келетін оқырмандар үшін әзірленген екі жаңа көмекші құрал толықтырып отыр. Соның бірі – астаналық архивтің қала тарихына қатысты қорларды жүйелеп көрсетіп, бағыт-бағдар беретін «Жөнсілтері» де, ал екіншісі – соңғы отыз жыл ішінде жинақталған тұлғалық қорлардың құрамын толық қамтып отырған «Жеке тектік қорлар жөніндегі анықтамалық». Журналдың осы санында аталған кітаптарға арналған шағын рецензиялар ұсынылып, оқырманды архивтің ғылыми кеңістігімен кеңірек таныстыруға талпынады.

Сөзімнің соңында журналдың биылғы төрт санына қатысқан барлық авторларға, жанашыр әлеуметке, оқырмандарымызға өз тарапымынан алғысымды жеткізім келеді.

Ұлттың ұлы мұрасы жолындағы еңбегіміз баянды болғай!

*Ізгі ниетпен, Ж. Бимолдин,
Астана қаласы Мемлекеттік архивінің директоры,
Бас редактор*

Құралай СӨРСЕМБИНА

тарих ғылымдарының кандидаты Ш. Уәлиханов атындағы тарих
және этнология институтының Астана қ. филиалының директоры

АСТАНА ҚАЛАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК АРХИВІНДЕГІ ҚУҒЫН-
СҮРГІНГЕ ҰШЫРАҒАН ӘЙЕЛДЕРГЕ ҚАТЫСТЫ ДЕРЕКТЕР

Аңдатпа. Мақалада 1930-1950 жылдары Астана қаласының мемлекеттік архивіндегі саяси қуғын-сүргінге ұшыраған әйелдер тағдыры деректер негізінде зерделенген. Ер адамдар жаппай жазықсыз жазаға тартылғанда олармен бірген әйелдердің де саяси қуғын-сүргін зобалаңына ұшырағандығы дәйектеледі. Жазықсыз азап шеккен әйелдер тағдыры кеңестік тоталитарлық жүйенің қылмысын екендігі, саяси қуғын-сүргін қызылдар билігінің орнығуымен қатар жүргендігі қарастырылады. Саяси қуғын-сүргін жалпылама бағыт алғанда, сол бір зобалаңға әйелдер де, жасөспірімдер де ілікті. Жазықсыз сәбилер тірі жетім атанып, ІХК жетімектеріне айналды. 1920 жылдан бастап саяси «қылмыстары» үшін жазаланғандар жеткілікті. Сот жүйесі тәуелсіздігінен айрылып, партия саяси қуғын-сүргінге жол ашқандығы белгілі.

Кейбір деректерде (мұрағаттардағы) саяси қуғын-сүргінге ұшыраған әйелдердің аты-жөні, тегі, үкімі, туған жылы және өзге де қажетті дерек көздерінің жүйесіз жаылғандығын, тіпті кейде жазылмай қалғандығын да айтуымыз керек. Түрмедегі әйелдердің қылмыстық іс-қағаздары дұрыс толтырылмаған. 1931 жылы тұтқындардың іс-қағаздарын жүйелі толтыру туралы айтылғанымен, нәтижесіз қалған.

Мақалада Ақмола облысы бойынша саяси қуғын-сүргінге ұшыраған әйелдердің ұлты, қызметі, білімі, оларға қолданылған жаза түрі және т.б. мәліметтер талданды.

Түйін сөздер: саяси қуғын-сүргін, тоталитаризм, ұлттық сана, отбасы, саясат, мемлекет, руханилық, қуғын-сүргін шаралары, депортация.

Саяси қуғын-сүргін құрбандарының толық ақталуы бүгін заман талабы. Түрмелер мен еңбекпен түзету лагерлерінде жазықсыз сотталып, жазаларын өтеген аналардың тағдыры оңайлықпен зерттелініп, жазылатын дүние емес. Сол кезеңдегі қылмыстың өте көлемді, әрі жүйелі түрде, жан-жақты болуы қазіргі таңдағы зерттеудің өте ауқымдылығын әрі жан-жақтылығын, жүйелілігін талап етеді. Түрмелер мен еңбекпен түзету лагерлеріндегі әйелдер тағдыры сол кезеңде кеңестік жүйеге қажет болмады.

1925-1938 жылдар аралығындағы сотталғандар құрамы туралы мәліметтерді, тек қана лагерь басшыларының жылдық есебі, қызмет бабында жазған хаттар, бұйрықтар және өзге де осы секілді қосымша дерек көздері бойынша ғана анықтай аламыз. Лагерь тұтқындарының жеке істері

секілді маңызды тарихи құжаттарды зерттеу арқылы толық ақпаратқа қол жеткізуге болады. Сол жылдардағы лагерь тұтқындарының жеке іс қағаздары 2022 жылдың соңына дейін, аймақтық, облыстық ІІМ қатаң бақылауында болды.

Мұрағат деректеріне үнілгенде лагерлік жүйенің алғашқы қалыптасу уақытында тұтқын әйелдерге қатысты мәліметтер кездеспейді.

1930 жылдың ортасына дейін әйелдерге арналған арнайы лагерлер болмады (Астана ҚММ, 5731: 85). 1937 жылғы 15-тамыздағы ІІХК-ның № 00486 шұғыл бұйрығы «Отанын сатқандардың отбасы мүшелеріне» арналған арнайы лагерлерді құруға жол ашты. РСФСР Қылмыстық Кодексінің 58-бабымен сотталған әйелдерді басқаларға қоспай, бөлек қамау бұйырылды. Нарым өлкесі мен Қазақстандағы Торғай ауданы осындай лагерьлерді құру аймақтары болып белгіленген.

1930 жылы Қазақстандағы 23 тұтқындау орындарында сотталған әйелдер болғаны белгілі. Алайда, түрмелердегі әйелдердің саны сол жылдардағы құжаттарда көрсетілмейді (ҚРОММ, 309: 3). 1928-1931 жылдары адамдарды «соттаудың» неше түрлі әдістері жетілдіріліп, ОГПУ-дің қолында репрессияны жүргізудің даяр тетігі болды.

1930-шы жылдардың ортасында саяси қуғын-сүргін жүгізудің өзіндік жолы қалыптасты. Жалған айыптаулар, бір адамға жала жабу арқылы бірнеше адамды ұстау арқылы репрессия жаппай әрі жалпылама бағыт алды. Астық, ет дайындау, бай-кулакты тап ретінде жою, социалистік меншікті қорғау науқандарында халыққа қарсы репрессиялық шаралар қарқынды қолданылды. Жоғарыдан үсті-үстіне келіп жатқан бұйрықтар қуғын-сүргінді жеделдетті. Мәселен, ЮХК сот-тергеу органдары астық дайындау науқаны барысындағы «жұмыстары» туралы мәліметті екі апта сайын жинаған. Көптеген адамдардың үстінен қозғалған қылмыстық істер заңсыз болған. Оны мұрағат құжаттары дәлелдейді.

Айыпқа тартылған тұлғаны «қылмыскер» атандыру үшін бірін-бірі танымайтын, әр ауылдан шыққан айыпкерлерді топтап, байланысы жоқ бірнеше істер біріктірілгендігі, астық тапсырмағандардың мүлкін тәркілеу кезінде мал-мүлкінен айырылғысы келмей, кеңес өкіметіне қарсы сөз айтқандардың іс-әрекеті «террористік акт» ретінде бағаланғандығы, ҚК-тің 58-8 бабымен ату жазасына кесілген. Тіпті, ауылдарында бай-кулак қалмағандығын айтқан ауылдық кеңес төрағалары да, осы баппен атылып кете барған. «Науқан жоспарын орындауға шамамыз келмейді» деген сөзді айтқандарды «кеңестерге қарсы үгіт-насихаты» үшін ҚК-нің 58-10 бабымен соттау үрдіс алған. Науқандар барысында өткізілген жиналыстарда білім деңгейінің төмен дәрежесі салдарынан сөз сөйлей алмаған кеңес қызметкерлері ҚК-тің 111 бабымен жазаланған. Нәтижесінде түрмелерге адам сыймай, сотталғандар адам төзгісіз жағдайда «жазаларын» өтеген (Сарсембина, 2016: 164).

Жазықсыз жазаланған әйелдер саны әлі күнге дейін әр түрлі мөлшермен айтылады. РСФСР ҚК 58 бабының әр түрлі тармақтарымен сотталған әйелдердің барлығы дерлік ақталды ма? – деген заңды сауал туындайды.

Деректерде саяси қуғын-сүргінге ұшыраған әйелдердің аты-жөні, тегі, үкімі, туған жылы және өзге де қажетті дерек көздерінің жүйесіз жаылғандығын, тіпті кейде жазылмай қалғандығын да айтуымыз керек. Түрмедегі әйелдердің қылмыстық іс-қағаздары дұрыс толтырылмаған. 1931 жылы тұтқындардың іс қағаздарын жүйелі толтыру туралы айтылғанымен, нәтижесіз қалған. Грамматикалық қателерден көз сүрінеді (Астана ҚММ, 5763: 13). 1933–1934 жылдары сотталғандар санын дұрыс есептеу туралы қайта-қайта айтылады. Сотталғандар тізімі жүйесіздікпен жазылған. Бір айдағы тізімде әйелдер жазылады, ал екінші айдағы тізімде жазылмайды.

Сарғайған парақтардағы қарандашпен жазылған жазықсыз жапа шеккендердің есімдері кейде дұрыс, анық көрінбейді де. Қағаз бетінен өшіп қалу қаупі де жоқ емес. «Қылмысқа тартылған» әйелдердің жеке істерінде зерттеу ісіне қажетті деректер толық табылмайды. Дәлел келтірсек: Ақмола түрмесіндегі сотталған әйелдердің қылмыстық істерінің басым көпшілігі 1 парақтан тұрады. Онда келесідей мазмұндағы деректер бар: № 1092 іс: Байғанатова Татий 1932 жылы ҚК-ң 166-72 баптарымен сотталған. Жасы 45-те. Партияда жоқ. Кедей. Колхозда жұмыс жасайды. Байғанатов Мақсұтпен бірге ат ұрлаған. Басқа дерек жоқ. Қылмыстық істердің кейбірінде жазаға тартылған әйелдердің бармақтарының ізі басылып, түр сипатына (шашының түсі, бойының ұзындығы және т.б.) қысқаша анықтама берілген (Астана ҚММ, 1092:1).

Ақмола облысы бойынша жазықсыз жазаланған әйелдерге қатысты <https://ru.openlist.wiki> сайтында «Хранить вечно: Книга памяти жертв массовых политических репрессий 30–40-х и нач. 50-х гг. Ч. 1: 58-я статья. Акмолинская обл.», – кітабының электронды нұсқасы бар. Осы кітап бойынша Ақмола облысында 1616 әйел саяси қуғын-сүргінге ұшыраған. Алайда, көпшілігінде ұлттары, білімі, кәсібі көрсетілмеген. Аталған сайтта Ақмола облысы бойынша ҰҚҚД-нің (ДКНБ) саяси қуғын-сүргінге ұшыраған тұлғалар туралы материалдары салынған. Онда 58 баппен сотталған 4350 адамның тізімдері, ұлты, туған жылы, жынысы, білімі, кәсібі, сотталған жылы, қандай баппен сотталғаны, неше жылға сотталғаны, жаза түрлері жазылған. Алайда, көп адамның туған жылы көрсетілмеген. Осы мәліметтерді талдағанда, РСФСР ҚК 58 бабымен сотталған әйелдер саны-275 (Ақмола облысы бойынша). Оның ішінде ату жазасына кесілген әйелдер саны-26. Ұлттық құрамы келесідей: Қазақ – 9; орыс – 100 (оның ішінде Қазақстанда туғандары – 35); еврей – 10; неміс – 40; поляк – 68; белорус – 7; қытай – 11; латыш – 1; түркімен – 1; фин – 5; кәріс – 1; украин – 14 (Қазақстанда туғаны – 3); балкарка – 2; мордва – 1; чех – 1; коми – 1; ұлты көрсетілмеген – 3.

Бастауыш білімі бары – 142; орта білімді – 71 (оның 31-і аяқталмаған орта білімді); жоғары білімді – 16 (оның ішінде аяқталмаған жоғары білімді – 3); сауатсыз – 32 адам.

Кәсіптері, қызметтері келесідей: жұмысшы – 29; колхозшы – 51; үй шаруасында – 9; жұмыссыз – 1; сауыншы – 1; тігінші – 6; актриса – 1; еден жуушы – 5; етікші – 2; мұғалім – 10 (1-уі завуч); оқушы – 2; аға пионервожатый – 1; шетел тілі бойынша инспектор – 1; аспазшы – 1; малшы – 1; дәрігер – 1, медсестра – 6; санитарлық дәрігер көмекшісі – 1; аптека меңгерушісі – 1; меңгеруші – 1; артель меңгерушісі – 1; сотталғандар – 5; бухгалтер – 1; есепші – 3; кассир – 2, сатушы – 2; хатшы – 2; бригадир – 1; агроном – 2; метастанция бақылаушысы – 1.

Ату жазасына кесілгендердің ұлттық құрамы: 2 поляк, 1 украин, 6 орыс, 2 неміс, 9 қытай, 3 еврей, 2 фин, 1 кәріс. Атылғандардың қатарында 22 жастағы Шульман Эсфира (ұлты еврей, тігінші) 1937 жылы 4 қарашада ұсталып, 1938 жылы 29 тамызда атылған (Сарсембина, 2016: 265).

Барлығы дерлік 1937-1938 жж. атылған. Олардың қатарында 12 адам жұмысшы, колхозшы, тігінші, еден жуушы, етікші болса, 1 медсестра, 1 меңгеруші, 1 аптека меңгерушісі, 1 артель меңгерушісі, 1 санитарлық дәрігер көмекшісі де бар. Ал, кейбірінде қандай кәсіппен айналысқаны көрсетілмеген.

Адамдарды жазықсыз айыптау кеңес өкіметі орнаған жылдардан басталды. Енді, жазықсыз жазаға тартылған әйелдердің ұсталған, сотталған жылдарын қарастырсақ. 1919-20 жж 1 әйел сотталған. 1929–30 жж. 4 адам, оның 1-уі 10 жылға, қалғандары 1-5 жыл мерзіммен бас бостандықтарынан айырылған. 1933 ж. 1 адам, 1935 ж. 5 адам (3 жыл мерзіммен), 1937 ж. 10 адам АЖК, 10 адам 10 жыл мерзіммен, 3 адам 3-4-5 жыл мерзіммен сотталған, ал 2 адамға қылмыстық іс тоқтатылған. 1938 ж. 18 адам АЖК. 4 адам 10 жылға, 3-уі 1-5 жылға, 1-уі 8 жылға сотталса, 5 адамның қылмыстық ісі тоқтатылған. 3 адамның жазасы жазылмаған. 1939 ж. 3 адам 3 жылға, 1 адам 10 жылға бас бостандығынан айырылған. 1940 жылы 5 адам 10 жылға, 29 адам 5 жылға, 5 адам 6 жылға, 3 адам 8 жылға, 1 адам 4 жылға, 1 адам 7 жылға сотталған. 1941 жылы 27 адам 10 жылға, 6 адам 7-8 жылға, 3 адам 5-6 жылға, 1 адам 3 жылға, 1 адам 1 жылға сотталған. 1942 жылы 13 адам 10 жылға, 6 адам 5-6 жылға, 1 адам 3 жылға, 5 адам 7-8 жылға бас бостандығынан айырылған. 1943 жылы 12 адам 5 жылға, 2 адам 7 жылға, 2 адам 9-10 жылға, 1 адам 2 жылға сотталған, ал 1 адамның неше жыл мерзіммен жазаланғандығы көрсетілмеген. 1944 жылы 7 адам 5 жылға, 2 адам 6-7 жылға сотталады, 1 адам «ссылка» деп қана көрсетілген. 1945 жылы 5 адам 5 жылға, 3 адам 7-8 жылға, 2 адам 10 жылға сотталады. 1946 жылы 4 адам 5-6 жылға, 1 адам 10 жылға, 3 адам 8 жылға, ал 1947 жылы 1 адам 8 жылға, 1948 жылы 2 адам 10 жылға сотталады, ал 2 адамның қылмыстық ісі тоқтатылған. 1949 жылы 6 адам 10 жылға, 2 адам 8 жылға, 1 адам 25 жылға сотталады. 1950 жылы 5 адам 10 жылға, 1 адам 8 жылға сотталады, 1 адамның қылмыстық ісі тоқтатылған. 1951 жылы 2 адам 25 жылға, 1 адам 10 жылға сотталады, 1 адамның қылмыстық ісі тоқтатылған. 1952 жылы 2 адам 10 жылға, 1 адам 25 жылға сотталған. 1 адамға ЕТЛ (ИТЛ) деп қана жазылған. 1953 жылы 1 адам 25 жылға, 1 адам 5 жылға сотталады, ал 1 іс тоқтатылған. 1959 жылы 1 әйел 10 жыл мерзіммен бас бостандығынан айырылған. Байқап отырғанымыздай 1937-1938 жж. және 1940-1943 жж. жазықсыз жазаланғандар саны басым.

1929-30 жылдары Ақмола облыстық халық сотымен сотталғандар арасында 150 әйел болса, оның 29-і спиртті ішімдіктерді сақтағаны үшін, 3-уі Кеңес өкіметіне қарсылығы үшін, 6-уы жаппай тәртіпсіздікке салынғаны үшін, ал 22-сі «Кеңес өкіметі туралы әңгіме айтқаны» үшін айыпқа тартылған. Басқа сотталған әйелдердің қылмыстары жазылмаған. Ал, 79 жасында РСФСР ҚК-ң 58-бабымен ОГПУ шешімімен сотталған (Қылмыстық ісінде жазылған) Кубжасарова Райсаны ақталғандар тізімінен таба алмадық. Айыпқа тартылған әйелдердің отбасы мүшелері туралы ақпарат, олардың жеке істерінде көрсетілмеген (Астана ҚММ, 523: 7).

Түрмелерде жазықсыз сотталған әйелдер қылмыс жасаған (адам өлтірген, адам тонаған) әйелдермен бірге қамалған. Соколова Нина Иванова өз естелігінде: «...Құлағымнан балалардың, әйелдердің жылаған дауыстары кетпейді. Алайда, түрмелерде рецидивистер «Урки» де болды. Оларды түрме өмірі шошындырмады (Абрамов, 2001: 119),-деп жазған еді. Естеліктерде жазықсыз сотталған аналардың түрмеге қамалып, балаларын тартып алғанда «өз халқына жасалған қандай заңсыздық» деп те жылағандығы да жиі айтылады. Өздерінің жесір қалғандығын білмеген аналар балалары мен күйеулерін ойлап қана өмір сүрген (Абрамов, 2001: 122).

АЛЖИР-де азап шеккен аналардың тағдыры ортақ болды. Түрмелер мен еңбекпен түзету лагерлерінде кеңес өкіметіне қауіпті «жат элементтер» деп аталған әйелдердің, «халық жауының» әйелдерінің өтініштеріне, жазған арыздарына мән берілмеген (Жұмағалиев, 1998: 3).

Сонымен, ер азаматтар жаппай саяси қуғын-сүргінге ұшарағанда, олармен қатар әйелдер де «жазаланды». Айыпқа тартылған тұлғаның отбасы мүшелері «қылмысты» тиісті органдарға жеткізбегені үшін 5 жылдан 10 жылға дейінгі мерзіммен мүлкі тәркіленіп, сотталды. Отбасы мүшелері «қылмысты» білмеген жағдайда, сайлау құқығынан айрылып, Сібірдің алыс аудандарына 5 жыл мерзіммен жер аударылды. Ажырасып кеткен әйелдер де қылмыстық жауапкершілікке тартылды.

Кеңес өкіметі құрылған күннен бастап жүргізген қуғындау саясатына әйелдер де, балалар да іліккен. Саяси-экономикалық науқандар барысындағы заңсыздықтарға қарсы пікірлерге саяси мән берілген. Ашаршылық салдарынан бала-шағасын аштан өлтірмеу мақсатында өз малын өзі сойып жегендердің де жазықсыз жазаланғандары белгілі. Сол бір зобалаңнан аман қалған отбасы кемде кем. 1935 жылғы 8 сәуірдегі заң 12 жастағы балаларды да ересектермен бірдей жауапқа тартуды өмірге енгізді. Өмірдің қатігездінен бейхабар бейкүнә қаншама сәбилердің тағдыры ойыншыққа айналды. Балалар үйінде қайтыс болған сәбилер қаншама!

ЧСИР (Отанын сатқандардың отбасы мүшесі) немесе ЖИР (Отанын сатқандардың әйелдері) сөзі сот істерінде күнделікті қолданылды. «Халық жауы» атанған азаматтармен бірге қызметтес болған, сонымен қатар өндіріс, құрылыс салаларында жұмыс жасаған әйелдердің басым көпшілігі қудаланды. ОГПУ мәліметтерінде жаңсақ айтылған пікірі үшін қылмысқа тартылған әйелдер көп кездеседі. Алайда, сол жылдардағы тұтқындау орындары мен еңбекпен түзету лагерлері, колонияларының құжаттарды жүйесіз толтыру салдарынан, қуғын-сүргінге ұшыраған әйелдердің нақтылы есебін келтіру қиын. Саяси қуғын-сүргінге ұшырағандардың есебі сталиндік қуғын-сүргіннің көлемін анықтауға көмектеседі.

Қазақстанға жер аударылып келген әйелдер де саяси қуғын-сүргіннен аман қалмады. 1932-1934 жылдары «қоғамдық меншікке қол сұққандар» көп болса, 1935-1938 жж. «контрреволюциялық» және кеңестерге қарсы іс-әрекеті немесе теріс пиғылы үшін сотталғандар қатары артады. 1935 жылдан бастап қылмыс жасаған 12 жастағы балалар да, ересек адамдармен бірдей жазаланғандығын жоғарыда айттық. 1936 жылдан бастап отбасы мен неке туралы жаңа заң қабылданып, ажырасу қиындайды. Осылайша мемлекет отбасының ішкі өміріне араласа бастайды. Тіпті, күйеулерінің «халық жауы» болғанына сенбей, тиісті орындарға арызданған әйелдер де қылмыстық жауапкершілікке тартылған. Себебі, үкімет пен партия шешімдеріне «сенбеуге» адамдардың құқығы болмады.

ЕТЛ (еңбекпен түзету лагерлері), ЕТК (еңбекпен түзету колониялары) және түрмелердегі айрықша «қауіпті элементтерге» таптық көзқараспен қарау қажеттілігі де жоғарыдан қатаң бұйырылған. Айыпталғандарды түрмеден лагерьге, лагерьден түрмеден немесе лагерьден лагерьге ауыстырғанда құжаттар жиі жоғалған.

Сонымен, кеңестік тоталитарлық қоғам тұсында бұрын-соңды болмаған қатігездік түрлері өмірден орын алды. Адамдардың өмірі ойыншыққа айналды, тағдырлары тәлкек болды. Адамдар үрей мен қорқынышта өмір сүрді. Түрмелер мен еңбекпен түзету лагерлер көптеп құрылды. Түрмелер мен ЕТЛ-дағы әйелдер жағдайы адам төзгісіз, өте ауыр болғандығы деректерде көп жазылады. Түрмелер мен еңбекпен түзету лагерлеріне тән басты ерекшелік сотталғандар санының шамадан тыс әрі олардың арасында жұқпалы аурулардың көп болуы еді.

Ақмола облысы бойынша қуғын-сүргінге ұшыраған әйелдерді зерделегенде, олардың басым көпшілігінің 1937-1938 жылдары ұсталғандығын байқаймыз.

Жазықсыз жазаланғандардың басым көпшілігі колхозда жұмыс жасаған және жұмысшылар (80 әйел). 2 оқушы мен 10 мұғалім, үй шаруашылығындағы 9 әйел сотталған. Сырттан арнайы қоныс аударылған әйелдер саны келесідей: орыс – 65; еврей – 10; неміс – 40; поляк – 68; белорус – 7; қытай – 11; латыш – 1; түркімен – 1; фин – 5; кәріс – 1; украин – 11; балкарка – 2; мордва – 1; чех – 1; коми – 1.

Жазықсыз жазаланған әйелдердің басым көпшілігінің бастауыш білімі болған (142 адам). Орта білімділері (71 адам) және жоғары білімділері (16 адам) аз. 32 адам сауатсыз деп көрсетілген.

Сонымен, саяси қуғын-сүргінге ұшыраған әйелдерді толыққанды зерттеп, толыққанды ақтау жолында жұмыстар атқарылуда. Саяси қуғын-сүргін тақырыбы бұл бірнеше жылдарға созылатын тыңғылықты зерттеу жұмыстарын талап етеді.

Отбасы тәрбиесі дара тұлғаны қалыптастырады. Отбасы құндылықтары арқылы тұлға қалыптасып, елі мен жеріне адал, адамзатты сүйетін адам өсіп жетіледі. Отбасын социалистік жанұяға айналдыру саясаты қарқынды жүргендіктен ата-баба, тек, әулет тарихына тереңдеу шет қала бастады. Шыққан тегі колхозшы болу мақтанышқа айналды. Бұл да кеңестік саясаттың бір жемісі еді. Себебі, билікке қарсы шықпайтын, өз өмірі өзне ұнайтын адамды қалыптастыру мақсат етілді. Кеңестер билігі ғасырлардан тамырын тартқан ұлттық құндылықтарды жоюға ұмтылды. «Құдайсыз» адамды қалыптастыру сынды шаралар адамдыққа жат қасиеттерді туындатты. Осы мақсатпен де діни тұлғаларымыз бен аузы дуалы ақсақалдарды репрессиялық машина өз құрдымына жұтты.

Сонымен, жазықсыз жазаланса да, балаларынан тірідей айрылып азаптанса да, қорлық пен белден кешкен азапқа төтеп бере білген аналар бейнесі тарихта қалды. Олар жолдастарына психологиялық, моральдық жағынан тірек болған әйелдер рухы биік ерекше әйелдер еді. Әсіресе, саяси қуғын-сүргін зобалаңында шиеттей балаларын қалдырып немесе соңынан шұбырта ерте жүріп, аштық пен суыққа да қарамай, Ресей, Сібір өңірлеріндегі лагерлерге күйеулерін бірнеше мәрте іздеп барған аналардың жігер, қайраты кейінгі ұрпаққа мәңгі өнеге. Ал, лагерден оралған соң да шаңырағын шайқалтпай, өмірдің қиындығымен күресе жүріп, мойымай балаларын іздеп тауып алып, оқытып, қатарынан кем қалдырмай тәрбиелеген аналар ерлігі ешқашан ұмытылмайды.

Астана қаласының мемлекеттік архивінде қуғын-сүргін құрбандарына қатысты деректер мол. 2020 жылы 24 қарашада Президент Жарлығымен саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау мақсатында құрылған Мемлекеттік комиссия жұмысына аталған архив сүбелі үлес қосты.

Ғылыми жұмыстарды жазуда аталған архив қызметкерлерінің зерттеушілерге қомақты көмек көрсететіндігін де атап өтуіміз керек. Осы ғылыми мақаланы жазу барысында Астана қалалық мемлекеттік архивінің деректері молынан қолданылды. Талай зерттеушінің ғылыми жұмыстарына қол ұштарын беріп, Отандық тарих ғылымының дамуына сүбелі үлес қосып жүрген аталған архив қызметкерлеріне алғыс білдіреміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- Абрамов Д. Места заключения и репрессированные. – Алматы: Глобус, 2001. – 142 с.
Байганатова Татии // Астана ҚММ. – 65-қ.; 1-т., 1092-іс. – 1-п.
Баллестрем К. Априори теории тоталитаризма // Вопросы философии. – 1992. – № 5. – С. 17-20.
Вергенов Л.Н. Закат тоталитаризма. Сумерки России // Россия и современный мир. – 1995. – № 3. – С. 178–185.
Гаджиев К. Тоталитаризм как феномен XX века // Вопросы философии. – 1992. – №2. – С. 3-25;

Геллер М., Некрич А. Утопия у власти. История Советского Союза с 1917 года до наших дней. – Москва: Мип, 2000. – 856 с. – С. 8-185.

Жұмағалиев З. Сыр сандық // Орталық Қазақстан. – 1998. – 12 ақпан.

Кан А.С. Постсоветские исследования о политических репрессиях в России и СССР // Отечественная история. – 2003. – № 1. – С. 115–123.

Капелюшников Р.И. «Дорога к рабству» и «дорога к свободе»: полемика Ф.А. Хайека с тоталитаризмом // Вопросы философии. – 1990. – № 10. – С. 99–112.

Конквест Р. Большой террор // Нева. – 1989. – № 9. – С. 126–148.

Книга приказов по ИТК. 1930-1931 гг. // Астана ҚММ. – 65-қ.; 1-т., 5763-іс. – 10 п.

Кравченко А.И. Социология. – Екатеринбург: Деловая книга, 1999. – 368 с.

Красная книга ВЧК / Под. ред. А.С. Валидова.-Москва: Политиздат, 1990.-250 с

Кубжасарова Райса // Астана ҚММ. – 65-қ.; 1-т., 523-іс.- 7-п.

Отчеты и отчетные доклады о работе ИТК за 1929-1930 гг. // Ақтөбе ОММ. – 13-қ.; 2-т., 1-іс., 6-п.

Отчеты о деятельности НКЮ за 1930 г. // ҚРОММ. – 1380-қ.; 2-т., 309-іс. – 3-п.

Росси Ж. Справочник по ГУЛАГУ. – Москва: Просвет, 1991. – Ч.1. – 269 с.

Сарсембина К. 1920-1930 жж. Саяси қуғын-сүргін қасіреті //Материалы XIV Международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации»: Сб. науч. трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2016. – Вып. 14. – 164-167 с.

Хайек Ф.А. Дорога к рабству // Вопросы философии. – 1999. – № 11. – С. 123–165.

Хлевнюк О.В. Принудительный труд в экономике СССР. 1929–1941 гг. // Свободная мысль. – 1992. – №2. – С. 73-84; Земсков В.Н. ГУЛАГ (историко-социологический аспект) // Социологические исследования. – 1991. – № 6. – С. 10–27, № 7. – С. 3–16.

Циркуляры сводные ведомости и акты. 31.01.1929 – 7.05.1931 г. – Астана. ҚММ. – 65-қ.; 1-т., 5731-іс., 85-п.

Шаймуханов Д.А., Шаймуханова С.Д. Карлаг. – Караганда, 1997. – 175 с.

<https://ru.openlist.wiki>.

МРНТИ 03.00.20

Куралай САРСЕМБИНА

кандидат исторических наук, директор филиала Института истории
и этнологии имени Ш. Уалиханова городе Астана

ИСТОЧНИКИ В ОТНОШЕНИИ РЕПРЕССИРОВАННЫХ ЖЕНЩИН В ГОСУДАРСТВЕННОМ АРХИВЕ ГОРОДА АСТАНЫ

Аннотация. В статье исследуется судьба невинных женщин, подвергшихся преследованиям и пострадавших в Акмолинской области в годы сталинских политических репрессий. Как известно, когда мужчин подвергали массовым репрессиям, сопровождающие их женщины также подвергались политическим репрессиям. Судьба невинных матерей – это преступление тоталитарной системы советского образца. Хорошо известно, что реорганизация судебной системы в 1920-1930-е гг. была подготовкой к репрессиям. Грубые нарушения допущены судебно-следственными органами. В целом политические репрессии затронули как женщин, так и подростков. Невинные дети остались живыми сиротами НКВД.

В архивных документах иногда не указывались имена, фамилии, приговоры, годы рождения и другие соответствующие источники о женщинах, подвергшихся политическим репрессиям. Судимость задержанных составлялась неверно. Точные оценки количества осужденных в тюрьмах неоднократно делались в 1933-1934 годах, но безрезультатно. В следственных изоляторах не всегда предоставлялись списки осужденных. Например, женщины находились в списке в течение одного месяца, но отсутствовали в списке во втором месяце. В статье описаны национальность, род занятий, образование, виды наказаний, применяемых к женщинам – жертвам политических репрессий в Акмолинской области и др. данные были проанализированы.

Ключевые слова: политические репрессии, тоталитаризм, национальное сознание, семья, политика, государство, духовность, репрессивные меры, депортация.

IRSTI 03.00.20

Kuralai SARSEMBINA

candidate of Historical Sciences, Director of the Astana Branch of the Chokan Valikhanov

Institute of History and Ethnology

DATA ON REPRESSED WOMEN IN THE STATE ARCHIVE OF ASTANA

Annotation. *The article examines the fate of innocent women who were persecuted and suffered in the Akmola region during the years of Stalin's political repression. As you know, when men were subjected to massive repression, the women accompanying them were also subjected to political repression. The fate of innocent mothers is a crime of the Soviet-style totalitarian system. It is well known that the reorganization of the judicial system in the 1920s and 1930s. was preparation for repression. Gross violations were committed by the judicial and investigative authorities. In general, political repression has affected both women and adolescents. Innocent children were left living orphans of the People's Commissariat of Internal Affairs.*

The archival documents sometimes did not indicate the names, surnames, sentences, years of birth and other relevant sources about women who were subjected to political repression. The convictions of the detainees were drawn up incorrectly. Accurate estimates of the number of convicts in prisons were made several times in 1933-1934, but to no avail. In pre-trial detention centers, lists of convicts were not always provided. For example, women were on the list for one month, but were not on the list for the second month. The article describes nationality, occupation, education, types of punishments applied to women - victims of political repression in the Akmola region, and other data were analyzed.

Keywords: *political repression, totalitarianism, national consciousness, family, politics, state, spirituality, repressive measures, deportation.*

Paidalanylgan ádebietter tizimi

1. Abramov D. Mesta zakliucheniia i repressirovannye. – Almaty: Globus, 2001. – 142 b.
2. Baıǵanatova Tatii // Astana QMM. – 65-q.; 1-t., 1092-is. – 1-b.
3. Ballestrem K. Apriori teorii totalitarizma // Voprosy filosofii. – 1992. – № 5. – B. 17–20.
4. Vergenov L.N. Zakat totalitarizma. Sumerki Rossii // Rossiia i sovremennyi mir. – 1995. – № 3. – B. 178–185.
5. Gadzhiev K. Totalitarizm kak fenomen XX veka // Voprosy filosofii. – 1992. – №2. – B. 3–25.
6. Geller M., Nekrich A. Utopeniia u vlasti. Moskva: Mlg, 2000. – 856 b. – B. 8–185.
7. Zhumaǵaliev Z. Syr sandyq // Ortalyq Qazaqstan. – 1998. – 12 aqpan.
8. Kan A.S. Postsovetskie issledovaniia o politicheskikh repressiakh // Otechestvennaia istoriia. – 2003. – № 1. – B. 115–123.
9. Kapelushnikov R.I. «Doroǵa k rabstvu» i «doroǵa k svobode»: polemika F.A. Khaieka s totalitarizmom // Voprosy filosofii. – 1990. – № 10. – B. 99–112.
10. Konkvest R. Bolshoi terror // Neva. – 1989. – № 9. – B. 126–148.
11. Kniga prikazov po ITK. 1930–1931 gg. // Astana QMM. – 65-q.; 1-t., 5763-is. – 10 b.
12. Kravchenko A.I. Sotsiologiia. – Ekaterinburg: Delovaiia kniga, 1999. – 368 b.
13. Krasnaia kniga VChK / red. A.S. Validov. – Moskva: Politizdat, 1990. – 250 b.
14. Kúzbhasarova Raisa // Astana QMM. – 65-q.; 1-t., 523-is. – 7-b.
15. Otchety i otchetnye doklady o rabote ITK za 1929–1930 gg. // Aqtóbe OMM. – 13-q.; 2-t., 1-is., 6-b.
16. Otchety o deiatel'nosti NKÚ za 1930 g. // QROMM. – 1380-q.; 2-t., 309-is. – 3-b.
17. Rossi Zh. Spravochnik po GULAGU. – Moskva: Prosvet, 1991. – Ch.1. – 269 b.
18. Sarsembina K. 1920–1930 zhzh. Saiaı qúgyn-súrgin qasıreti // Materialydar XIV Halqara ǵylymı-konf. – Pereiaslav-Khmelnitskii, 2016. – Shyg. 14. – B. 164–167.
19. Khaiek F.A. Doroǵa k rabstvu // Voprosy filosofii. – 1999. – № 11. – B. 123–165.
20. Khlevnuk O.V. Prinuditel'nyi trud v ekonomike SSSR. 1929–1941 gg. // Svobodnaia mysl'. – 1992. – № 2. – B. 73–84.

21. Zemskov V.N. GULAG (istoriko-sotsiologicheskii aspekt) // Sotsiologicheskie issledovaniia. – 1991. – № 6. – Б. 10–27; № 7. – Б. 3–16.
22. Tsirkulari, svodnye vedomosti i akty. 31.01.1929 – 07.05.1931 // Astana QMM. – 65-q.; 1-t., 5731-is. – 85-b.
23. Shaimukhanov D.A., Shaimukhanova S.D. Karlag. – Qaragandy, 1997. – 175 b.
24. <https://ru.openlist.wiki>

Амангельды КАШКИМБАЕВ

СНС, Научного института изучения
Улуса Джучи КН МНВО РК

Турсунбек ОМУРЗАКОВ

депутат 5-го созыва
Мажилиса Парламента РК, предприниматель

ПОЧЕМУ СЕЛО «АМАНТАЙ» СТАЛО НАЗЫВАТЬСЯ «МАРИНОВКОЙ»?!

Аннотация. В статье исследуется история местности у Амантайской сопки, расположенной на стыке Атбасарского и Астраханского районов Акмолинской области, а также причины переименования казахского аула «Амантай» в село «Мариновка». Авторы обращаются к народным преданиям, природно-географическим особенностям региона и архивным данным, чтобы показать, какое значение эта территория имела как традиционное пастбище и культурно-историческое пространство местного населения. Особое внимание уделено политике Российской империи XIX века, в том числе введению Сибирского уложения, размещению казачьих пикетов и массовому переселению русских и украинских крестьян, что привело к постепенной смене этнического и топонимического облика края.

На основе исторических источников раскрывается процесс формирования села Мариновка, рассматриваются социальные противоречия между переселенцами, усиленные Столыпинской аграрной реформой, и последующие события начала XX века. Отдельный раздел посвящён утрате и искажению казахских топонимов, демонстрирующей механизмы колониальной политики по изменению исторической памяти. В статье также представлены биографии и вклад выходцев из этого региона — Героя Социалистического Труда Жаппархана Асайынова и народного художника Казахской ССР Жанатай Шарденова.

Исследование подчёркивает необходимость восстановления исторической справедливости и возвращения подлинных географических названий, поскольку топонимика является важной частью культурного наследия и коллективной памяти народа.

Ключевые слова: топонимия; переселенческая политика; переселенцы; Сибирское уложение; столыпинская реформа; колонизация; Акмолинская область; социальное неравенство; Жаппархан Асайынов; Жанатай Шарденов.

Сопку, расположенную сегодня на стыке Атбасарского и Астраханского районов Акмолинской области, местные жители называют Амантайской. Легенда гласит, что в далекие времена вокруг сопки паслись огромные табуны лошадей очень состоятельного человека. Но нагрянул страшный джугут. И от всего количества лошадей этого человека выжила лишь однолетка (тай), найдя прикрытие от лютого ветра и холода в низине сопки. Так, в памяти местных жителей осталась сопка «Амантай» - «аман қалған тай» .

Вместе с тем, еще с далеких времен люди представляли себе этот край своеобразным местом благодатным. Недалеко от сопки протекает речка «Колутон» (казахское название - «Қалғұтан») - правый и наиболее крупный приток реки Есиль, пополняя ее по весне огромным количеством воды. В этот период река словно «выходит из себя», неся полные воды свои, превращая речные долины Колутона и Есиля в цветущий край. Озера наполняются водой. В них было очень много рыбы. Летом река Есиль возвращалась в свои прежние берега, давая возможность появлению в пойме реки густого разнотравья. С приближением зимы сюда возвращались табуны лошадей, стада овец, которые спокойно могли переносить здесь суровые зимы северного Казахстана. Как писали русские исследователи: «Р[екой] Ишимом (Есиль) до того места, где она сливается с верховьями р[еки] Тургая, как такой черты, которая уклоном своим составляет уже тучные пастбища Ильдыгийского сырта».

Согласно донесениям, в районе Ак-мула (Акмола) река Есиль имела наиболее близкую приближенность к другой полноводной реке Нура, что было важным для России в стратегическом плане ибо «от сего пункта вверх по р. Иргису (Иргиз) и р. Камышакылы прямо на Орскую крепость, дабы сим средством, соединя, буде можно р. Ишим с верховьем р. Тургай... Различные металлические руды, на верховьях рек Нуры, Ишима и Каратургая находящиеся, а большей частью в золоте, серебре, меди, свинца и олове...могли бы тогда свободно сплавляться вниз по р. Ишим внутрь России...».

В 20-40-е годы XIX века, как отмечал в своем труде «Записка о судебной реформе» Шокан Уалиханов, в связи с введением Сибирского уложения генерал-губернатора Сибири М. Сперанского «Народ кочевой, с своеобразными понятиями и обычаями был подчинен, ни с того ни, с сего, бюрократической централизации со всеми ее мудрыми инстанциями, атрибутами и названиями канцелярскими, непонятными до сих пор не только киргизам, но и русским» [Валиханов. 1953: 199]]. И, «Одним росчерком пера... обширная страна, поделенная на две области, со своим населением до 400 тыс. жителей...вошла окончательно в пределы империи...» [Валиханов. 1985: 311].

Введение новых правил административного управления казахским краем, стало началом превращения казахской степи в колониальную окраину Российской империи и ее массового освоения

В 1845 году в местность под названием Акмола было переселено 100 сибирских казачьих семей и она с 1846 года стала именоваться казачьей станицей – Акмолинск. В 1853-54 годах на дороге между Атбасаром и Акмолинском были установлены три казачьих пикета. Один из них появился у подножья сопки Амантай. Это событие стало началом появления здесь русских, украинских крестьян, освобожденных от крепостного права в России, но не обеспеченных собственной землей на местах их исконного проживания. Одним из мест массового появления русских крестьян стала Акмолинская степь, где уже заметно было скопление самовольных переселенцев. Они облюбовали места и вокруг Амантайского пикета. По закону Российской империи того времени, село подлежало регистрации лишь тогда, когда в нем было не менее десяти дворов. Именно столько дворов оказалось у сопки Амантай в 1879 году, что и послужило основанием для появления села Мариинское (Мариновка) в честь русской княгини Марии.

Как показывает статистика, в числе первых русских крестьян прибывших в Амантайский край, были Годуновы, Гусевы, Палагутины, Петровы, Усики, Ящуки. Они представляли Самару, Тобольский край, области Войска Донского казачества и др. «Первопроходцам» доставались наиболее удобные для огородничества места в районе Амантайской сопки. Со временем они стали перебираться ближе к Амантайскому пикету, находя в лице вооруженных казаков опору и поддержку [Седельников Л.Е. 1999: 11]

Аграрная политика Столыпина привела к наплыву нового потока переселенцев с Кубани, Центральной части Украины (Белаши, Иващенко, Тарасенко и др. семьи). Большинство из них прибывало самовольно, приписными не считались, землей не наделялись, в результате становились батраками кулаков и баев. В последующие годы население Марииновского, как и других сел, пополнялось за счет родственников крестьян, переселившихся сюда когда-то первыми – Белозеровы, Белокуровы, Вербицкие, Снагольские, Палагутины. Благодаря родственным связям они уже через некоторое время обзаводились хозяйствами. Так, со временем, искусственно создаваемое

имущественное неравенство между переселенцами, становилось причиной разногласия между крестьянами. Недовольство особо стало обостряться после возвращения солдат-батраков с Первой мировой войны, которых, теперь уже представители Временного правительства попытались вовлечь в ряды так называемого Колчаковского правительства. Апрельские дни 1919 года, когда вместе с враждующими между собой русскими крестьянами, на Амантайской сопке, на стороне беднейшей части оказались их «тамыры» - местные казахи

Что интересно, еще во времена царской России переселенческая политика царизма вызывала сомнение на предмет научно обоснованности, методов ее реализации. Так, например, еще в 1890 году казахский султан Гази Вали-хан предупреждал власти, что непродуманная до конца политика переселения русских крестьян в казахскую степь, станет причиной порождения протестного движения, вызванного по причине искусственно создаваемого социального неравенства в обществе [Султан Гази Вали-хан, 1891: 259].

Но советские идеологи на местах решили показать это событие в контексте гражданского противостояния в Казахстане. Так, в селе Мариновка в 1967 г. был открыт народный музей Мариинского восстания. Но со временем осознав, что музей не соответствует своему статусу «народного музея», областные чиновники принимают решение о придании ему краеведческое направление. И в 80-е годы прошлого столетия музей получает статус историко-краеведческого. Однако, хранилище памяти края по сей день продолжает олицетворять собой один из моментов гражданского противостояния, где героем событий невольно становился «человек с ружьем». К такому выводу приходили мы, посетив несколько месяцев назад народный музей в селе Мариновка.

Как ни парадоксально, музей на сегодня не выглядит объектом культуры, в задачу которого входит формирование в душах людей «тягу к истории», через прекрасные моменты прошлого, передаваемые устным путем из поколения к поколению, создавать возможности визуального представления событий, заложенных в историко-географические названия

А в это время продолжалось искусственное стирание из памяти местного населения названия казахских аулов, как Такыртөбе, Тастөбе, Жалғызтау, Жөншілік, Байғара, Ашылыкөл, Қамсақты, Қазотылы. Более 80-ти на географических названий, например, мы обнаружили в книге местного писателя Сейтжана Омарова. Но редко кто из местных жителей Амантайкого края сегодня знают о них. Что озеро, находящееся возле села «Ковыленка» называлось «Мамакколь», в честь известного в народе бия Мамака. Талантливого оратора. Сильного телом и духом палуана (богатырь), а на месте поселка «Новочеркасск» находилось, как сообщал нам звукорежиссер Казахского радио в 1982-1-2014 гг. Совет Бекишев, средневековое поселение – «Таскешу».

Но самое опасное кроется в том, что практика предавать историю забвению продолжает иметь место и в современности. Посетив село «Ковыленка» мы были удивлены, что этому селу в свое время было присвоено имя участника Великой Отечественной войны Жаппархана Асайынова, первого казаха, удостоенного Героя Социалистического Труда за героизм и отвагу в годы войны

На фото. Первая слева Батен Тұрсынбаева – внучатая сестра художника, третий слева Жаппархан Асайынов, вторая справа – сестра Батен (могла носить фамилию Асайынова)

Только после определенного поиска мы вышли на его родственников и близких и уточнили, что Жаппархан Асайынов родом из небольшого казахского аула Косколь. В ноябре 1940 года он был призван в армию. Участник Великой Отечественной войны с первых ее дней. Несмотря на неоднократные ранения, полученные в боях, он, после лечения в госпитале, возвращался в строй. Порой теряя, порой находя своих однополчан. Указом Президиума Верховного Совета СССР от 5 ноября 1943 года «за особые заслуги в обеспеченности перевозок для фронта и народного хозяйства и выдающиеся достижения в восстановлении железнодорожного хозяйства в трудных условиях военного времени» ему присвоено звание Героя Социалистического Труда с вручением ордена Ленина и Золотой медали «Серп и Молот» [№ 113].

Его именем в свое время назван был колхоз, в котором он работал до службы в армии. Как нам удалось выяснить, именем героя назывались «Қоскөл» и «Ковыленка», между которыми со временем пролегла автотрасса Ақмола-Атбасар. Но сегодня мало кто помнит об этом.

Здесь местные люди напомнили еще об одном знаменитом выходеце из этого края. В селе «Ковыленка» в апреле 1927 года родился мальчик по имени Жанатай Шарденов. Ходил в русскую школу. Еще с детства, наравне с большой тягой к учебе, Жанатай много рисовал. Особенно у маленького художника хорошо получались портреты людей, очень схожие с оригиналами. Классный руководитель заметив его особое увлечение, всегда его поддерживал. Его рисунки часто выставлялись на школьных конкурсах, выставках.

Художник Шарденов Жанатай за работой

Со временем Жанатай Шарденов будет удостоен высокого звания народного художника Казахской ССР. Станет признанным мастером кисти с мировым именем. К этой славе мальчик из мадло известного казахского аула шел долгие годы, совершенствуя упорным трудом и старанием, данное ему природой дарование. Неизвестные работы разных периодов творчества Жанатай Шарденова, советского и казахстанского художника-живописца, народного художника Республики Казахстан, члена Союза художников СССР, сегодня представлены в галерее «Улар». Собранные из запасников частных коллекционеров Алматы в одном пространстве, они открывали серию вернисажей в честь 30-летия Независимости РК под названием «Звезды казахстанского искусства». Скромный и тихий при жизни художник создал собственный стиль, секрет которого до сих пор никто не сумел разгадать...

Таково история села Амантай, переименованного в «Мариновку» в интересах советской идеологии ...

Список использованных источников и литературы:

1. Валиханов Чокан. Записка о судебной реформе. Чокан Валиханов. Избранные произведения. Под редакцией академика Академии наук Казахской ССР А.Х. Маргулана. Алма-Ата. 1953 - 644 с.
2. Валиханов Ч.Ч. О Баянаульском округе. Собрание сочинений в пяти томах. Т. II. Алма-Ата, 1985 – 716 с.
3. Султан Гази Вали-хан. По поводу корреспонденции из Акмолинской области // Новое время. 1890. 15 октября
4. Седельников Л.Е. Сказание о Мариновке. Литературно-художественное издание. Астана. 1999 – 85 с.

ХҒТАР 03.81

Амангелді ҚАШҚЫМБАЕВ

Старший научный сотрудник, Ұлыс Жошы зерттеу ғылыми институты,
ҚР ҒЖБМ ҒК

Тұрсынбек ӨМІРЗАҚОВ

Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің 5-ші шақырылым депутаты, кәсіпкер

Аңдатпа. Бұл мақалада Ақмола облысының Атбасар және Астрахан аудандарының түйіскен жеріндегі Амантай сопкасының тарихы, сол өңірдегі қазақы топонимдердің мән-мағынасы және кейіннен бұл аумақтың «Мариновка» деп аталу себептері зерделенеді. Авторлар Амантай атауының шығу тегі туралы халық арасындағы аңыздарды, Қалғұтан (Колутон) өзенінің табиғи-географиялық ерекшеліктерін және бұл өңірдің ертеден-ақ мал жайылымына қолайлы болғанын сипаттайды. ХІХ ғасырдың ортасында Сібір казачьих бөлімдерінің орналастырылуы, қазақ даласының Ресей империясы құрамына толық енгізілуі, станицалар мен пикеттердің құрылуы және осының нәтижесінде орыс, украин шаруаларының жаппай қоныстануы тарихи деректер негізінде қарастырылады.

Мақалада Мариновка селосының пайда болу тарихы, алғашқы переселендер әулеттері, Столыпин реформасы кезіндегі көші-қон үдерістері және әлеуметтік теңсіздіктің күшеюі салдарынан туындаған жергілікті қақтығыстар нақты мысалдармен көрсетілген. Авторлар жер-су аттарын өзгерту арқылы тарихи жадтың көмескіленуі, қазақы топонимдердің ұмытылуы және кеңестік кезеңдегі идеологиялық интерпретациялар мәселесін де көтереді. Сонымен қатар Жанатай Шарденов сияқты осы өңірден шыққан тұлғалардың өмір жолы мен мұрасы сипатталып, тарихи-мәдени мұраны сақтаудың өзектілігі айқындалады.

Зерттеу нәтижесінде Амантай өңірінің атауының «Мариновка» болып өзгертілуі — әкімшілік-отарлық саясаттың тікелей көрінісі екендігі, ал жергілікті топонимиканың тарихи-мәдени маңызы айрықша екендігі қорытындыланады. Мақала тарихи сананы жаңғырту, ұлттық географиялық атауларды қайтару және аймақтық тарихи жадыны сақтаудың маңызын айқындайды.

Түйін сөздер: Амантай; Мариновка; топонимия; тарихи жад; қазақ даласы; қоныстандыру саясаты; переселендер; Сібір ережесі; Столыпин реформасы; отарлау; Ақмола облысы; әлеуметтік теңсіздік; Жаппархан Асайынов; Жанатай Шарденов; мәдени мұра.

IRSTI 03.81

Amanželdi Qasqymbaev

*Senior Research Fellow, Ulys Jochy Research Institute,
Committee of Science, Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan*

Tursynbek Omirzakov

*Deputy of the 5th Convocation of the Mazhilis of the Parliament
of the Republic of Kazakhstan, Entrepreneur*

Abstract. *The article examines the history of the area near Amantai hill, located at the junction of the Atbasar and Astrakhan districts of the Akmola region, as well as the reasons for the renaming of the Kazakh village “Amantai” to the village “Marinovka”. The authors turn to folk traditions, natural and geographical features of the region and archival data to show the importance of this territory as a traditional pasture and cultural and historical space of the local population. Special attention is paid to the policy of the Russian Empire of the 19th century, including the introduction of the Siberian Code, the deployment of Cossack pickets and the mass resettlement of Russian and Ukrainian peasants, which led to a gradual change in the ethnic and toponymic appearance of the region.*

Based on historical sources, the process of formation of the village of Marinovka is revealed, the social contradictions between the settlers, reinforced by the Stolypin agrarian reform, and subsequent events of the early 20th century are considered. A separate section is devoted to the loss and distortion of Kazakh place names, demonstrating the mechanisms of colonial policy to change historical memory. The article also presents the biographies and contributions of people from this region — Hero of Socialist Labor Zhapparkhan Asayinov and People’s Artist of the Kazakh SSR Zhanatai Shardenov.

The study highlights the need to restore historical justice and return authentic geographical names, as toponymy is an important part of the cultural heritage and collective memory of the people.

Keywords: *Marinovka; toponymy; historical memory; Kazakh steppe; resettlement policy; settlers; Siberian Code; Stolypin reform; colonization; Akmola region; social inequality; Zhapparkhan Asayinov; Zhanatai Shardenov; cultural heritage.*

Spisok ispol’zovannykh istochnikov i literatury (latyn grafikasy men)

1. Valihanov Chokan. Zapiska o sudeiboi reforme. Chokan Valihanov. Izbrannyye priozvedeniia. Pod redaktsiei akademika Akademii nauk Kazahskoi SSR A.H. Margulana. Alma-Ata, 1953 – 644 s.
2. Valihanov Ch.Ch. O Baianaul’skom okruge. Sobranie sochinenii v piati tomah. T. II. Alma-Ata, 1985 – 716 s.
3. Sultan Gazi Vali-han. Po povodu korrespondentsii iz Akmolinskoi oblasti // Novoe vremia. 1890. 15 oktiabria.
4. Sedel’nikov L.E. Skazanie o Marinovke. Literaturno-hudozhestvennoe izdanie. Astana, 1999 – 85 s.

Гюльнар МУКАНОВА

кандидат исторических наук, профессор,
ведущий научный сотрудник филиала
Института истории и этнологии имени
Ч.Ч. Валиханова, г. Астана.
Gulnar.mukanova1963@gmail.com

ТРАГЕДИЯ АМЗЕ. ПЕРЕДЕЛ ПАХОТНЫХ И СЕНОКОСНЫХ УГОДИЙ В РЕГИОНАХ КАЗАХСТАНА

Аннотация. Статья посвящена анализу субъективных факторов сложного политического, хозяйственного и идеологического процесса «Малый Октябрь в Казахстане» (1925 -1933 гг.). Указанный процесс оставил драматический след в истории, как правление первого секретаря Казахского краевого комитета партии Ф.И. Голощекина (1925-1933). Одной из составляющих «Малого Октября в Казахстане» была кампания по переделу ценных угодий. Однако не все грани этого исторического процесса получили освещение в советской и независимой отечественной историографии. Тогда как подобные процессы, имевшие место в других государствах на протяжении XX столетия под эгидой марксистско-ленинского учения о диктатуре пролетариата, стали предметом научного обсуждения за рубежом. Тема исследования представляет актуальность в плане формирования и упрочения национальной идентичности, уважения к национальным ценностям, необходимости полной политической реабилитации жертв массовых репрессий среди творческой интеллигенции, писателей и поэтов, искавших собственный путь реализации. Известный критик Мухамеджан Каратаев, после освобождения из лагерей, нашел в себе силы описать псевдо-процесс оформления общественных творческих организаций республики: КазАПП, Союз советских писателей республики. Его книга «Рожденная Октябрем» (1958 г.) разоблачала чиновников, «выдвиженцев», которые проявили усердие в преследовании талантливых мастеров слова: Магжана Жумабаева, Мухтара Ауэзова, Смагула Садвакасова и др. Избранная тема раскрывается через последовательное решение ряда задач по идентификации и изучению разножанровых источников (архивы; нарративы; мемуары; советская пресса), их сопоставлению. Цель работы – дать оценку малоизвестным, теневым сторонам кампаний «Малого Октября»: в частности, передела угодий и культурной революции в Казахстане. Среди традиционных методов исследования большим подспорьем оказался научный метод индукции, когда на примере выдвиженцев «Малого Октября» отражается драма реализаторов антинародной программы. Результаты исследования обобщены в заключении, в форме авторских выводов и суждений. Из интересных находок можно назвать обнаружение источников авторства М. Каипназарова за 1926 год, сведений об Амзе Нахимжане, «покаянных» писем А. Ермекова и М. Ауэзова. Выводы исследования окажутся полезными в практической работе преподавателям высшей школы, молодым ученым, широкой общественности.

Ключевые слова: репрессии; Казкрайком; «Малый Октябрь»; передел угодий; уполномоченный; Союз Косшы; баи; КазАПП; «попутчики», Союз советских писателей; «оттепель»

Введение

Процесс советизации аула, в качестве основной цели ряда кампаний, причисляемых к программе «Малый Октябрь в Казахстане» (1925-1933 гг.), носил дуальный характер. Следствием реформ аула были большие перемены как в материально-хозяйственной, так и социально-политической жизни коренного казахского населения. Если кратко изложить суть преобразований аула в период 1926 – 1933 годов, то они заключаются в следующем:

а) экспроприация ценных земельных угодий (сенокосных и пахотных) у относительно благополучных слоев населения и - номинальный («уравнилительный») их раздел среди менее благополучных. В роли первой категории подразумевались казахские баи, в роли второй – шаруа, именуемые советскими уполномоченными «бедняки», «батраки» и даже «крепостные»;

б) намеренная, поощряемая партийно-советским блоком, эскалация социального конфликта между жителями аула по материальному признаку. В ходе отъема земель, который осуществила советская администрация под эгидой партии, в лице уполномоченных Казкрайкома, приветствовалось и поощрялось столкновение, конфликт между первыми и вторыми.

Соответственно, не менее значимым следствием передела сенокосных и пахотных угодий первых лет «Малого Октября» (1926-1927 гг.), было разрушение традиционных отношений в ауле.

Немаловажно, что передел угодий стал своего рода социальным лифтом для карьерного роста «выдвиженцев», активистов, в лице уполномоченных и членов Союза Косшы. Уполномоченные составляли отчеты о переделе угодий в уездах и волостях, в духе партийных инструкций. Актив Союза Косшы, оперативно созданного в канун передела по аналогии с организацией дехкан, которая в начале 1920-х годов функционировала в ходе земельно-водной реформы в Семиречье и Сыр-Дарьин. области, вел ту же линию.

Партийные органы, анализируя отчеты уполномоченных и волкомов, поощряли тех из них, которые буквально пофамильно выявили баев и сочувствующих им, описали недостатки работы на местах, - продвижением на престижные, руководящие, связанные с идеологической работой, должности.

Собственно, дуализм «Малого Октября в Казахстане», стартовавшего именно с передела ценных угодий, видится в абсолютном, неограниченном моральными принципами, сломе межличностных отношений, попрании традиций параллельно с насаждением культа угодничества перед парторганами, некритическом исполнении директив Голощекина и его приближенных, карьеризме.

Печальным примером выдвижения из уполномоченных – в Казкрайком, а затем на должность руководителя Казахской ассоциации пролетарских писателей (далее – КазАПП), была карьера Мустафы Каипназарова (Каип-Назарова). «Феномен каип-назаровых», типичный образец «обкатки» кадров по-голощекински: сначала - в низовых звеньях, в ауле, анализ их докладных, затем – назначение, как милость, и впоследствии – использование в качестве карающей длани от имени партии. Когда ресурс был исчерпан, такого выдвиженца просто отстраняли или отсылали в глубинку, на менее престижную должность (редактором областной газеты).

Дуализм проявился и в высокомерном, где-то пренебрежительном отношении к национальным кадрам, которым позволялось лишь использовать цитаты из речей первого секретаря, но не оспаривать его тезисы. Возобладало мнение, что нацкадры не способны управлять; ими надо непременно «руководить и направлять». И только после кончины Сталина и нашумевшего XX съезда КПСС, во время «оттепели», образовалась информационная ниша для попыток разоблачения сути «Малого Октября» и «культурной революции» в Казахстане, назвать виновных в искажении национальной политики, вульгаризме по отношению к культурному наследию, литераторам.

Методы и методология.

Для раскрытия темы были использованы архивные источники, из фондов Российского Государственного Архива социально-политической истории, Архива Президента Республики Казахстан, региональных архивохранилищ, в частности Государственного архива Актюбинской, Павлодарской областей. Большим подспорьем стали номера газет «Казахстанская правда» за тридцатые годы XX века, а также раритетные печатные издания периода с 1925 по 1933 гг., или за период работы в республике секретаря Казкрайкома Ф. Голощекина.

В многочисленных статьях, брошюрах, речах партийных деятелей в духе времени, помимо лозунгов, приводились конкретные цифры, фамилии. В таких источниках, разумеется, есть налет субъективизма, вместе с тем под критическим анализом эти факты складываются в единую картину. Мемуарная литература, мнения деятелей мировой и национальной культуры, исследования специалистов дополняют общий фон мрачной эпохи пресловутой культурной революции, которой оказались подвержены национальные советские республики. Источники изучались через призму антропологического подхода, методов диалектики, анализа и синтеза, с соблюдением принципа историзма. Используя в обиходе 1920-х - первой половины 1930 годов названия «казак», «Казакстан», для удобства современного восприятия, заменены на более точные: «казахи», «Казахстан». Применялся метод индукции и компаративный метод: для идентификации методов Голощекина по реализации передела земельных угодий, дискредитации Алаш-Орды и проч.

Обсуждение.

1956 год стал годом появления новой «большой прозы» - романа Бориса Пастернака «Доктор Живаго», над которым писатель трудился больше десяти лет; он стал событием литературного и политического значения, не только отечественного, но и мирового масштаба. За рубежом откликнулись на попытки советской интеллигенции переосмыслить пройденный этап. Так, В.Я. Саватеев писал об этом явлении: «Роман Пастернака обозначил глубокую смену общественно-политической и художественной парадигмы. Стало видно, что где-то глубоко в недрах общественного сознания у определенной части интеллигенции зреет мысль о кардинальном пересмотре, переоценке советского опыта, революционного прошлого. Эту потребность в самом начале «оттепели» уловил Пастернак, равно как и потребность обращения от революционного гуманизма к «гуманизму» с человеческим лицом» [1, с. 7].

В Казахстане аналогичным явлением стала книга Мухамеджана Каратаева «Рожденная Октябрем», хотя она не получила такого широкого международного признания. Вместе с тем, классик казахской литературы, критики, Каратаев расставил точные акценты в истории национального литературоведения и критики, которые до сих пор никто не опроверг. Труд казахского советского критика, писателя литературоведа М. Каратаева, книга «Рожденная Октябрем» (1958 г.) является одновременно как научным исследованием истории и эволюции отрасли национальной критики, так и историческим источником, нарративом. Как очевидец становления Союза писателей республики, Каратаев испытал на себе репрессии. Вернувшись из лагерей, он в книге дал убийственную характеристику некомпетентности и непрофессионализма Мустафы Каипназарова в роли руководителя КазАПП. Каратаеву принадлежит объективная оценка выдвиженцев, из голощекинской шинели. Не читая произведений казахских писателей, они готовы были раздавать ярлыки и под видом критики, шельмовать [2].

Казахский философ, редактор, публицист Абдеш Калмырзаев в книге «Эстетическое в творчестве Абая» [3] (Калмырзаев, 1979), отнес высказывания М.Каипназарова о творчестве Абая, Ибрая Алтынсарина и С.Торайгырова к вульгарной социологии. Данное утверждение А.Калмырзаева основано на переосмыслении знаменитого доклада М.Каипназарова 1932 года; опирается он на воспоминания писателя, критика, очевидца Е.Исмаилова [4].

Профессор филологии Баян Джолдасбекова на основе изучения докладов М.Каипназарова и трудов отечественных литераторов, выявила и уточняет хронологию деятельности КазАПП, вплоть до ее закрытия 9 мая 1932 года [5]. Эту дату и соответствующее постановление секретариата Казкрайкома «О реорганизации художественных и литературных организаций» подтверждает в своем исследовании российский историк из Барнаула, Е.Е.Рахматуллина [6, с.19]. Малоизвестный факт из биографии М. Каипназарова за период 1926 года – редактор в журнале «Лениншіл жас», созданном из газеты «Жас қайрат» [7, с. 64-65]. На основе исследования архивных источников и редких фондов [8], [9] установлен факт, что М.С.Каипназаров, как член Бюро Казкрайкома, уже осенью 1926 года принимал участие в закрытых совещаниях [10. Л. 53]. Его участие в других заседаниях Бюро Казкрайкома: 13 мая 1926 года, подтверждается документом из московского архива [11. Л. 98-99 об.] Вскоре, например, 28 июня 1926 г., Каипназаров указан в протоколах как член Бюро [12. Л. 178-178 об.]

Далее, идентифицирован в фондах РГАСПИ Протокол № 11 Закрытого заседания Казахского краевого комитета ВКП(б) от 23 сентября 1926 г. На нем рассматривался вопрос о группировках и уклонах, и Голощекину важно было иметь преданных ему лично людей при голосовании. В числе таковых находился Каипназаров [13. Л. 61]. К ноябрю 1926 года, когда подводились итоги передела сенокосных и пахотных угодий, а также зачитывались письменные отказы С. Садвокасова и Ж. Мунбаева от группировочной борьбы, прочно сложился тандем Голощекин – Каипназаров. Подтверждает это то, что, согласно протоколу заседания 3 пленума Казкрайкома от 25 ноября 1926 г., Каипназаров также присутствует как член Бюро. Эти раритетные документы ныне рассекречены и возвращены в научный оборот [14, с. 185-187, 205].

К сожалению, можно встретить сырые публикации, в которых по незнанию некоторых фактов, огульно все, кто был вхож в КазАПП, из числа партийных выдвиженцев, превозносятся как «великие писатели» [15]. Да, и выдвиженцы попали в общее месиво ГУЛАГа и даже получили высшую меру, но, они же были инициаторами травли своих коллег по цеху, вынуждали их писать покаянные письма в газеты, отречься от своих трудов и всячески ругать Алаш-Орду. Следует аккуратно обращаться со скороспелыми оценками их «творчества», которое ограничивалось стрекотней докладов в духе эпохи и агитационными брошюрами. Прежде всего, надо тщательно изучать источники, применять научную методику, выявляя истину в таком процессе, как политическая и гражданская реабилитация.

«Белым пятном» истории национальной литературы и общественных организаций в области литературы и искусства остается создание КазАПП. Если верить такому авторитетному источнику, как Казинформ, то сведения таковы:

В 1925 году секретариат Казахского краевого комитета РКП (б) принял решение о создании ассоциации пролетарских писателей (КазАПП). Было создано организационное бюро в составе Сакена Сейфуллина, Беимбета Майлина, Абдрахмана Байдильдина. Этому бюро поручалась «организация пролетарских писателей Казахстана, ведение пропагандистской работы и созыв Всеказахстанской конференции пролетарских писателей». Сейфуллин был назначен председателем оргбюро по созданию Казахской ассоциации пролетарских писателей [16]

Информационные источники пальму первенства в формировании КазАПП, его устава и Положения современные информационные источники /опирающиеся в свою очередь на энциклопедические и справочные издания после XX съезда/ отдают С.Сейфуллину, который вообще критически был настроен относительно наличия казахского пролетариата, а также Б. Майлину, А. Байдильдину (представитель АПО Казкрайкома). Сабит Муканов в своей трилогии упоминает, что А.Байдильдин привлек его к написанию Положения КазАПП. В этом Сабиту помогали А.Айсарин и А.Бегишев. В этих сведениях нигде не встречается фамилия М.Каипназарова, и в этом предстоит разобраться.

В зарубежных изданиях более откровенно пишется о периоде «оттепели» в советской литературе. В монографии Shlapentokh V. Soviet Intellectuals and Political Power: The Post-Stalin Era, вышедшей в 1990 году, описаны сложные связи между политическим режимом и творческими мыслителями, уровни оппозиции (открытая, легальная и частная). Интеллектуальное сообщество при Хрущева смогло выплеснуть частично свое недовольство режимом Сталина [17].

Andrew Sobanet в монографии «Generation Stalin: French Writers, the Fatherland, and the Cult of Personality», увидевшей свет в 2018 году [18], повествует о французских писателях сталинского периода. Книга эта, глубокое исследование формирования культа Сталина во Франции, основана на архивных материалах, позволяет провести параллели между процессами в культурной среде в Европе и Казахстане.

Более глубокая параллель культурных реформ в азиатских государствах, проводившихся под лозунгами коммунистической доктрины, в КНР и советском Казахстане, прослеживается Frank Dikötter, историка последствий культурной революции в маоистском Китае [19]. Зарубежный контент историографии до сих пор не рассматривал казахстанский опыт критической переоценки культурной революции на этапе «оттепели».

Таким образом, тема составляет малоизвестный контент, ее можно классифицировать как одно из «белых пятен». Историография передела пахотных и сенокосных угодий не совершенна; до сих пор в трудах ученых повторяются шаблоны, изобретенные советской историографией, восхвалявшей «революционные преобразования» и «советизацию аула».

Результаты.

I. Оттепель. М. Каратаев о руководстве КазАПП.

Свидетели и очевидцы «культурной революции» в Казахстане, поднявшись выше личных обид, оставили потомкам суровые оценки действительности и обстановки, в которой приходилось создавать свои шедевры казахских прозаикам и поэтам. Среди таких казахских мастеров слов, профессиональных критиков, ставших жертвами идеологических репрессий в сфере культуры и искусства в советское время, был Мухамеджан Каратаев. Пережив все ужасы лагерей, М. Каратаев после XX съезда изложил свои взгляды на те испытания, которым подверглась литературная когорта республики в 1920-1930 годы. Особенно он остановился на тех горе-руководителях, которым партия в лице Казкрайкома доверила такую тонкую сферу, как литературная критика.

Оценки М. Каратаева опираются на сравнение руководителей российского, или всесоюзного, центра в лице российской ассоциации пролетарских писателей (далее – РАПП), предтечи Союза советских писателей (ССП), с одной стороны, и – казахской ассоциации пролетарских писателей (далее – КазАПП). И данное сравнение было явно не в пользу отечественных руководителей писательской организации. Каратаев пишет: «Критика находилась в руках всего лишь двух-трех руководителей КазАППа. И, прежде всего, казакпповская критика была представлена статьями Мустафы Каипназарова. В РАППе, худо ли, хорошо ли, с критикой выступали люди, знающие литературу. Но Каипназаров не только не знал теории и истории литературы и искусства, но даже не читал произведений, на которые писал рецензии, причем писал он их со слов других лиц. Вернее, он не столько писал, сколько приклеивал ярлыки, ставил клеймо. Эти казакпповские ярлыки, отнюдь не отличавшиеся разнообразием, были заготовлены заранее: «пролетарский писатель», «писатель байской идеологии», «писатель – попутчик». И вот при всяком подходящем случае руководитель КазАППа (а, следовательно, и ее критик) Мустафа Каипназаров выстраивал в одну шеренгу всех писателей и клеймил их своей литературной тамгой» [20, с.153].

Такая обстановка, к сожалению, окружала творческих людей республики; ими пытался руководитель человек малообразованный или, скорее всего, совсем не образованный в литературоведении. Каипназаров был лишь исполнителем партийных директив, привыкшим говорить и писать шаблонами. Его стиль выискивать всюду несуществующие недостатки, наказывать невинных, угрожать расправой и проч., только раздражали и не способствовали оздоровлению обстановки. Так он вел себя в период работы с комсомольцами, когда ему было поручено быть редактором газеты «Жас кайрат» [21. Л. 21]. Данная газета издавалась в Ташкенте, затем Кызылорде, заместителем редактора работал Б. Кенжебаев, литсотрудником Б. Майлин [22. Л. 45].

II. Мустафа Каип-Назаров: от передела угодий - до «передела» казахских писателей. Драма Амзе Нахимжана

Драма казахских «выдвиженцев» эпохи «Малого Октября» выявила разные мотивационные установки среди них. Одни искренне и некритически цитировали речи Голощекина, обретая рвение и теряя ориентиры (напр., Каип-Назаров), другие – экс-сочувствовавшие Алаш и участники Алашской милиции, пройдя «промывку мозгов» в стенах центральных ВУЗов, возвращались в республику не менее мотивированными на «советизацию» (напр. Нахимжан. О нем подробнее ниже).

Кем же был новоявленный руководитель КазАПП, поведение и познания которого явно диссонировали с позицией Сакена Сейфуллина, Смагула Садвокасова и Сабита Муканова, которые также были причастны к созданию этой общественной организации? Достаточно ознакомиться докладом М.С.Каип-Назарова по итогам его поездки в Актюбинский уезд, в 1926 году. Окончание его многостраничного отчета в духе голощекинских сводок, приводим ниже:

«Чтобы охарактеризовать состояние советской работы, необходимо остановиться на 3-х вопросах:

- 1) Проведение кампании передела пахотных и сенокосных угодий;
- 2) Проведение налоговой кампании и
- 3) Школьное строительство в Иргизской волости.

Относительно проведения передела пахотных и сенокосных угодий никаких материалов в ВИКе не имеется, кроме сухих протоколов. Имеется постановление о создании вол. тройки и аултроек по переделу угодий. Они состоят почти исключительно из аткаминеров-хвостистов, из сторонников группы Сабенова. Обнаружены факты, когда на заседаниях этих троек присутствовали бай, зажиточные элементы, которые имели влияние на решение. Эти Тройки не занимались никакой подготовительной работой, в смысле разъяснительной кампании, учета годных и негодных земель, количества населения и т.п., а взяли и прямо разделили всем поровну, наугад, и сено, и землю. Как отзывалась беднота на эту кампанию? Можно сказать, что беднота ничем не отзывалась и не интересовалась, ибо она не была подготовлена к этой кампании; во-вторых, наши низовые соваппараты проявили слабость в этом деле [23. Л. 219].

Недаром, получив тот злополучный отчет, Актюбинский губком был озадачен, настолько текст не соответствовал истинному положению дел. Уполномоченный Каипназаров буквально рыл землю в поисках сведений, компрометирующих зажиточных казахов, сознательно стучал краски, описывая трудности кампании передела земель и изъятия их у баев: «А байство об этой кампании заранее знало и интересовалось. Они более основательно готовились, чем мы. Их подготовка выражается в том, что бай, узнав о переделе, переделали между своими родственниками и бедняками, или всячески тормозили выявлению земельных площадей, укрывали и т.д. Влияние родовых отношений на проведение передела было настолько сильно, что борьба бедняков за землю и сено не носила чисто классовый характер, а преследовала местами чисто родовой интерес:

- 1) были случаи давления сильных родов на слабые роды,
- 2) в Соргольском ауле были случаи отказа бедняков от передела пахотных и сенокосных угодий,
- 3) в одном из аулов бай и аткаминеры оказали сопротивление Уполномоченному и аултройке по переделу пахотных и сенокосных угодий, - они предлагали аул-тройке распределить указанные 250 десятин земель, а когда измерили площадь, то вышло не 250 дес., а 1238 десятин; потом бай и аткаминеры собрались и угрожали: и жалобой, и убийством Уполномоченному...» [24. Л. 220].

Каипназаров просто изошрялся разузнать как можно больше, пользуясь, как он сам пишет, опросами, слухами, сведения о конкретных баях и бедняках, их предпочтениях и настроениях. Столь придиричивый отчет, разумеется, не мог не понравиться в Казкрайкоме; карьера Мустафы была обеспечена. Вобравшись на писательский Олимп, он начал так же раздавать политические оплеухи. Каратаев в своей книге приводил примеры, как руководитель КазАПП Каипназаров проводил селекцию творческих произведений казахских писателей:

«Известно, например, положение Г.В. Плеханова о том, что в критике бывает два акта: первый – раскрытие содержания идеи произведения. Второй – раскрытие художественной формы, в которую эта идея воплощена. Само собой, понятно, что эти два акта нераздельны и что рассматриваются они в совокупности. Между тем ряд наших критиков этого-то как раз и не понимает. Так, М. Каипназаров пишет: «...у Сабита Муканова тема и содержание произведения хороши, но качество плохое». [25, с.165].

Такого рода «ляпы» безусловно выдавали с головой некомпетентность Мустафы Каипназарова, человека без большого жизненного опыта, не стремившегося совершенствоваться, даже прочесть труды писателей он не удосуживался. Вся его политическая платформа заключалась в некритическом воспроизведении фраз из выступлений, статей Ф.И. Голощекина, которого он почитал и которому, по-видимому, подражал. Голощекин же копировал стиль правления И. Сталина, одевался точно так же во френч, носил сапоги и точно так же вышагивал по кабинету во время приема просителей [26].

В молодости начинающий писатель Сабит Муканов попал на прием к Голощекину. Его проинструктировали не задавать вопросов и молча ждать, когда Голощекин сам с ним заговорит.

Будучи наблюдательным человеком, С.Муканов оставил воспоминания, которые вошли в корпус третьего тома его трилогии «Өмір мектебі»:

«... Голощекин мені ғана қабылдады. Кеңірек кабинетінде ол, расында да, екі қолын шалбарының қалтасына салып, ерсілі-қарсылы жүр екен. Менің кіргенімді аңғармады ма, әлде елемеген болғысы келді ме – берген сәлемімді алмады, қарамады, жүрісін доғармады» [27].

Для невежественных руководителей, к каковым относились многие тогдашние руководители-выдвиженцы, в их числе и М.С. Каипназаров, ставленник Казкрайкома, учение марксизма о классовой борьбе оставалось единственным кредо и методом управления и принятия решений. Это подтверждается словами М.Каратаева, который в своей выстраданной книге «Рожденная Октябрем» (1958 года) недвусмысленно пишет:

«...Для критика, оруduющего методом вульгарного социологизма, вовсе не обязательно глубокое знакомство с литературой, искусством, с философией и историей. Надо лишь установить, к какому классу относится писатель по своему социальному происхождению, и чтобы он ни писал, и как бы он ни писал, - ярлык для него уже заранее приготовлен: «Это произведение – продукт такого-то класса». Стоило только сказать нашему Каипназарову: «Этот писатель пролетарский, а тот – крестьянский или писатель-попутчик, как ему немедленно все становилось ясным и даже настолько, что ему уже не нужно было и читать их произведений» [28, с. 169].

Этот фрагмент из книги М. Каратаева чрезвычайно значим; казахский критик, писатель, публицист буквально в нескольких строках разгромил общий для коммунистов того времени стиль руководства, отношения к порученному делу. Невежество, вульгарность, головотяпство и высокомерие, с которым они обращались к подчиненным, стали типичной формой их поведения в годы «Малого Октября в Казахстане» (1925-1933). Тому способствовала фигура ответственного секретаря Казкрайкома, первого руководителя парторганизации республики Ф.Голощекина – так же невежественного во многих вопросах.

Мнение М. Каратаева подтвердил позднее известный казахстанский философ, публицист и редактор Абдеш Калмырзаев. Он обратил внимание на то, как извращалось творчество казахского мыслителя и поэта Абая Кунанбаева выдвиженцами Сталина-Голощекина в 1920-1930 годы. Калмырзаев А., в частности, писал:

«...Вульгарных социологов, носителей буржуазно-националистической идеологии не интересовали сущность и идейное направление поэзии Абая, они в своих высказываниях делали упор на том, что он является выходцем из знатного рода, имеет феодально-байское происхождение. По этой причине Абай причислялся ими к выразителям идей эксплуататорского класса. Они не желали принять к сведению тот факт, что в прошлом многие выходцы из привилегированных классов шли в ногу с народом - истинным творцом человеческой истории, не учитывали того, что выразителям прогрессивных идей не обязательно быть выходцами только из темных, забитых слоев общества. Вульгарные социологи 30-х годов всячески старались завуалировать высокую идейную направленность творений Абая, изолировать его от народа. В те годы прошлое литературное наследие, накопленное еще при феодальной, капиталистической формациях в силу того, что в свое время находилось в распоряжении эксплуататорских классов нередко считалось реакционным, предавались забвению даже те шедевры литературной сокровищницы, которые относились к достоянию и пролетарской и общечеловеческой культуры» [29, с. 3-14].

Неограничиваясь общей скептической оценкой уровня социалистической критики. А.Калмырзаев точно выделил из общего сонма партийных боссов Казахстана именно М.Каипназарова, приведя цитату о том, что говорил с трибуны Мустафа Серкебаевич, из книги известного казахского критика Е. Исмаилова: «...один из руководителей КазАПП тех времен М. Каипназаров в своем докладе о задачах казахской пролетарской литературы в 1932 году, прошлую народную поэзию, творчество Абая, Алтынсарина, Торайгырова полностью относил к произведениям, отражающим отсталое феодальное сознание, отметил, что они враждебны современной литературе» [30, с. 89].

Дуальность практики культурной революции налицо: советская власть обращала внимание на строительство школ, создание учебников для малограмотных, готовила учителей, но! – не признавала образовательный статус тех казахов, которые получили образование до 1917 года, и тех

сложившихся мастеров слова, которых заведомо отнесла к социально чуждым элементам. Ярлык отсталый народ, в отношении казахского и других народов бывшей империи, так и сопровождал кампании «Малого Октября». Иными словами, ценные произведения народных самородков, поэтов, педагогов, публицистов под эгидой классового подхода оказывались на грани забвения. Феномен Каип-Назарова, точнее Каин-Назарова, оказал бы необратимое разрушительное влияние на массовое сознание, если бы не противостоявшие ему казахские литературоведы-патриоты, коммунисты-патриоты и в целом интеллигенция Алаш, которая ясно осознавала значимость национальных духовных и материальных ценностей.

Известный казахский ученый-исследователь, доктор филологии, профессор Турсынбек Какишев также обращался к истории КазАПП и тем трудностям, которые пришлось преодолевать казахским мастерам слова. На портале «Әдебиет» опубликовано интервью с Т. Какишевым под названием «ҚазАПП-тан Қазақстан жазушылар одағына дейін...». 1 августа 2018 г. [31].

Отличавшийся любознательностью к историческим процессам, формированию национальной литературы, и исследуя «белые пятна» отрасли, профессор Какишев также высказался по поводу справедливых оценок тех или иных руководителей Казахской Ассоциации пролетарских писателей. Он, в частности, сказал: «...Жазушылар одағы құрылғанға дейін де Совет елін мекендеген ақын-жазушылардың ұйымдары болған. Оны РАПП дейтін, орталығы Мәскеуде болды. 1925 жылы Сәкен Сейфуллиннің тікелей бастамашылығымен Қазақстанда ҚазАПП (Қазақстан пролетариат жазушыларының ассоциациясы) ұйымдастырылды. ҚазАПП құрылған кезде алашордашы, ұлтшылдардың «Алқа» деген ұйымы да ашылды. Бірі пролетариаттық, бірі ұлтшылдық бағытты ұстанған соң да жағдайдың қалай болатыны белгілі ғой. Қазақ ақын-жазушылары топ-топқа бөлініп, айтыс-тартыс басталды да кетті. Қазақ әдебиетінде екі идеологияның қақтығысы орын алды. Бірі Октябрь революциясының рухын жырласа, келесісі бұл құбылысты жоққа шығарды» [32].

Обращает на себя внимание тот факт, что профессор Т. Какишев не упоминает фамилию М.Каипназарова в числе руководителей-основателей Казахской ассоциации пролетарских писателей. Отсюда, можно полагать, что: а) либо профессор не знал о том, что Каипназаров руководил некоторое время КазАПП, - что исключено; либо б) сознательно избегал упоминаний об этой персоне, как человеке, дискредитировавшем себя своими суждениями, приведшими к репрессиям среди писателей республики. Последний довод ближе к истине, на наш взгляд.

Относительно организационных преобразований в системе РАПП-КазАПП, приведших к ликвидации КазАПП, профессор Т. Какишев сказал следующее:

«...1932 жылы Орталық Комитеттің «Әдебиет пен көркемөнер ұйымдарын қайта құру туралы» деген қаулысы қабылданған. Осыған сәйкес сол кездегі одақтас республикалардың астанасында да Совет жазушылар одағының ұйымдастыру комитеттері құрылады. ҚазАПП тұсында айтыс-тартыстан қолы босамаған ақын-жазушылар ел-елді аралап, Орталық Комитеттің қаулысына сай жұмыстар жасайды. Сонымен, 1934 жылы Қазақстан жазушыларының тұңғыш съезі өтіп, Қазақстан Жазушылар одағы құрылады. Съезде негізгі баяндаманы Ілияс Жансүгіров, қосымша баяндамаларды Мұхтар Әуезов, Сәбит Мұқанов бастаған бірнеше кісілер жасайды. ҚазАПП қызметіне баға берген уақытта, айтылар уәж мол. Оның РАПП ұрандарына еріп, көп жағдайда тұрпайы социологияға ұрынған тұстары да аз болмады. 1931 жылдары РАПП-тың V пленумы болып, РАПП жұмыстарын қайта құру мәселесі көтерілген. Ал ол қате-кемшіліктер ҚазАПП-қа да тән. Бұл енді АПП системасының құлдырауға беттегенінің нышаны. Сол себепті де отыз екінші жылғы қаулы қабылданды...». [33].

Вновь профессор лукавит (?), поскольку он не мог не знать, изучая источники, что именно Каипназаров делал разгромный доклад, который был затем опубликован в нескольких газетах. В том докладе были выпущены ядовитые стрелы против казахских мастеров слова – Магжана, Мухтара, Жусипбека, досталось и Сабиту Муканову.

Складывается, таким образом, ощущение, что о Каипназарове отечественные литературоведы и особенно критики, упоминать не спешат. Откуда такое ощущение и действительно ли о нем забыли? Внимательно изучив труд М.Каратаева и ознакомившись с историей Союза писателей Казахстана, как правопреемника КазАПП, нетрудно прийти к выводу, что после разгромных

оценок Каратаевым псевдо-деятельности и последствий малограмотной политики Каипназарова, репрессиям подверглись лучшие писатели и поэты республики. Он, как руководитель КазАПП до мая 1932 года, своими статьями и докладами нанес непоправимый урон отечественной писательской среде; прямо и косвенно его оценки повлияли на судьбы конкретных писателей.

Красноречивые факты отложились в архивных фондах. Обратившись к ним, мы нашли немало деталей, характеризующих феномен таких, как каипназаровы, ревностных, в кавычках, служащих режима сталина-молотова-голощекина. Тот факт, что выдвиженец из Сыр-Дарьинского губкома Мустафа Каипназаров своими пробольшевистскими, многостраничными докладами «с мест» угодили руководству Казкрайкома, подтверждается архивными источниками. Так, например, уже в мае 1925 года он, будучи ответственным инструктором Сыр-Дарьинского губкома, прислал в Казкрайком свою большую статью о партийном строительстве в ауле [34. Л. 37-44].

В тот момент Казкрайком запросил с регионов рукописи статей для публикации в журнале «Известия Казкрайкома РКП(б)» к 5-летию Казахской республики. Собственно, эти публикации в духе большевистской демагогии были взяты на заметку и способствовали карьерному продвижению тех, кто безо всякой критики воспринимал установки вышестоящих инстанций. В ход шли методы сбора и фальсификации слухов, негатива с классовыми оценками, что немаловажно.

Стоит ли удивляться, что через год Мустафа Серкебаевич Каип-Назаров (так он любил подписываться) перебрался в столицу Кызыл-Орду в качестве ответработника Казкрайкома. Сохранилось его письмо Голощекину за 1926 год о положении аула, качестве партийно-строительной работы и итогах передела ценных угодий [35. Л. 88-111].

Каипназаров сам изначально старался всеми способами приблизиться к секретарю Казкрайкома Ф. Голощекину. Для этого он просто продублировал на имя Голощекина тот свой отчет о переделе сенокосных и пахотных, который направлял в Актюбинск. И поскольку тот отчет изобилует трафаретными громкими лозунгами, цитатами из резолюций Казкрайкома, то автору письма были оказаны преференции. Сначала его перевели в Кызылорду, он стремительно становится членом Бюро Казкрайкома. Затем, Каипназарова утвердили руководителем в сфере искусства. Хотя в этом назначении можно уловить изощренную логику Голощекина: унижить национальных деятелей культуры, литературы и искусства, поставив командовать ими столь одиозную личность. Выдвиженец был молод (1904 г.р.), старался «выполнить и перевыполнить» директивы Крайкома.

В Кызылорде осенью 1926 года состоялось закрытое заседание Бюро Казахского Краевого Комитета ВКП(б) об антирелигиозной пропаганде. На это совещание были приглашены особо доверенные лица, в их числе М.Каипназаров.

В Протоколе закрытого заседания БККК за № 12 от 13 октября 1926 года [36] указано, что на нем присутствовали члены Бюро: Джандосов, Киселев, Исаев, Садвокасов, Каширин, Татимов, Курамысов, Каипназаров.

В другом архивном деле относительно итогов данного заседания сообщается: «По п.1. об антирелигиозной пропаганде Бюро постановило:

1. На основе обмена мнений по докладу, поручить т. Садвокасову, Джандосову и Каширину разработать проект резолюции и внести на следующее заседание Бюро [37. Л. 53].

Личное знакомство со С. Садвокасовым, другими коллегами, не помешало вскоре М.Каипназарову выступать с разгромными докладами о «садвокасовщине» и т.п. Верный своей тактике, Каипназаров в своих докладах повторял дословно тезисы Голощекина. Этим и заслужил статус неприкосновенности на некоторое время, неуязвимого и непотопляемого партийца.

Как пишет в своем исследовании профессор Б. Джолдасбекова, «...литературную жизнь Казахстана тех лет определяла Казахская ассоциация пролетарских писателей. Традиционное литературоведение считало, что КазАПП на первоначальном этапе своей деятельности в 1925-29 годы сыграла положительную роль в деле консолидации писателей, ставших на сторону новой власти. В начале 1931 года был разработан устав этой организации, которая из-за малочисленности своих членов призвала в свои ряды не только пролетарских писателей, но и других выходцев из «низов», в частности, крестьянских поэтов и писателей. Одной из принципиально важных ошибок

теоретиков КазАППа, в силу их политической неопытности и слабой теоретической гуманитарной эрудиции, явилось отрицание культурного наследия прошлого [38, с. 17-18]. Далее Б. Джолдасбекова утверждает, со ссылкой на опубликованный в газете «Әдебиет майданы» за 1932 год доклад главы Казахской Ассоциации пролетарских писателей, что сам «...глава КазАППа Мустафа Каипназаров почти полностью отрицал факт существования молодой казахской литературы, сводя на нет все ее достижения. На первом съезде КазАППа (февраль 1932 г.) он выступил с докладом «О состоянии и задачах казахской художественной литературы», в котором лейтмотивом проходила одна идея о том, что «...у нас нет ни одного крупного пролетарского писателя, который мог бы явиться образцом, примером для молодых писателей» [39. С. 11-19].

Данный тезис явно был провокационным и мог быть изобретен либо санкционирован самим Голощекиным. Смысл посылы заключался в дискредитации Алаш интеллигенции и тотальном контроле творчества начинающих писателей, поэтов и публицистов. Руководителем КазАППа был назван ряд недостатков, по его мнению, мешавших развитию казахской литературы: узость и схематизм тематики, разрабатываемой писателями; отсутствие анализа причинноследственных связей общественных явлений; неумение показать типический характер героя нового времени. «...Анализу были подвергнуты не только произведения казахских писателей; в ряде случаев с целью сопоставления, сравнения критик (Каипназаров) обращался и к русским писателям Казахстана. Особую точку зрения в противовес этой выражали русские писатели и критики в отношении творчества Абая, которого КазАПП отвергал как «идеолога прогрессивных слоев феодальной верхушки». Ф. Березовский, М.С. Сильченко утверждали, что «Абай – прежде всего поэт-реалист», замечает Б. Джолдасбекова. После февральского доклада Каипназарова так сложилось, что в СССР были ликвидированы АПП, взамен которым был создан Союз советских писателей. Участие в литературных дискуссиях с идеологами и практиками КазАППа, вплоть до ее ликвидации (9 мая 1932 года), отечественных писателей, все же имело место.

II.A) Попытка «передела» Каипназаровым заслуг Алаш.

Достаточно изучить тексты и заголовки докладов Каипназарова, чтобы иметь представление о том, насколько они «в духе времени». В журнале «Кызыл Казахстан» [40. С. 1-5], в «Казахстанской правде». В газетной публикации Каипназаров заявил: «В Казахстане за последние годы проделана огромная работа на идеологическом фронте, в частности в литературном, по разоблачению вылазок классовых врагов и по усилению нашей партийной бдительности. Это имело еще большие результаты в связи с последним письмом тов. Сталина «О некоторых вопросах большевизма. Огромнейшим достижением литературной политики партии является, во-первых, значительный рост кадров пролетарской литературы и искусства, во-вторых, поворот к активному участию старой попутнической интеллигенции в соцстроительстве» [41].

М. Каипназарову принадлежат фразы в адрес Смагула Садвакасова, Алаш интеллигенции Жусипбека Аймаутова и Магжана Жумабаева: «нужно обратить внимание на разного рода кривотолки, которые имеют место среди писателей. Идут разговоры о том, что якобы был прав тов. Садвакасов С. в 1926 году, когда он предлагал организацию союза советских писателей вместо КазАПП. Таким разговорам на последнем совещании КазАПП дали отпор, отметив, что организация только союза советских писателей в то время пагубно отразилась бы на росте пролетарской литературы, ибо тогда в союз вошли бы Аймаутовы, Джумабаевы и другие алаш-ордынские прихвостни» [42].

Не ограничившись республиканской печатью, Каипназаров своими опусами стремился выйти на союзный уровень. 2 июня 1932 года в «Казахстанской правде» было опубликовано краткое сообщение, что в Алма-Ату прибывает делегация советских писателей из Москвы. Бригада была приглашена правительством КазАССР «для отображения строительства Казахстана в художественной литературе». Писатели планировали выехать на Балхаш, Караганду и другие новостройки, в совхозы и колхозы, познакомиться с культурным строительством, чтобы в своих произведениях отразить проблемы животноводства, оседания, «ломку быта» [43. С.3]. Побывав несколько месяцев в Казахстане, писатели планировали к 15-й годовщине октябрьской революции выпустить в Алма-Ате сборник рассказов и очерков на русском и казахском языках, большой альманах (проза и стихи)

в Москве и ряд отдельных повестей и рассказов на казахстанском материале. Будут задействованы союзные газеты «Известия» и «Правда»,

Каип-Назаров направил критику против категории «бывших», Алаш и других авторитетных казахских патриотов, не разделявших социалистическо-большевистские лозунги, хлестко осаживал, навешивал ярлыки и призывал коллег улюлюкать в сторону «попутчиков». 1932-й год был особенно «плодоносным» для Каипназарова, его статьи выходили в центральных союзных журналах, «Большевик» и др. [44] Каип-Назаров, 1932). В продолжение бичевания Алашских лидеров, в Алма-Ате он выпускал едкие тексты, имевшие распространение в республике [45]. В этой брошюре автор обрушился на творчество Ахмета Байтурсынова, Жусипбека Аймауытова и Магжана Жумабаева...

Более того, с настойчивой подачи Каипназарова, в республиканской газете были опубликованы «покаянные» заявления Алимхана Ермакова и Мухтара Ауэзова [46]. В заявлениях деятели Алаш каялись в политических ошибках, национальной ограниченности и недооценке классовой борьбы и конфискации полуфеодалов и крупных баев, отрекались от научных исследований (Ермаков), признавали «отсталой национальностью» казахский народ, идеологически вредными – журнал «Шолпан», организацию «Алка», собственные пьесы «Енлик-Кебек» и «Карагоз», исследования творчества Абая, клялись «исправить прежние ошибки честным систематическим служением на самых ответственных участках культурного, идеологического фронта» (Ауэзов). Например, в выражении из заявления М.Ауэзова: «глубокой ошибкой считаю свое невнимание к голосу революционно-марксистской критики», заметно давление Каипназарова. Ведь последний считал себя признанным и уважаемым критиком.

Самое трагическое в этих заявлениях, безусловно написанных вынужденно, под давлением обстоятельств и запугиваний, когда ряд деятелей Алаш были арестованы, осуждены, а некоторые расстреляны, - заключалось в признании того, что «Малый Октябрь в Казахстане» может сопровождаться жертвами. И в качестве потенциальных жертв якобы могут и даже должны стать, те классы и сословия, которые априори контрреволюционны. Этот надуманный тезис исходил из положений Сталина, угодливо повторялся в контексте речей Голощекина.

Умнейший человек своего времени, ученый, педагог высшей школы, из элиты Алаш Алимхан Ермаков в своем покаянном заявлении, увы, повторил ту же идею. Перечислив преобразования в советском Казахстане, признав казахский народ «архи-отсталым», он написал:

«Если действительно говорить о революции, об освобождении угнетенных, о выкорчевывании остатков капиталистической системы, то нечего пугаться потрясений и жертв. И если учесть, что эти жертвы, по существу, должны были явиться жертвами для полуфеодальной и байской верхушки, то они не только законны, но и необратимы». Читая эти строки, ужаснулся бы любой человек. Вероятно, и А. Букейханов, и С. Садвокасов в Москве содрогнулись, понимая, какой ценой из Ермакова вытянуты эти строки. Покаяние М. Ауэзова также удручающе повлияло на Смагула; его супруга Лиза, по признанию близких, избегала впредь доверительных отношений с земляками из писательской среды, практически предавшими идеи, которые инициировал ее супруг в защиту национальной хозяйственной специфики, в защиту сельской /аульной кооперации и в целом, феномена казахского аула.

Таковыми варварскими способами, путем унижения известных деятелей культуры и науки, мотивируя их деятельностью в период Алаш-Орды, амнистированной в 1920 году, Голощекин и его свита старались выкорчевать из сознания масс элементарное уважение к этим патриотам, несомненно талантливым персонам. В тридцатые годы чтение «Казахстанской правды» и «Социалды Қазақстан» становилось равносильно зачитанию приговоров.

Каипназаров сделал попытку узурпировать руководство новым творческим объединением – Союзом советских писателей республики, еще в 1932 году. Такова была его неумемная жажда властвовать, хотя официально ССП Казахстана будет создан двумя годами позже и возглавит его Ильяс Джансугуров. В связи с этим, любопытный факт выявлен в архиве газеты «Казахстанская правда». Небольшая информация «К пребыванию писательской бригады в Казахстане» сообщает о литературно-художественном вечере московских и казахских писателей. Выступали с чтением отрывков из своих произведений Аскар Токмаганбетов, З. Шашкин, М. Даулетбаев, Джумалиев.

Принимал делегацию московских писателей, в роли председателя Казахского союза советских писателей, не кто иной как Каипназаров [47].

Эта информация наводит на размышления. Должность председателя ССП республики, еще даже не созданного, занимал именно Каипназаров? Или ему было поручено сыграть эту роль, как партфункционеру? Почему московскую делегацию не встречал и не сопровождал авторитетный Сакен Сейфуллин, который считался основателем КазАПП?! Ответ на этот вопрос кроется в начавшемся процессе принижения Алаш, творческой интеллигенции, выдвижении «удобных» национальных кадров и стремлении отстранить мастеров слова от идеологических сфер влияния. Роль каипназаровых, в середине двадцатых – начале тридцатых годов, была очевидной: рьяно проявив себя в переделе сенокосных и пахотных угодий, не считаясь с мнением жителей, поставив к стенке баев, они без тени сомнения стали применять те же методы к перекраиванию сознания, мировоззренческих установок казахской интеллигенции.

II. В). Закат карьеры М. С. Каипназарова.

По данным Казинформ, в 1934 году состоялся Первый съезд писателей автономной Казахской Республики, который объединил всех благонадежных литераторов в Союз советских писателей Казахстана. Первым председателем был избран Ильяс Джансугуров. Что касается М. Каипназарова, то он после «перегибов» был направлен на работу в Восточно-Казахстанскую область, в качестве заведующего отделом партийной пропаганды и агитации обкома. О его деятельности на востоке республики, нами обнаружен источник, датируемый 2 апреля 1936 года [48]. В тот день в Казкрайкоме состоялось краевое агитпропсовещание с повесткой дня: 1) Состояние и очередные задачи партпропаганды и агитации в крае -Кабулов; 2) Свод докладов заведующих отделами партийной пропаганды и агитации обкомов: Алма-Атинский – т. Давлетгалиев, Карагандинский – т. Джумагулов, Южно-Казахстанский – т. Сафаров, Западно-Казахстанский – т. Мендерев, Актюбинский – т. Баймуратов, Восточно-Казахстанский – т. Каипназаров» [49].

Иными словами, экс-глава КазАПП перешел на текущую работу в номенклатуре восточно-казахстанского обкома. Невзирая на то, что, собственно, М.С.Каипназаров тоже стал жертвой репрессий и был расстрелян в 1938 году, истинная его отрицательная роль в эскалации гонений на казахстанских писателей, к началу «оттепели» была общеизвестна. И совершенно справедливо поступили аксакалы Союза писателей, которым руководил много лет Габит Махматович Мусрепов, приняв негласное коллегиальное решение не упоминать имя этого случайного в общем-то человека, пришедшего на ответственную должность благодаря дублированию речей Голощекина и слепому следованию его директив. (Единственным оправданием Каип-Назарова я бы привела факт его недоумения (зафиксирован в стенограмме одного из пленумов) по поводу конфискации баев, он все же единственный раз задался вопросом, каковы губительные последствия этого? Увы, процесс репрессий против «классовых врагов», стартовавший с передела земель, остановить уже было невозможно).

В рядах реализаторов кампании по переделу был и другой разряд исполнителей из коренного населения, более сдержанных в политической риторике. Прежде чем прийти в региональные исполкомы, они прошли школу политической закалки, участвовали в гражданской войне на стороне Алаш. Затем находились в ближайшем окружении С. Садвокасова с оренбургского периода; издавали газету «Өртен», как Нахимжан [50. Л. 1-6]. Амзе Нахимжан был направлен на работу с Сибревкомом в 1920 году [51. Л. 5-6 об.] В 1922 году вместе с С. Садвокасовым составляли актив казахской комсомолки в Оренбурге [52. С. 4]. В 1926 году Садвокасов доверял Нахимжану передачу писем во время дискуссий с Ходжановым [53. Л. 1-6]. После начавшейся травли Алаш-Орды и Смагула Садвокасова, вектор предпочтений Амзе поменялся на 180 градусов. Известно, что Председатель Павлодарского УИК Амзе Нахимжан (1899 - 1938), уроженец Семипалатинской области, в марте 1927 года председательствовал на заседании Уездной пятерки по распределению пахотных и сенокосных угодий при Павлодарском уездном земельном управлении [54. Л.74, 74 об.]. И это лишь один из примеров неконфликтной модели поведения основной массы национальной элиты управленцев. Трагедия данной категории коммунистов-казахов заключалась в соблюдении партдисциплины. Они не разобрались в драме аула, сути голощекинского «передела» и слепо

подчинились требованиям КазЦИКа. Увы, спустя несколько лет, они также стали жертвами репрессий.

Заключение.

Передел угодий ознаменовал старт «Малого Октября в Казахстане». В его реализации была задействована управленческая страта республики, с разной степенью критического осмысления процесса. В допущенных «перегибах» и массовых жертвах есть и их вина.

«Оттепель» в СССР и союзных республиках, несомненно, привнесла элементы демократии и самоуправления в ход развития общественных творческих организаций. Однако она носила дуальный характер: институт цензуры сохранялся, вместе с тем, субъективный фактор в лице решительно настроенных авторитетных мастеров слова, таких как М.Каратаев, Б. Кенжебаев, Г. Мусрепов в Казахстане проявился в реверсе - моральном осуждении и негласном изъятии имен отрицательно зарекомендовавших себя «выдвиженцев» из анналов истории КазАПП и ССП республики. Сам факт того, что в годы «оттепели» в Казахстане начались не только процессы частичной реабилитации писателей, но и - разоблачение псевдо-руководителей, бросивших тень на Алаш-Орду, любопытен. Имя одного из одиозных реализаторов «Малого Октября» таким образом было предано негласному бойкоту. Со стороны аксакалов ССП республики то был акт гражданского мужества, единственно верный способ вернуть национальному искусству, литературному процессу право хотя бы на автономное, если не на самостоятельное, развитие. Все это несомненно было отражением общей атмосферы «оттепели» после знаменитой речи Н.С. Хрущева на XX съезде партии. Принципиальное решение многомудрого актива казахстанского Союза писателей в лице Г.Мусрепова, М.Каратаева, С. Муканова – гражданский акт высокого напряжения, серьезного уровня истинной коллегиальности, отражение национальной идентичности. Сегодня, зайдя на сайт отечественного Союза писателей, исследователь не найдет там упоминаний о Каипназарове. После Г.М.Мусрепова никто из молодых руководителей творческой общественной организации Казахстана эту фамилию и не знал. Лишь его статьи и докладные, порочащие писателей, увы, вошли в историю.

Если вдуматься и сопоставить подобные реформы в культуре народов в пределах XX столетия, априори основанные на идее превосходства одной партии и идеологии, то станет понятна ненависть нацистов к творчеству конкретных художников и писателей, музыкантов. Так же и китайская правящая клика одно время запрещала произведения драматургов и поэтов, в которых обнаруживались оппозиционные мысли, а затем развернула масштабную «культурную революцию» при помощи хунвэйбинов.

Выдвиженец Казкрайкома периода «Малого Октября» Каипназаров был искусным пропагандистом-агитатором, уполномоченным, руководителем КазАПП (недолго), председателем комитета искусств, заведующим АПО Восточно-Казахстанской области, по совместительству – редактором областной газеты «Екпінді». Но это все - номенклатурные должности, таковыми были другие функционеры, обладавшие публицистическими способностями. Однако их узкий избирательный подход к литературе, зашоренность классовыми установками и неприкрытый цинизм в отношении тех, кого партия считала «попутчиками», особенно к Алаш интеллигенции, оказался выше их человечности. Они не оставили заметного следа в национальной и мировой литературе. Все, что вышло из-под их пера - агитки, шаблоны, оговоры.

Таким образом, добро и зло, императив и демократизм, истина и ложь, объективное и субъективное переплелись в «Малом Октябре» и пресловутой сталинско-большевистской «культурной революции» в Казахстане, переделе земель, обескровившем казахский аул и элиту казахской творческой интеллигенции. Эти две кровоточащие раны обусловили тяжелейшие последствия для развития республики. Казалось бы, далекие друг от друга сферы - землеустройства и литературная деятельность, в период «Малого Октября в Казахстане» подверглись «переделу» сверху, с целью искоренения: аульного, традиционного хозяйства, самостоятельного мышления, авторской индивидуальности. Талантливый организатор, открытый к знаниям Амзе Нахимжан стал заложником политического расклада.

Дуальность политических тенденций во времена оттепели прослеживается и в том, что в шестидесятые годы полной политической реабилитации Алаш-Орды и осуждения голощекинских «Малого Октября» не было и речи. Вплоть до распада СССР, в произведениях ведущих классиков литературы и программных докладах руководителей (в том числе Союза писателей) республики повторялся шаблон об «отсталости коренных народов».

Благодарность. Статья выполнена в рамках реализации грантового проекта ИРН BR24993057 «Қазақстандағы саяси қуғын-сүргін құрбандарының негізгі базалық санаттары мен кіші санаттарын іргелі зерттеу және оларды толық ақтау процестері», при финансовой поддержке МНВО РК

Список использованных источников и литературы:

1. Саватеев В. Я. Двудликая «оттепель» в советской литературе (Смена времен и поиски новой парадигмы развития: 1956-1964 гг.) // Интернет-журнал «Молоко». 2018. №8 («Русское поле»).
2. Каратаев М. Рожденная Октябрем. Статьи и очерки о казахской литературе. Алма-Ата: КазГиз. 1958.
3. Калмырзаев А.С. Эстетическое в творчестве Абая. Алма-Ата: Казахстан, 1979. 160 с.
4. Исмаилов Е. К новому подъёму. Алма-Ата, 1962.
5. Джолдасбекова Б. Проза русских писателей Казахстана. Алматы: Қазақ университеті», 2015. 118 с.
6. Рахматуллина Е.Е. Художественная интеллигенция Восточного Казахстана в условиях советской модернизации 1920-1930-х гг. Автореферат. к.и.н. Барнаул, 2019.
7. Бимақанова З. Ш. Қазақ жастары мерзімді баспасөзінің тарихы (XX ғасырдың басы - 1940 жж.). Автореф... канд.дис. Алматы, 2010. 139 с.
8. Мұқанова Г., Байжұманова З. Алаш тарихы: Шетел қорларындағы жаңа деректер // Егемен Қазақстан. 2022. Сәуір 13.
9. Государственная, общественная и научно-педагогическая деятельность Смагула Садуакасулы» (на основе новых архивных и письменных источников). Сост. Г.К.Муканова и др. Алматы: ИП «Мадьяр», 2023. 456 с.
10. АП РК. Ф. 141. Оп. 181. Д. 57.
11. РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 25. Д. 2.
12. РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 25. Д. 2.
13. РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 25. Д. 3.
14. Государственная, общественная и научно-педагогическая деятельность Смагула Садуакасулы» (на основе новых архивных и письменных источников). Сост. Г.К.Муканова и др. Алматы: ИП «Мадьяр», 2023. 456 с.
15. Дуқенбаева З. Творческая интеллигенция в годы репрессий // Казахстанская правда. 2021. Мая 31.
16. КазАПП. <https://www.inform.kz/ru/12-iyunya-kalendar-kazinforma-dati-sobitiya-631f4b>
17. Shlapentokh V. Soviet Intellectuals and Political Power: The Post-Stalin Era. Princeton University Press, 1990. 330 p.
18. Sobanet, Andrew. Generation Stalin: French Writers, the Fatherland, and the Cult of Personality. Indiana University Press: 2018, 312 p.
19. Dikötter, Frank. The Cultural Revolution: The People's History, 1962-1976. Bloomsbury Press, 2017. 432 p.
20. Каратаев М. Рожденная Октябрем. Статьи и очерки о казахской литературе. Алма-Ата: КазГИЗ. 1958.
21. АП РК. Ф. 141. Оп. 1. Д. 377.
22. АП РК. Ф. 141. Оп. 1. Д. 395.
23. Государственный архив Актюбинской области - ГААО. Ф. 516 п. Оп. 1. Д. 9355.
24. ГААО. Ф. 516 п. Оп. 1. Д. 9355.

25. Каратаев М. Рожденная Октябрем. Статьи и очерки о казахской литературе. Алма-Ата: КазГиз. 1958.
26. Мұқанов С. Өмір мектебі.
27. Мұқанов С. Өмір мектебі. 3 том.
28. Каратаев М. Рожденная Октябрем. Статьи и очерки о казахской литературе. Алма-Ата: КазГиз. 1958.
29. Калмырзаев А.С. Эстетическое в творчестве Абая. Алма-Ата: Казахстан, 1979. 160 с.
30. Исмаилов Е. К новому подъёму. Алма-Ата, 1962.
31. Кәкішев Т. «ҚазАПП-тан Қазақстан жазушылар одағына дейін...». Мәдениет. 1 август 2018 ж. <https://madeniportal.kz/article/1156>
32. Кәкішев Т. «ҚазАПП-тан Қазақстан жазушылар одағына дейін...». Мәдениет. 1 август 2018 ж. <https://madeniportal.kz/article/1156>
33. Кәкішев Т. «ҚазАПП-тан Қазақстан жазушылар одағына дейін...». Мәдениет. 1 август 2018 ж. <https://madeniportal.kz/article/1156>
34. АП РК. Ф. 141. Оп. 1. Д. 340.
35. АП РК. Ф. 141. Оп. 1. 1926. Д. 728.
36. АП РК. Ф. 141. Оп.1. Д. 490.
37. АП РК. Ф. 141. Оп. 18. Д.57.
38. Джолдасбекова Б. Проза русских писателей Казахстана. Алматы: Қазақ университеті», 2015.118 с.
39. Әдебиет майданы. 1932. № 2.
40. Каипназаров М. О перспективных задачах партийного строительства // Кзыл-Казахстан, 1929, № I. С.1-5.
41. Каипназаров. За большевистскую перестройку литературно-художественных организаций // Казахстанская правда. 1932. Июня 1.
42. Казахстанская правда. 1932. Июня 1.
43. Каз. правда. 1932. Июня 2.
44. Каип-Назаров М. Казахская поэзия к 15-й годовщине Октября // Большевик. Москва, 1932.
45. Каип-Назаров М. Казахская литература в борьбе с буржуазными влияниями. Алма-Ата: Казахское краевое изд-во, 1932. 49 с.
46. Каз правда. 1932. Июня 10.
47. Каз правда 1932. Июня 24.
48. Казахстанская правда. 1936. Апреля 2.
49. Казахстанская правда. 1936. Апреля 2.
50. АП РК. Ф. 719. Оп. 1. Д. 1432.
51. ГАРФ. Ф. 1318. Оп. 11. Д. 41.
52. Юношеская правда (Оренбург). 1922 ноября 22. С. 4.
53. Архив Президента Республики Казахстан - АП РК. Ф. 719. Оп. 1. Д. 1432.
54. ГАПО. Ф.12. Оп.1. Д.143.

ХҒТАР 03.20

Гюльнар Мұқанова

Т.ғ.к., профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және Этнология Институтының Астана қ.
филиалының Жетекші ғылыми қызметкері
Астана қ., Gulnar.mukanova1963@gmail.com

ӘМЗЕ ТРАГЕДИЯСЫ.
ҚАЗАҚСТАН АЙМАҚТАРЫНДАҒЫ ЕГІСТІК ЖӘНЕ
ШАБЫНДЫҚ ЖЕРЛЕРДІ БӨЛУ КАМПАНИЯСЫ

Аңдатпа. Мақала «Қазақстандағы Кіші Октябрь» (1925-1933) күрделі саяси-экономикалық және идеологиялық процестің субъективті факторларын талдауға арналған. Бұл процесс тарихта Қазақ өлкелік партия комитетін бірінші хатшысы Ф.И. Голощекин (1925-1933) басқарғаны белгілі. «Қазақстандағы Кіші Қазанның» құрамдас бөлігінің бірі құнды жерлерді қайта бөлу науқаны болды. Бірақ бұл тарихи процестің барлық қырлары кеңестік және тәуелсіз отандық тарихнамада қамтылған жоқ. Зерттеу тақырыбы ұлттық бірегейлікті қалыптастыру және нығайту, ұлттық құндылықтарды қастерлеу, өзін-өзі танудың өзіндік жолын іздеген шығармашыл зиялы қауым, жазушылар мен ақындар арасында жаппай қуғын-сүргін құрбандарын толықтай саяси оңалту қажеттілігі тұрғысынан өзекті. Белгілі сыншы Мұхамеджан Қаратаев лагерьден босаған соң республиканың қоғамдық шығармашылық ұйымдары: ҚазАПП, Республика Кеңес Жазушылар Одағының құрылуының жалған процесін сипаттауға күш тапты. Оның «Октябрь туды» (1958) кітабында талантты сөз шеберлері: Мағжан Жұмабаев, Мұхтар Әуезов, Смағұл Сәдуақасов және т.б. қудалауда құлшыныс танытқан шенеуніктерді, «үгітшілерді» әшкереледі. Тақырып әртүрлі жанрдағы дереккөздерді (мұрағат; әңгіме; естеліктер; кеңестік баспасөз) анықтау және зерттеу, оларды салыстыру бойынша бірқатар міндеттерді жүйелі шешу арқылы ашылады. Жұмыстың мақсаты – «Кіші Октябрь» жорықтарының көпке мәлім, күңгірт тұстарын, атап айтқанда, жерді қайта бөлу және Қазақстандағы мәдени революцияны бағалау. Дәстүрлі зерттеу әдістерінің ішінде «Кіші Октябрь» протегелерінің мысалында халыққа қарсы бағдарламаны жүзеге асырушылардың драматургиясы көрініс бергенде ғылыми индукция әдісінің көмегі зор болды. Зерттеу нәтижелері қорытындыда, автордың тұжырымдары мен пайымдаулары түрінде жинақталған. Қызықты олжалардың ішінде 1926 жылғы М.Қайыпназаровтың авторлық дерек көздерінің ашылуын, Әмза Нақымжан туралы мәліметтерді, Ә.Ермеков пен М.Әуезовтің «өкінішті» хаттарын атауға болады. Зерттеудің қорытындылары жоғары оқу орындарының оқытушыларына, жас ғалымдарға, жалпы жұртшылыққа тәжірибелік жұмыста пайдалы болады.

Түйін сөздер: репрессиялар; Қазөлкеком; «Кіші Қазан»; жерлерді қайта бөлу; уәкілетті өкіл; «Қосшы» одағы; байлар; Кеңес Жазушылар Одағы

IRSTI 03.20

Gulnar Mukanova

Candidate of Historical Sciences, Professor, Leading Researcher
of the Branch of the Valikhanov Institute of History
and Ethnology in Astana city.
Astana, Kazakhstan Gulnar.mukanova1963@gmail.com

THE AMZE TRAGEDY. REDISTRIBUTION OF ARABLE
AND HAYLAND IN THE REGIONS OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article is devoted to the analysis of subjective factors of the complex political, economic and ideological process of “Little October in Kazakhstan” (1925-1933). This process left a dramatic mark in history, as the reign of the first secretary of the Kazakh regional party committee F.I. Goloshchekin (1925-1933). One of the components of the “Little October in Kazakhstan” was the campaign to redistribute valuable lands. However, not all aspects of this historical process were covered in Soviet and independent domestic historiography.

While similar processes that took place in other countries during the 20th century under the auspices of the Marxist-Leninist doctrine of the dictatorship of the proletariat have become the subject of scientific discussion abroad. The topic of the study is relevant in terms of the formation and strengthening of national identity, respect for national values, the need for full political rehabilitation of victims of mass repressions among the creative intelligentsia, writers and poets who were looking for their own path to self-realization.

The famous critic Mukhamedzhan Karatayev, after his release from the camps, found the strength to describe the pseudo-process of the formation of public creative organizations of the republic: KazAPP, the Union of Soviet Writers of the Republic. His book "Born by October" (1958) exposed officials, "promoters", who showed zeal in persecuting talented masters of the word: Magzhan Zhumabayev, Mukhtar Auezov, Smagul Sadvokasov and others. The topic is revealed through a consistent solution of a number of tasks on identification and study of different genres of sources (archives; narratives; memoirs; Soviet press), their comparison. The purpose of the work is to assess the little-known, shadowy sides of the campaigns of "Little October": in particular, the redistribution of lands. Among the traditional methods of research, the scientific method of induction proved to be of great help, when the drama of the implementers of the anti-people's program is reflected on the example of the promoters of "Little October". The results of the research are summarized in the conclusion, in the form of the author's conclusions and judgments. Among the interesting findings, one can name the discovery of the sources of authorship of M. Kaipnazarov for 1926, information about Amza Nakhimzhan, "repentant" letters of A. Ermekov and M. Auezov. The conclusions of the research will be useful in practical work for teachers of higher education, young scientists, and the general public.

Keywords: repressions; Kazkraikom; "Little October"; redistribution of lands; authorized representative; Union of Kosshy; bais; KazAPP; "fellow travelers", Union of Soviet Writers; "thaw"

References:

1. Savateev V. YA. Dvulikaya «ottepel'» v sovetskoj literature (Smena vremen i poiski novoj paradigmy razvitiya: 1956-1964 gg.) // Internet-zhurnal «Moloko». 2018. №8 («Russkoe pole»).
2. Karataev M. Rozhdennaya Oktyabrem. Stat'i i ocherki o kazahskoj literature. Alma-Ata: KazGiz. 1958.
3. Kalmyrzaev A.S. Esteticheskoe v tvorchestve Abaya. Alma-Ata: Kazakhstan, 1979. 160 s.
4. Ismailov E. K novomu pod'yomu. Alma-Ata, 1962.
5. Dzholdasbekova B. Proza russkih pisatelej Kazahstana. Almaty: Qazaq universiteti», 2015. 118 s.
6. Rahmatullina E.E. Hudozhestvennaya intelligenciya Vostochnogo Kazahstana v usloviyah sovetskoj modernizacii 1920-1930-h gg. Avtoreferat.k.i.n. Barnaul, 2019.
7. Bimakanova Z. SH. Qazaq zhastary merzimdi baspasoziniń tarihy (XX ǵasyrdyń basy - 1940 zhzh.). Avtoref... kand.dis. Almaty, 2010. 139 s.
8. Mұқанова Г., Байжұманова З. Алаш тарихы: SHetel қорларындағы жаңа деректер // Egemen Qazaqstan. 2022. Sәuir 13.
9. Gosudarstvennaya, obshchestvennaya i nauchno-pedagogicheskaya deyatel'nost' Smagula Saduakasuly» (na osnove novyh arhivnyh i pis'mennyh istochnikov). Sost. G.K.Mukanova i dr. Almaty: IP «Mad'yar», 2023. 456 s.
10. AP RK. F. 141. Op. 181. D. 57.
11. RGASPI. F. 17. Op. 25. D. 2.
12. RGASPI. F. 17. Op. 25. D. 2.
13. RGASPI. F. 17. Op. 25. D. 3.
14. Gosudarstvennaya, obshchestvennaya i nauchno-pedagogicheskaya deyatel'nost' Smagula Saduakasuly» (na osnove novyh arhivnyh i pis'mennyh istochnikov). Sost. G.K.Mukanova i dr. Almaty: IP «Mad'yar», 2023. 456 s.
15. Dukenbaeva Z. Tvorcheskaya intelligenciya v gody repressij // Kazhastanskaya pravda. 2021. Maya 31.
16. KazAPP. <https://www.inform.kz/ru/12-iyunya-kalendar-kazinforma-dati-sobitiya-631f4b>
17. Shlapentokh V. Soviet Intellectuals and Political Power: The Post-Stalin Era. Princeton University Press, 1990. 330 p.
18. Sobanet, Andrew. Generation Stalin: French Writers, the Fatherland, and the Cult of Personality. Indiana University Press: 2018, 312 p.

19. Dikötter, Frank. The Cultural Revolution: The People's History, 1962-1976. Bloomsbury Press, 2017. 432 p.
20. Каратаев М. Рожденная Октябрем. Статьи и очерки о казахской литературе. Алма-Ата: КазГИЗ. 1958.
21. АР РК. F. 141. Op. 1. D. 377.
22. АР РК. F. 141. Op. 1. D. 395.
23. Gosudarstvennyj arhiv Aktyubinskoy oblasti - GAAO. F. 516 p. Op. 1. D. 9355.
24. GAAO. F. 516 p. Op. 1. D. 9355.
25. Karataev M. Rozhdennaya Oktyabrem. Stat'i i ocherki o kazahskoj literature. Alma-Ata: KazGiz. 1958.
26. Мұқанов С. Өмір мектебі.
27. Мұқанов С. Өмір мектебі. 3 том.
28. Karataev M. Rozhdennaya Oktyabrem. Stat'i i ocherki o kazahskoj literature. Alma-Ata: KazGiz. 1958.
29. Kalmyrzaev A.S. Esteticheskoe v tvorchestve Abaya. Alma-Ata: Kazakhstan, 1979. 160 s.
30. Ismailov E. K novomu pod'yomu. Alma-Ata, 1962.
31. Кәкішев Т. «ҚазАПП-тан Қазақстан zhazushylar odaryna dejin...». Mәdeniet. 1 avgust 2018 zh. <https://madeniportal.kz/article/1156>
32. Кәкішев Т. «ҚазАПП-тан Қазақстан zhazushylar odaryna dejin...». Mәdeniet. 1 avgust 2018 zh. <https://madeniportal.kz/article/1156>
33. Кәкішев Т. «ҚазАПП-тан Қазақстан zhazushylar odaryna dejin...». Mәdeniet. 1 avgust 2018 zh. <https://madeniportal.kz/article/1156>
34. АР РК. F. 141. Op. 1. D. 340.
35. АР РК. F. 141. Op. 1. 1926. D. 728.
36. АР РК. F. 141. Op.1. D. 490.
37. АР РК. F. 141. Op. 18. D.57.
38. Dzholdasbekova B. Proza russkih pisatelej Kazahstana. Almaty: Қазақ universiteti», 2015.118 s.
39. Әдебиет мајданы. 1932. № 2.
40. Kaipnazarov M. O perspektivnyh zadachah partijnogo stroitel'stva // Kzyl-Kazahstan, 1929, № I. C.1-5.
41. Kaipnazarov. Za bol'shevistskuyu perestrojku literaturno-hudozhestvennyh organizacij // Kazahstanskaya pravda. 1932. Iyunya 1.
42. Kaz pravda 1932. Iyunya 1.
43. Kaz pravda 1932. Iyunya 2.
44. Kaip-Nazarov M. Kazahskaya poeziya k 15-j godovshchine Oktyabrya // Bol'shevik. Moskva, 1932.
45. Kaip-Nazarov M. Kazahskaya literatura v bor'be s burzhuanymi vliyaniyami. Alma-Ata: Kazahskoe kraevoe izd-vo, 1932. 49 s.
46. Kaz pravda 1932. Iyunya 10.
47. Kaz pravda 1932. Iyunya 24.
48. Kazahstanskaya pravda. 1936. Aprelya 2.
49. Kazahstanskaya pravda. 1936. Aprelya 2.
50. АР РК. F. 719. Op. 1. D. 1432.
51. GARF. F. 1318. Op. 11. D. 41.
52. Unosheskaya pravda (Orenburg). 1922 noyabrya 22. S. 4.
53. Arhiv Prezidenta Respubliki Kazahstan - АР РК. F. 719. Op. 1. D. 1432.
54. GAPO. F.12. Op.1. D.143.

ЖИЗНЬ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ РАЙМЕ МУЛЛИНОЙ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ АРХИВНЫХ ДОКУМЕНТОВ

Аннотация. В статье на базе открытых архивных данных и материалов СМИ, исторических источников и энциклопедий была предпринята попытка показать трудовую и творческую деятельность представителя крымскотатарской науки Райме Муллиной в Крыму и в Казахской ССР. Как известно, Великая Отечественная война и ее последствия отразились на судьбы людей и целых народов, которые были эвакуированы или насильственно выселены с родины в Сибирь, на Урал и республики Средней Азии. В числе таких народов были и крымские татары, исторические события в Крыму и в целом в СССР, отпечатались на их судьбе, сделав из них народ-изгой, так как он был разбросан по различным местам спецпоселений. Большая часть крымских татар проживала в Узбекской ССР, остальные были группами расселены на Урале и в Казахской ССР. По материалам архивных данных Республики Казахстан были выявлены неизвестные факты о представителях крымскотатарской интеллигенции, которые оставили след в культурно-просветительской сфере.

Ключевые слова: Крым и крымские татары, крымскотатарская интеллигенция, Казахская ССР, Райме Муллина, архивные документы, эвакуация.

Введение

Известно, что различные исторические события, развивающие в годы войны, меняют как политические и экономические процессы государств, так и влияют на социальную жизнь обычных людей. Начавшаяся Великая Отечественная война в 1941 году, когда на территорию Советского союза вероломно вторглась фашистская Германия, длилась четыре года и за это время унесла миллионы жизней советских граждан, повлекла за собой эвакуацию мирных жителей. «Через пять дней после начала войны, когда уже значительная часть территории была захвачена войсками фашистской Германии, ЦК ВКП(б) и СНК СССР приняли постановление «О порядке вывоза и размещения людских контингентов и ценного имущества». [1, А. 73-84].

Массовая эвакуация населения, проведенная в первые годы войны была бескомпромиссной в мировой истории по своим масштабам и срокам, так и по условиям, в которых она проводилась. Стремительное продвижение фашистских войск в глубь территории СССР и жестокая оккупационная политика на захваченных землях вызвали необходимость эвакуации материальных и людских ресурсов СССР в отдаленные районы страны – Восточная Сибирь, республики Средней Азии. Согласно предварительным результатам изучения данных переписи эвакуанного населения от 1 февраля 1942 г. и по ряду других источников из угрожаемой зоны удалось переместить на Восток различными видами транспорта в 1941–1942 гг. около 17 млн. человек. [С.2.]

Казахская ССР в годы Великой Отечественной войны оказалась стратегическим центром эвакуации промышленных объектов, театров, высших и средних учебных заведений и других важных материальных ценностей. Наряду с этим на территорию Казахстана прибыло огромное

количество эвакуированных граждан, чьи судьбы будут в дальнейшем связаны с историей развития Казахской ССР. География эвакуированных граждан была обширной, она включала разные уголки СССР: «К сентябрю 1941 г. в Казахскую ССР прибыло 24 258 чел., в том числе из РСФСР – 10 941, УССР – 6 620, БССР – 5 159, Карело-Финской ССР – 550, Литовской ССР – 231, Латвийской ССР – 294, Эстонской ССР – 158, Молдавской ССР – 113, Крымской АССР – 11 181, других регионов СССР – 181 чел.» (Ермекбай, 2021, с.17.). В перечне регионов указывается Крымская АССР, с территории которой в первые годы войны было эвакуировано: «К началу ноября 1941 г. из Крыма было эвакуировано чуть более 80 тысяч человек. К 16 ноября вермахт занял весь Крым, кроме г. Севастополя, который держался до июля 1942 г. С учетом эвакуации из Севастополя, Крым к январю 1942 г. покинуло 98,5 тысяч мирных жителей, а к июлю 1942 – примерно 130 тысяч человек» (Гольденберг & Гольденберг, 2019). Таким образом, на территорию Казахской ССР было эвакуировано из Крыма приблизительно более 11 тысяч человек. При этом надо отметить, что в течение войны количество крымчан в Казахстане увеличивалось. Оно было связано в дальнейшем и с насильственным выселением с родины многих народов и расселением трудовой армии с целью пополнения рабочей силы на промышленных и народнохозяйственных объектах. Таким образом, поднимая вопрос о времени поселения представителей крымских татар в Казахской ССР, основываясь на архивные материалы, можно с уверенностью утверждать, что отдельная часть прибыла задолго до депортации 1944 года в процессе эвакуации.

Материалом для исследования послужили архивные данные городов Алматы и Алматинской области, Астаны, Атырау, Государственного архива РК и Архива Президента Республики Казахстан и данные Государственного архива Республики Казахстан, Архив Президента Республики Казахстан (далее – АПРК), региональные архивы г. Алматы и Алматинской области, ведомственные архивы высших учебных заведений, а также научные работы историков и политологов Казахстана, России и др.

Методы. При исследовании материалов и источников были использованы традиционные методы изучения истории: диахронный метод, который позволяет выстроить чёткую периодизацию в истории крымскотатарского народа в период с 1941 г. по 1989 г., идеографический метод используется для изучения исторических событий данного периода и исследования биографии отдельных личностей из числа крымских татар сквозь призму той эпохи, в которую они жили, а также тщательный анализ архивных материалов, хранящихся в базе данных Республики Казахстан.

Обсуждение. В данном исследовании речь идет об одной малоизвестной странице в истории крымскотатарского народа. Возможно, это будет единичный случай, но на наш взгляд, это откроет новое в подходе изучения истории с объективной точки зрения. Учитывая при этом, что крымские татары были гражданами СССР и события вначале войны одинаково коснулись как всех советских людей: мобилизация в ряды Советской армии, эвакуация в отдаленные регионы страны, работа в тылу и др. Как известно, в 1944 году крымские татары были принудительно переселены из Крымской АССР. Они были высланы в различные районы СССР, регионы, как правило с суровыми природно-климатическими условиями – РСФСР на Урал, Среднюю Азию Узбекистан, Казахстан, Киргизию и Таджикистан. Всего из Крыма было депортировано 44689 крымскотатарских семей, или 191088 человек. Из этого количества 1268 семей (4501 человек) прибыли в Казахстан. [3, РГАСПИ, 396:79.]

Однако в центре нашего исследования раскрыть неизвестные факты о крымских татарах, которые были эвакуированы в 1941–1942 гг. из Крымской АССР как работники в составе некоторых промышленных объектов и ведомственных учреждений.

В результате тщательного анализа архивных материалов Казахстана нами были выявлены известные представители крымскотатарской интеллигенции, об их жизни и деятельности в годы войны и после ее окончания в истории Крыма какие-либо данные отсутствовали.

Цель статьи – показать через призму архивных данных жизнь и деятельность известного крымскотатарского ученого Райме Муллиной, оказавшейся в результате эвакуации в Казахской ССР.

Актуальность исследования заключается в том, что информация об отдельных деятелях из числа крымских татар в довоенный период жизни была освещен в некоторых научных и публицистических

трудах, а послевоенную – связывали по закономерным причинам с депортацией 1944 года. Однако при работе в архивах Казахстана были выявлены факты о том, что некоторые представители крымскотатарской интеллигенции были эвакуированы вначале Великой Отечественной войны (1941–1942 гг.) из Крымской АССР в Казахскую ССР. В результате исследования были обнаружены абсолютно неизвестные детали из жизни и деятельности крымскотатарского писателя и журналиста Эюпа Гафарова (Булганаклы), режиссера и кинематографиста Эмира Ибрагимовича Фаика, режиссера и кинооператора Османа Велиуллаевича Зекки, кинодокументалиста Вячеслава Алиевича Белялова. Работа в архивах высших учебных заведений выявила факты о научно-педагогической деятельности крымскотатарского ученого-филолога и тюрколога Райме Муллиной, неизвестные до настоящего времени в истории крымских татар.

В статье Б. В. Змерзлого упоминается об ученом Райме Мустафаевны Муллиной, что она: «1905 г. рождения. Семья Р.М. Муллиной проживала в г. Симферополе, отец занимался кустарным производством. По окончании, в 1927 г., Крымского государственного пединститута и аспирантуры Р.М. Муллина занимала должность преподавателя крымскотатарского языка и методики. Характеризовалась руководством вуза как добросовестный и перспективный научный работник». (4, А. 2004. с. 23).

Также о деятельности ученого Р. Муллиной в довоенный период собрана информация в разделе об истории Крымского научно-исследовательский института (КрымНИИ), впоследствии Всекрымского НИИ национально-культурного строительства и краеведения, НИИ татарского языка и литературы имени А. С. Пушкина [5] Кстати, сохранилась одна известная ее фотография.

Ссылаясь на данные, указанные в вышеприведенном источнике, даются следующие сведения: «Райме Сафаевна Муллина (1908–1989): известный ученый-языковед, кандидат филологических наук (1945 г.); училась в КПИ, здесь же окончила аспирантуру, до 1941 г. работала доцентом на кафедре крымскотатарского языка и литературы, преподавала крымскотатарский язык и методику» Также упоминается фамилия Р. Муллиной при перечислении фамилий известных выпускников КПИ, которые в дальнейшем состоялись как ученые КПИ. [6, с. 209-210.]

Студенты-заочники факультета татарского языка и литературы во время летней сессии, 1936 год

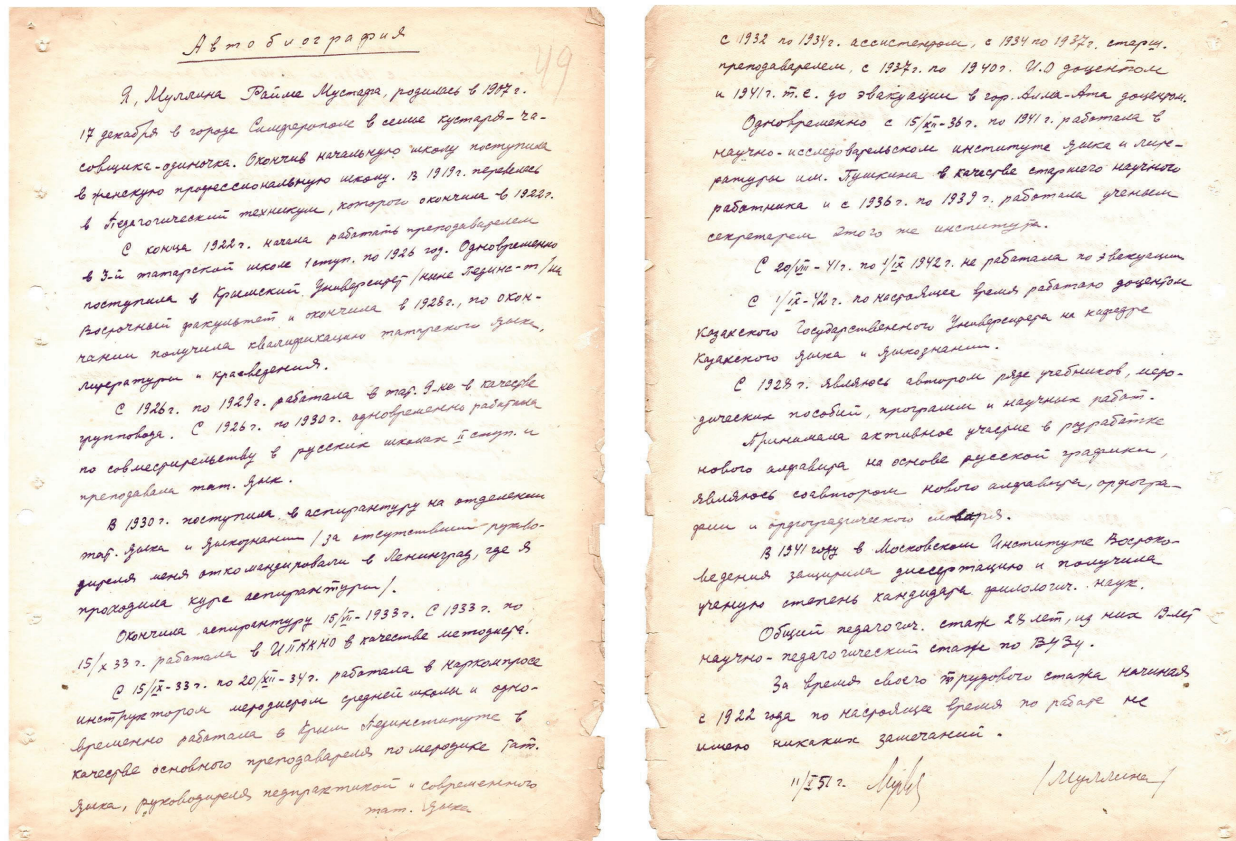
Крымский пединститут им. М. В. Фрунзе. Выпуск 1939 г. Факультет крымскотатарского языка и литературы. Профессорско-преподавательский состав (крымские татары): в верхнем ряду, в центре – декан факультета доцент А. Ислямов, во втором ряду справа – А. Фетислямов и Р. Муллина.

Выпускники: верхний ряд (слева направо): В. Умеров, Ф. Селимова, С. Ислямов, Ш. Ресулев, Е. Юрушева, А. М. Мефаев, Алиева, А. Бекташев, [... ?], М. Ганиева; нижний ряд (слева направо): А. Абдураимов, М. Суутов, Ю. Темиркая, Ш. Алимджанова, В. Меджитов, З. Мефаева, А. Усеинова, Ш. Умерова, У. Алиева, М. Меметов.

Известно, что работу КрымНИИ оборвала в 1941 году начавшаяся Великая Отечественная война, после освобождения Крыма от фашистских оккупантов в апреле 1944 г. коллектив Крымского пединститута им. М. В. Фрунзе вернулся в Симферополь. Однако насильственное выселение крымскотатарского народа из Крыма в 1944 году сняло с повестки вопрос о его восстановлении: «В связи с прошедшей 18 мая 1944 года депортацией крымских татар было ликвидировано отделение крымскотатарского языка и литературы» [7, с.135.]

Довоенная трудовая деятельность Райме Муллиной до 1941 года в Крыму представлена в научных трудах крымских ученых, а о дальнейшей судьбе ученого ничего неизвестно. По итогам архивной обработки материалов, связанных с крымскими татарами, проживающими в Казахской ССР в статусе спецпереселенцев, нами были найдены сведения на 136 страницах о научной деятельности Р. Муллиной в архиве Казахского государственного университета имени С. М. Кирова (далее – КазГУ С. М. Кирова) (ныне – Казахский Национальный Университет имени Аль-Фараби). Выясняется, что доцент Райме Муллина была одним ведущих преподавателей кафедры казахского языка в Казахского государственного университета имени С. М. Кирова.

Из автобиографии Р. Муллиной: «Я, Муллина Райме Мустафа, родилась в 1907 г. 17 декабря в г. Симферополя в семье кустика-часовщика-одиночка. Окончив начальную школу, поступила в женскую профессиональную школу. В 1919 году перевелась в Педагогический техникум, который окончила в 1922 году. С конца 1922 г. начала работать преподавателем в 3-й татарской школе 1 ступени по 1926 г. Одновременно поступила в Крымский университет/ныне Пединст-т (от авт. - Педагогический институт) / на Восточный факультет и окончила в 1928 г., по окончании получила квалификацию татарского языка, литературы и краеведения. С 1926 г. по 1929 г. работала в тат. (татарской) 9-ке в качестве групповода. С 1926 г. по 1930 г. одновременно работала по совместительству в русских школах 2 ступени и преподавала татарский язык. В 1930 г. поступила в аспирантуру на отделение татарского языка и языкознания / за отсутствием руководителя меня откомандировали в Ленинград, где я проходила курс аспирантуры/. Окончила аспирантуру 15/VII 1933г. С 1933 г. по 15/X 1933 г. работала в ИПКНО в качестве методиста. С 15/IX -33 г. по 20/XII 34 г. работала в Наркомпросе инструктором методистом в средней школе и одновременно работала в Крымском Пединституте в качестве основного преподавателя по методике татарского языка, руководителя педпрактикой и современного тат. (от авт. - татарского) языка. С 1932 по 1934 г. ассистентом, с 1934 по 1937 г. старш. (от авт - старшим) преподавателем, с 1937 г. по 1940 г. и.о. доцентом и 1941 г. т. е. до эвакуации в гор. Алма-Ата доцентом. Одновременно с 15/XII 1936 г. по 1941 г. работала в научно-исследовательском институте языка и литературы им. Пушкина в качестве научного работника и с 1936 г. по 1939 г. работала ученым секретарем этого же института. С 20/XII -41г. по 1/IX -1942 г. не работала по эвакуации. С 1/ IX 1942 г. по настоящее время работаю доцентом Казахского государственного университета на кафедре казахского языка и литературы. С 1928 г. являюсь автором ряда учебников, методических пособий, программ и научных работ. Принимала активное участие в разработке нового алфавита на основе русской графики, являюсь соавтором нового алфавита, орфографии и орфографического словаря. В 1941 году в Московском Институте Востоковедения защитила диссертацию и получила ученую степень кандидата филолог. наук. Общий педагогич. стаж 28 лет, из них 19 лет научно-педагогический стаж по вузу. За время своего трудового стажа начиная с 1922 года по настоящее время по работе не имею никаких замечаний. 1/11 1951 г. Подпись /Муллина/» [8.]

Собственноручно написанная автобиография Муллиной Р.

По сведениям источников, Крымские высшие учебные заведения вначале войны были эвакуированы в Краснодар, Дагестан, Казахстан, Азербайджан.

Заключение

Проанализированный материал показывает, что в архивах Республики Казахстан сохранились неизвестные факты об истории крымскотатарского народа, имеются персональные данные, которые позволяют раскрыть положение крымских татар в период с 1944 по 1970 годы. Архивные материалы и другие источники (газеты, архивы предприятий и учреждений) о крымских татарах подтверждают тот факт, что они внесли свой вклад в развитие промышленности, культуры, искусства и образования Казахской ССР.

Исследование еще находится в стадии изучения оставшихся архивных материалов и будет представлено в научных работах.

Список использованных источников и литературы:

1. Жангуттин Б.О. Эвакуация советского населения в Казахстан (1941–1942 гг.)). Новый исторический вестник. 2015. – №14. – С. 73–84.
2. Куманев Г.А. <http://vivovoco.astronet.ru/VV/JOURNAL/NEWHIST/EVACO.HTM>). Архив Атырауского нефтеперерабатывающего завода Республики Казахстан
3. РГАСПИ Ф. 17. Оп. 88. Д. 396. л.79
4. Змерзлый Б. Политические репрессии среди крымскотатарских преподавателей Крымского государственного педагогического института им. М. В. Фрунзе / Б.В. Змерзлый // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 49. – т. 2. – С. 20–23.
5. Свод памятников истории, архитектуры и культуры крымских татар.
6. Свод памятников истории, архитектуры и культуры крымских татар. с. 209-210

7. История Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского в документах и фотографиях, с. 135).
8. Архивный лист КазГУ С. М. Кирова.
9. Архив Президента Республики Казахстан
10. Гольденберг М. А., Гольденберг М. Ш. Эвакуация населения из Крыма в 1941–1942 годах: планирование и достигнутые результаты // Вторая мировая война: История и историческая память. Сборник материалов Всероссийской научной конференции, посвященной 80-летию начала Второй мировой войны. Под общ. Ред. Ю. В. Родовича. 2019. Тула. С. 72–78.
11. Ермекбай Ж. А. с.17. Из истории эвакуации гражданского населения в Казахстан в годы Великой Отечественной войны Вестник Омского университета. Серия «Исторические науки». 2021. Т. 8, № 1 (29). С. 16–22.
12. История Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского в документах и фотографиях / Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Федеральное государственное автономное образовательное учреждение высшего образования «Крымский федеральный университет имени В. И. Вернадского»; [А. А. Непомнящий, А. С. Кравчук]. – Белгород: КОНСТАНТА, 2018. – 352 с.: ил., фот.
13. Куманев Г.А. Война и эвакуация в СССР. 1941–1942 гг. // Новая и новейшая история. – 2006. – №6. – С. 7–27.
14. Свод памятников истории, архитектуры и культуры крымских татар. Том III. г. Симферополь. – Белгород: «КОНСТАНТА», 2018. – 392 с.

XҒТАР 17.82

Абжемиль АБДУЛХАИРОВ

*Доцент, педагогика ғылымдарының кандидаты,
әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар кафедрасы, Республикалық жоғары оқу орны «Қырым
инженерлік-педагогикалық университеті»,
Қырым Республикасы, Симферополь қаласы*

**АРХИВТІК ДЕРЕКТЕР ПРИЗМАСЫ АРҚЫЛЫ РАЙМЕ МУЛЛИНАНЫҢ
ӨМІРІ МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ**

Аңдатпа. Мақалада ашық архивтік деректерге, бұқаралық ақпарат құралдарының материалдарына, тарихи дереккөздер мен энциклопедиялық еңбектерге сүйене отырып, Райме Муллинаның Қырым мен Қазақ КСР-індегі еңбек және шығармашылық қызметі сипатталады. Белгілі болғандай, Ұлы Отан соғысы және оның салдары адамдар мен тұтас халықтардың тағдырына әсер етті — олардың кейбірі эвакуацияланды, ал басқалары Сібірге, Оралға және Орта Азия республикаларына күштеп қоныс аударылды. Сол кезеңде қырым татарлары да қуғын-сүргінге ұшырап, арнайы қоныстарға жіберілген халықтардың қатарында болды. Олардың басым бөлігі Өзбек КСР-інде қоныстандырылса, кейбір топтары Орал мен Қазақ КСР-інің әртүрлі аймақтарына орналастырылды. Қазақстан Республикасының архивтік материалдарына сүйене отырып, мәдени-ағартушылық салада із қалдырған қырымтатар интеллигенциясы өкілдері туралы бұрын беймәлім болған деректер анықталды. Мақалада әсіресе Райме Муллинаның депортация жағдайында қырым татарларының рухани мұрасын сақтаудағы және дамытудағы рөліне ерекше назар аударылады.

Түйін сөздер: Қырым, қырым татарлары, қырымтатар интеллигенциясы, Қазақ КСР-і, Райме Муллина, архивтік құжаттар, эвакуация, депортация.

Abzhemil ABDULKHAIROV

*Associate Professor, PhD in Pedagogical Sciences, Department of Social and Humanitarian Sciences,
Crimean Engineering and Pedagogical University (State Higher Educational Institution),
Republic of Crimea, Simferopol.*

THE LIFE AND WORK OF RAIME MULLINA THROUGH THE PRISM
OF ARCHIVAL DOCUMENTS

Abstract. *This article, based on open archival data, media sources, historical records, and encyclopedic publications, attempts to shed light on the professional and creative work of Crimean Tatar scholar Raime Mullina in Crimea and the Kazakh SSR. As is well known, the Second World War and its aftermath had a profound impact on the lives of individuals and entire nations, many of whom were evacuated or forcibly displaced to Siberia, the Urals, and the republics of Central Asia. Among those affected were the Crimean Tatars, whose fate was shaped by historical events in Crimea and the broader Soviet Union, rendering them a marginalized people scattered across numerous special settlements. While most Crimean Tatars were relocated to the Uzbek SSR, smaller groups were resettled in the Urals and the Kazakh SSR. Archival materials from the Republic of Kazakhstan have revealed previously unknown facts about members of the Crimean Tatar intelligentsia who made significant contributions to cultural and educational life. The article focuses particularly on the fate and work of Raime Mullina, highlighting her role in preserving and promoting Crimean Tatar cultural heritage under the conditions of forced displacement.*

Keywords: *Crimea and Crimean Tatars, Crimean Tatar intelligentsia, Kazakh SSR, Raime Mullina, archival documents, evacuation, deportation.*

Ispol'zovannaya literatura

1. Jangúttin B.O. «Keñes halqynyń Qazaqstanǵa evakýaciyası (1941–1942 jj.)» // Jańa tarihı vestnik. 2015. №14. 73–84-b.
2. Kýmanev G.A. «Evakýaciya» (maqala).
<http://vivovoco.astronet.ru/VV/JOURNAL/NEWHIST/EVACO.HTM>
Qazaqstan Respýblikasy Atyraý múnai óndeý zaýytynyń mýraghaty.
3. RGASPI, Qor 17, Tizbe 88, İs 396, 79-paraq.
4. Zmerzlyı B. «M. V. Frýnze atyndaǵy Qırım memlekettik pedagogikalyq institýetynyń qyrymtatar oqytışylary arasyndaǵy saıası quǵyn-súrǵın» // Qarateńiz halyqtary mádenieti. 2004. №49. T. 2. 20–23-b.
5. Qırım tatarlarynyń tarih, saýlet jáne mádeniet eskertkishteriniń jınaǵy.
6. Qırım tatarlarynyń tarih, saýlet jáne mádeniet eskertkishteriniń jınaǵy. 209–210-b.
7. V. İ. Vernadskii atyndaǵy Qırım federaldyq ýniversitetiniń tarihi: qujattar men fotosýretterde, 135-b.
8. S. M. Kirov atyndaǵy QazMU mýraghat paraǵy.
9. Qazaqstan Respýblikasy Prezidentiniń mýraghaty.
10. Gol'denberg M.A., Gol'denberg M.Sh. «1941–1942 jyldary Qırımnan halyqty evakýaciyalaw: josparlaw jáne qol jetkizilgen nátiyjeler» // Ekinshi dúniejýzik soǵys: Tarih jáne tarihı jady. Týla, 2019. 72–78-b.
11. Ermekbai J.A. «Uly Otan soǵysy jyldarynda Qazaqstanǵa azamattqy halyqty evakýaciyalaw tarihynan». Ombı ýniversitetiniń habarshysy. «Tarih ǵylymdary» seriyası. 2021. T. 8, №1 (29). 16–22-b.
12. V. İ. Vernadskii atyndaǵy Qırım federaldyq ýniversitetiniń tarihi: qujattar men fotosýretterde / RF BǵM, QFU; [A. A. Nepomnyashshii, A. S. Kravchúk]. – Belgorod: KONSTANTA, 2018. – 352 b.: il., foto.
13. Kýmanev G.A. «Soǵys jáne KSRO-daǵy evakýaciya. 1941–1942 jj.» // Jańa jáne jana tarih. 2006. №6. 7–27-b.
14. Qırım tatarlarınıń tarih, saýlet jáne mádeniet eskertkishteri. III tom. Simferopol'. – Belgorod: «KONSTANTA», 2018. – 392 b.

тарих ғылымдарының кандидаты, доцент,
Қолжазбалар және сирек кітаптар ұлттық орталығы
Ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру
бөлімінің жетекші сарапшысы

ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫН ЗЕРТТЕУДЕГІ ШЕТЕЛДІК АРХИВ ДЕРЕКТЕРІНІҢ МАҢЫЗЫ

Аңдатпа. Мақалада шетелдік архив қорларындағы Қазақстан тарихына қатысты құжаттық материалдар талданады. Зерттеу барысында Ресей Мемлекеттік әскери-тарихи архиві мен Ұлыбритания Ұлттық архивінде сақталған деректер негізінде XIX–XX ғасырлардағы Қазақстанның саяси, әлеуметтік және мәдени өміріне қатысты мәліметтер қарастырылды. Атап айтқанда, Ресей империясының отарлау саясаты, Түркістан өлкесіндегі әкімшілік және оқу-ағарту жүйесіндегі өзгерістер, дін саясаты мен миссионерлік қызметтің бағыттары айқындалды. Ұлыбритания архивтерінен анықталған Мұстафа Шоқай мен Серәлі Лапиннің қоғамдық-саяси қызметіне қатысты жаңа деректер ұсынылып, Түркістан автономиясының тарихи құндылығы сараланды. Зерттеу нәтижелері шетел архивтеріндегі тың құжаттарды ғылыми айналымға енгізудің қазақ тарихының ақтаңдақ беттерін толықтырудағы маңызын көрсетеді.

Түйін сөздер: Қазақстан тарихы, шетел архивтері, Ресей Мемлекеттік әскери-тарихи архиві, Ұлыбритания Ұлттық архиві, Мұстафа Шоқай, Серәлі Лапин, Түркістан автономиясы, тарихи дерек.

Басқа да халықтар тарихы сияқты, қазақ халқының тарихы да өзінің төлтума деректерінің негізінде жазылады. Ұлттық тарихымыздың деректерін тани білу еліміздің тарихын оқып-үйренудің және зерттеудің шешуші шарттарының бірі болып табылады. Тарихи деректер – өткен туралы мәліметтер. Олармен жұмыс істеу тарихи зерттеудің мәнін құрайды. Ғылым ретінде Ахмет Байтұрсынұлы айтқандай: «Тарихтың қызметі бүтін адам баласының, яки бүтін бір жұрттың, я бір топтың өткен өмірін болған күйінде айнытпай айту» [1]. Осы орайда, бүгінгі күні Қазақстанның, тәуелсіз қазақ халқының өзінің төл тарихына деген қызығушылығының күннен-күнге артып келе жатқан жағдайында, белгілі себептермен халыққа беймәлім болған тарихи деректерді анықтап, ғылыми айналымға енгізу арқылы шынайы тарих беттерін ашу маңызды міндетке айналып отыр.

Алдына әлемдегі өркениетті халықтар санатына қосылу мақсатын қойып отырған қазақ ұлты үшін өзінің өткенін білу, төл тарихынан тағылым алып, оның сабақтарын ескеру – болашақ мақсаттарға жеткізер негізгі жол. Қазақстан тарихы – кең ауқымды әрі көпқырлы зерттеу нысаны болып табылады. Еліміздің бай тарихын зерттеуде тек отандық дереккөздермен шектеліп қалмай, шетелдік архив қорларына сүйену аса маңызды. Себебі Қазақстан жері ұзақ уақыт бойы әлемдік державалардың – Ресей империясы, Қытай, Хиуа мен Бұқар хандықтары, Осман империясы, Еуропалық саяхатшылар мен дипломаттар үшін геосаяси, экономикалық және мәдени тұрғыдан үлкен қызығушылық тудырған. Осы себепті, бүгінгі таңда, Қазақстан тарихына қатысты құнды тарихи деректер мен мәліметтер көптеген шетел архивтерінде сақтаулы.

Отандық тарихтың күрделі мәселелерінің бірі Қазақстанның Ресей империясының құрамына кіру мәселесі. Патшалық Ресейдің қазақтарды әлеуметтік-экономикалық, рухани-мәдени отарлау саясаты Отандық тарихтың ақтаңдақ беттерінің бірі болып табылады. Осы орайда, Қазақстан

тарихына қатысты ауқымды деректер Ресей Федерациясының архивтерінде жинақталған. Әсіресе, Ресейдің Орталық мемлекеттік архиві, Ресей Мемлекеттік әскери-тарихи архиві, Сыртқы Істер министрлігінің көне актілер архиві ерекше маңызды. Бұл архивтерде XVII-XIX ғасырлардағы Қазақ хандығы мен Ресей империясы арасындағы дипломатиялық хат алмасулар, патша үкіметінің қазақ даласын отарлауға қатысты жоспарлары, әскери және әкімшілік есептер сақталған.

Қытайдың орталық және өңірлік архивтерінде де қазақ тарихына қатысты құнды деректер бар. Қытай империясының Чиң (Цинь) дәуіріндегі құжаттарда қазақ-қытай қатынастары, шекаралық мәселелер, жоңғар-қазақ соғыстары, сауда байланыстары және елшілік қатнастар жөніндегі мәліметтер кездеседі. Өзбекстан, Қырғызстан, Түрікменстан және Тәжікстан архивтерінде сақталған Хиуа, Бұқар, Қоқан хандықтарының жазбалары арқылы Қазақстанның оңтүстік өңірлері мен осы хандықтар арасындағы байланыстарды зерттеуге болады. XVIII-XIX ғасырларда Қазақстан аумағына келген еуропалық саяхатшылар, зерттеушілер мен дипломаттар жазбалары қазіргі таңда Франция, Германия, Ұлыбритания және Түркия архивтерінде сақтаулы. Мысалы, Францияның Сыртқы Істер министрлігі архив қорларында француз елшілерінің Орталық Азияға сапарларынан алынған деректер бар. Түркияның Осман архив қорларында қазақтардың мұсылман әлемімен байланысы, діни және мәдени қарым-қатнастарға қатысты құжаттар кездеседі.

2019 жылы Үкіметтің қаулысымен Ұлттық архив қорларын шетелдік архивтерде сақталған Қазақстан тарихына қатысты құжаттық деректермен толықтыруға бағытталған «Архив-2025» жобасының алар орны ерекше. Аталмыш жоба аясында еліміздің тарихына қатысты құжаттар мен деректерді іздеу-анықтау, көшірмелерін алу мақсатында алыс-жақын бірнеше шет мемлекеттерде ғылыми-іздігіру жұмыстары жүргізілді. Нәтижесінде, Тәуелсіз Қазақстанның жаңа тарихын жазуда құнды дереккөзі бола алатын еліміздің тарихына қатысты маңызды құжаттардың көшірмелері елге жетті.

Ресей мемлекеттік әскери-тарихи архиві – Ресейдегі ең ірі және ең көне әскери-тарихи құжаттар қоймасы. Ресей Мемлекеттік әскери-тарихи архив қорларында аталмыш архивтің атау ерекшелігінен туындайтын белгілі бір кезеңдерге сәйкес құрылған Ресейдің жоғары, орталық, жергілікті Әскери басқарма құрылымдарының XVII ғасырдың аяғынан бастап, 1918 жылға дейінгі аралықтағы маңызды құжаттары сақталған. Қ.400 «Әскери министрліктің бас штабы. Азия бөлімі» (1836-1917жж.), Қ.483 «Орта Азиядағы әскери іс-қимылдар», Қ.846 «Бас штаб басқармасының әскери-ғылыми архиві», Қ.1402 «Түркістан әскери округінің аймақтық медицина басқармасы» атты қорларында еліміздің тарихына қатысты маңызды құжаттар сақталған. Аталмыш архив қорларындағы ізденіс жұмыстарының арқасында, Кенесары Қасымовтың Орынбор генерал-губернаторлығына жазған хаттарының орыс тіліндегі нұсқасының көшірмелері, Түркістан өлкесін басқару ережесінің жобасы, Түркістан өлкесі бойынша оқу бөлімінің құрылымы, Түркістан өлкесі бойынша байланыс жүйесін орнату, христиан дінін қырғыз даласына енгізу, қырғыз-қайсақтардың діни мәселелерін басқару жөніндегі құпия құжаттардың көшірмелері елге жетті. Қазақстанды Ресейге қосудың аяқталуы империяның Қазақ өлкесі жөніндегі саясатына елеулі өзгерістер енгізді. Метрополия мен отардың өзара қатынастары болып көрмеген өзгерістерге ұшырады және отаршылдық әкімшілік пен үкіметті көптеген ойластырылған өзгерістерді жүзеге асыруға – 1867-1868 жылдардағы «Уақытша ережені» елеулі жаңартулар мен толықтырулар қажет етілген бөлімдеріне түзетулер енгізе отырып, заңдастыруға итермеледі. 1867 жылы «Сырдария және Жетісу облыстарын басқарудың уақытша ережесі туралы» жобаны, 1868 жылы екінші жоба – Орал, Торғай, Ақмола және Семей облыстарын басқару туралы «Уақытша ережені» бекіту туралы жарлыққа қол қойылған болатын. Бұл «Уақытша ережелердің» екі жобасы да 1869 жылдан бастап енгізіле бастады[2]. Осы орайда, Ресей Мемлекеттік әскери-тарихи архив қорынан анықталған Қ.400.№120-іс «Қырғыз даласын басқарудың уақытша ережесі» бойынша А) Әкімшілік құрылым бөлімінде: 1. Облыстарға бөлу, 2. Облыстық басқару; әскери губернаторлар және облыстық басқару, 3. Уездік басқару, 4. Жергілікті басқару. Б) Орыс заңы негізіндегі сот құрылымы: 1. Қылмыстық істер, 2. Азаматтық істер, 3. Қырғыздар арасындағы халықтық сот, 4. Қырғыздардың дін мәселесі, 5. Қырғыз даласындағы мектеп мәселесін қамтыған маңызды деректерді атап өтуге болады [3].

Егемен еліміздің тарихында, бүгінгі таңда заман талабына сай зерттеулерді қажет ететін тақырыптардың бірі де бірегейі – XIX ғасырдың II жартысы мен XX ғасырдың басындағы Қазақстандағы оқу-ағарту ісі болып табылады. Қоғам дамуының белгілі бір сатысына көтерілген барлық халықтар үшін оқу-ағарту және білім беру ісі ұлт келешегіне, оның тарихи тағдырына әсер ететін шешуші фактор ретінде қарастырылып, айрықша көңіл бөлінеді. Басқа халықтар сияқты біздің тарихымызда да, бүгінгімізде және болашағымызда да оқу-ағарту ісінің алар орны ерекше. Қ.400 «Әскери министрліктің бас штабы. Азия бөлімі» (1836-1917 жж.), Тіз.1, Іс.510. «Түркістан өлкесі бойынша оқу бөлімінің құрылымы» (27.04.1877 ж. – 7.02.1882 ж.) атты құжатта Қазақстан аумағындағы оның ішінде, Түркістан өлкесі бойынша оқу-ағарту ісіне байланысты маңызды деректер береді. Халық ағарту министрлігі өкімімен Верный қаласындағы ер балалар гимназиясы жанынан Жетісу, Заравшан аймағы мен Ферғана, Сырдария облыстарынан келіп оқып жатқан қырғыз балалары үшін шәкірттер үйі ашылды. 1874 жылы Халық ағарту министрлігі патша әкімшілігі мүддесіне сай келетін гимназия оқушылары үшін ережелер жинағын бекітті. Білім жүйесі православиелік наным-сенімдерге негізделі отырып, шіркеу мен Отан пайдасын ескеруі тиіс делінген. Ережелер жинағында 1) Білім алу мәселесі, 2) Діни наным-сенімдерге байланысты міндеттер, 3) Білім алушылар мен тәлімгерлер арасындағы қарым-қатынас, 4) Гимназияда білім алушылар арасындағы өзара қарым-қатнас, 5) Оқу орны мен шәкірттер үйіндегі тәртіп сақтау ережелері қамтылған [4].

Патша үкіметі XIX ғасырдың бірінші ширегінде қол астындағы мұсылман халықтарға, ислам мен оның институттарына қатысты саясатын белсенді түрде жандандырып, XIX ғасырдың екінші ширегінде бұл саясатынан бас тарта бастады. Ресми билік орындарының ислам дінін қысымға алып, қудалауы, қазақтарды шоқындыруы, мектеп-медреселерде орысша оқытуды енгізуі барлық мұсылмандардың, оның ішінде қазақтардың да наразылығын тудырды. Ресей Мемлекеттік әскери-тарихи архив қорларынан алынған Қ.400. тіз.1, Іс.1928. «Христиан дінін қабылдаған жергілікті тұрғындарға жәрдем ақы тағайындау», Қ.400, Тіз.1, Іс.484. «Түркістан өлкесі мұсылмандарының Меккеге қажылық сапарын тоқтату» атты құжаттық деректер патша үкіметінің дінге қатысты саясатын айқындай түседі. Аталмыш құжаттар христиан дінін қабылдаған қырғыздарға жәрдем ақы тағайындау мәселесі, ішкі қырғыз даласымен қатар Түркістан өлкесіндегі қырғыздарды да қамтуы тиіс. Сонымен қатар, христиан дініне өткен қалмақтар, қырғыздар көшпелі өмір салтын тастап, жаңа жерге орналасу үшін қазынадан бөлінген төлем ақымен қалаларға христиандармен бірге отырықшылыққа бейімделуі тиіс деген маңызды деректерді қамиды [5]. Бүгінгі таңда, ел тарихына қатысты аталмыш маңызды құжаттар ғылыми айналымға енгізіліп, «XIX ғасырдағы Қазақстан тарихына қатысты Ресей Мемлекеттік әскери-тарихи архивінің материалдары мен құжаттары» атты жинақ жарық көрді.

Қолжазбалар және сирек кітаптар ұлттық орталық мамандары 2024 жылдың наурыз айында Ұлыбританияның бірқатар ғылыми мекемелерінде ізденіс жұмыстарын жүргізіп қайтқан болатын. Британия ұлттық архив қорларынан Орталық Азияда Ресей билігінің кеңеюіне қатысты құжаттар, сонымен қатар Түркістандағы саяси оқиғалар (1918-1920 жж.) жөнінде және тұлғатану бағытында маңызды деректер беретін тың құжаттар анықталды. Атап айтар болсақ, бүкіл түркі әлемінің тарихи тұлғасына айналған, Қазақстанның тәуелсіздік тарихындағы маңызды тұлғалардың бірі - Мұстафа Шоқайға қатысты архив құжаттары және шығыстанушы (араб, парсы, түркі тілдерін меңгерген), ағартушы, қоғам қайраткері Серәлі Мұңайтпасұлы Лапинге қатысты деректер анықталып, көшірмелері елге жетті.

Ұлыбританияның Ұлттық архиві – 1000 жылдан астам уақытқа созылған ұлттық маңызды құжаттардың сақтаушысы болып табылады. Бүгінгі таңда, Ұлттық архив қорларында Британ аралдары мен Таяу Шығыс халықтарының крест жорықтарынан отаршылдық билікке дейінгі кезеңдер тарихын қамтитын 11 миллионға жуық құжаттар жинағы сақталған. Еуропа тілдеріндегі құжаттардан басқа араб, осман-түрік және парсы тілдеріндегі маңызды құжаттар архив қорларының құнды бөлігі болып табылады.

Британия Ұлттық архив қорларынан көшірмелері елге жеткен ағылшын тіліндегі FO 881/2150 Asia and Russia, Central Asia. Russian encroachments In Western Turkestan. (Азия және Ресей, Орталық

Азия. Батыс Түркістанға қатысты орыстардың саясаты», 1873 ж.), WO 106/60 Railway construction in Russian Turkestan, (Ресейлік Түркістандағы теміржол құрылысы, 1914-1916 жж.), WO 106/61 Economic situation in Turkestan, (Түркістандағы экономикалық жағдай, 1918 ж.), WO 106/61 «Russian Revolution in Turkestan», (Түркістандағы Ресей революциясы 1919 ж.), WO 106/60 «Anti- bolshevik – Shere Ali Mury Aitbas Lapian», (Большевиктерге қарсы – Серәлі Мұңайтпасұлы Лапин ісі 1919 ж.), FO248/1318 Correspondence: Turkestan – Turkey. Vol.44. Date 1920, (Хат алмасулар; Түркістан – Түркия», 1920 ж.) архив құжаттары Түркістанда орын алған саяси оқиғалар жөнінде жан-жақты мәліметтер береді.

Тарихи шындықты тура жеткізудің бірден-бір жолы – өз уақытында халқымыздың болашағы үшін бар ғұмырын күресте өткізген тұлғаларымыздың қызметі мен артында қалдырған рухани мұраларын жарыққа шығарып, болашақ ұрпаққа жеткізу болып табылады. Бүгінгі таңда, М. Шоқайдың қоғамдық – саяси көзқарастары мен эмиграция жылдарындағы қызметін зерттеу өзінің өзектілігін жоғалтқан жоқ. Мұстафа Шоқайдың Түркістандағы қызметін талдай келіп, Англияның Орталық Азияны зерттеу қоғамы былай деп баға береді: «М. Шоқайдың қызметі мұсылман халқының санасын оятуға бағытталды... Оның барлық күш-жігері бүкіл Түркістанды біріктіруге арналды» десе, Француз ғалымдары А. Беннигсен мен Ш. Лемерсье-Келькеже де Мұстафа Шоқайды Орталық Азияның саяси өмірінде «маңызды рөл атқарған, Қоқан автономиясының» негізін қалаушы ретінде таниды [6].

Британия Ұлттық архив қорларының Сыртқы істер министрлігі бөлімі бойынша анықталған ағылшын тілінде, FO248/1318 Correspondence: Turkestan – Turkey. Vol.44. Date 1920, (Хат алмасулар: Түркістан – Түркия, 1920 ж.) атты құжатында, Түркістан автономиясы таратылғаннан кейін Тифлис (қазіргі Тбилиси) қаласындағы М. Шоқайдың саяси-ғылыми-баспагерлік қызметіне қатысты маңызды мәліметтер келтірілген. Өзін Түркістандағы Құрылтай жиналысын құру комитетінің төрағасы деп атаған М.Шоқайдың Грузияның Тифлис қаласында жарық көрген «Слово» газетінде Түркістандағы соңғы әкімшілік өзгерістерге қатысты ой-пікірлері жарияланған [7].

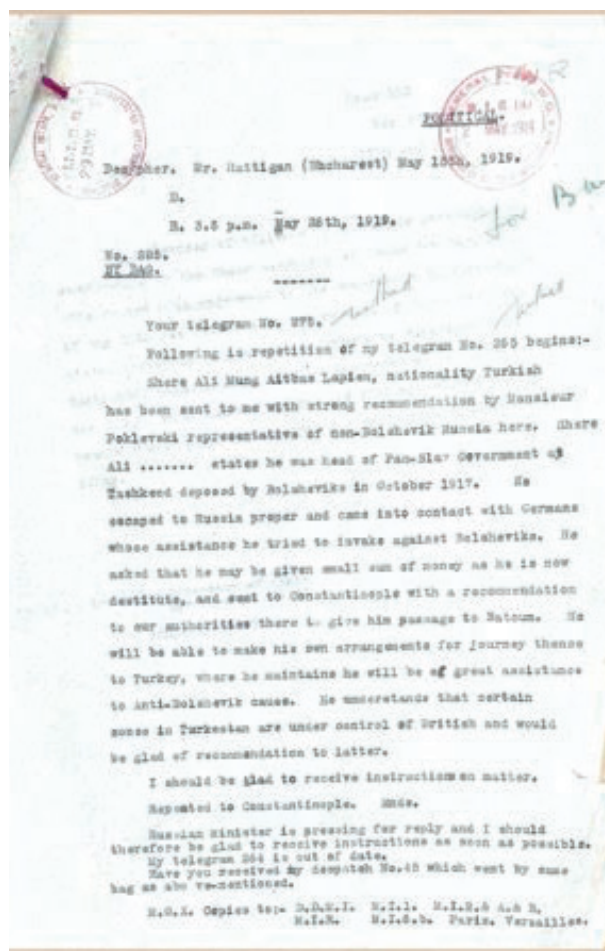
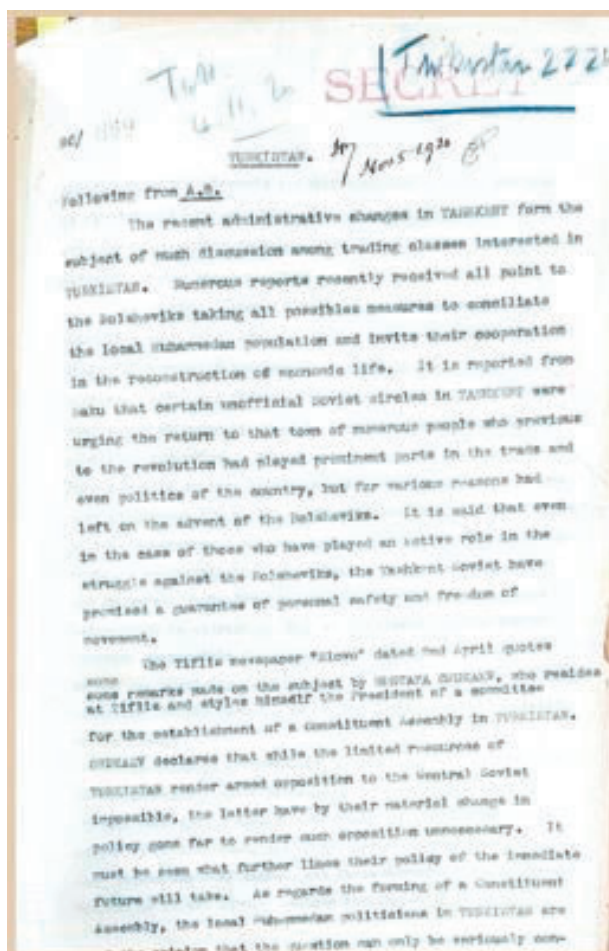
Британия Ұлттық архив қорларынан анықталып, көшірмелері алынған маңызды құжаттардың бірі – алғашқы қазақ шығыстанушысы, ағартушы, қоғам қайраткері Серәлі Мұңайтпасұлы Лапинге қатысты деректер. Киелі Сыр өңірінен шыққан ұлт жолындағы еңбегін аямаған тарихи тұлға – Серәлі Лапин араб, парсы, т.б. шығыс тілдерін білген. Ол тұңғыш рет Гури-Эмир, Регистан, Шахи-Зинда кешендеріндегі, Көкілташ медресесі және т.б. көне архитектуралық ескерткіштертегі арабтың көне емлелерімен өрнектелген көркем жазуларды (эпиграфикаларды) оқыды, оларды орысшаға аударып ғылыми айналымға қосты. Жәдігерлердің тұрғызылған уақытын, оларды салдырған сәулетшілердің есімдерін (мысалы, Регистан ансамбліндегі Шери-Дор, Тилля-Кари медреселерін әйгілі қазақ қайраткері Жалаңтөс баһадүрдің салдырғанын) анықтады. Серәлі Мұңайтпасұлы сондай-ақ, «Шаһнама», «Туһрат әл-Хани» дастандарының парсы тіліндегі қолжазбаларын тауып, шығыстану ілімі айналымына қосты. Тарихи деректер бойынша, Қоқан автономиясы таратылғаннан кейін, Түркістанның азаттығы үшін күресін шетелде жалғастыру мақсатында 1918 жылы Түркия арқылы Германияға өткені белгілі. Британия Ұлттық архив қорларындағы, Әскери операциялар және әскери барлау басқармасы. Хат алмасулар және құжаттар. Түркістан бөлімі бойынша, ағылшын тілінде WO 106/60 «Anti- bolshevik – Shere Ali Mury Aitbas Lapian», (Большевиктерге қарсы – Серәлі Мұңайтпасұлы Лапин ісі) атты архив құжаты - тарихи тұлғаның қоғам қайраткері ретіндегі тұлғасын аша түседі. Серәлі Лапин – ұлты түрік, 1917 жылдың қазан айына дейін Ташкенттегі мұсылман ұйымының басшысы қызметін атқарған. Германия үкіметі басшыларымен келіссөздер жүргізу мақсатында, Германияға келген. Сонымен қатар, аталмыш құжатта Түркістандағы большевиктермен күресте көмек сұрау жөнінде хат жолдағаны туралы маңызды мәліметтер де келтірілген [8].

1917 жылы ақпанда патша өкіметін құлату Ресей мен оның ұлттық шет аймақтарындағы саяси күштердің орналасуын түбірімен өзгертті. Ақпан революциясының нәтижесінде қос өкімет қалыптасты, бір жағында буржуазия мен буржуазияланған помещиктердің Уақытша үкіметі пайда болса, екінші жағында жұмысшы және солдат депутаттарының мүддесін көздейтін кеңестер құрылды. Қос өкіметтің мәні мынадай болды: нақты билікке ие Уақытша үкіметтің күшті әлеуметтік базасы болмады, ал Кеңестер әлеуметтік күшке ие бола тұрып, нақты билікке қол жеткізе алмады.

Соңғысының үміті – әлеуметтік жағынан төмендегілердің тікелей қолдауына сүйене отырып, билікті революция арқылы басып алу еді. Ресей мен Қазақстанның саяси өмірінде соңғы үрдіс басымдыққа ие болды. Жергілікті жерлерде қазақ және мұсылман халықтары комитеттерінің жүйесін құру мәселесі бойынша едәуір белсенді жұмыстар жүргізілді [9].

Британия Ұлттық архив қорларынан алынған ағылшын тілінде WO 106/61 «Russian Revolution in Turkestan», (Түркістандағы Ресей революциясы, 1919 ж.), құжатындағы мәліметтер бойынша, 1917 жылғы ақпаннан 1918 жылғы шілдеге дейін және одан әрі монархия құлатылғаннан кейін Ресейдің Уақытша үкіметі Түркістан генерал-губернаторы Куропаткинді отставкаға жіберді және оның орнына Керенскийдің жақтасы Кравченконы Түркістан комиссары етіп тағайындады. Ол бұл қызметті большевиктер толық жеңіске жеткенге дейін, 1917 жылдың қарашасына дейін атқарды, оның орнына өзін Халық Комиссарлар Кеңесінің төрағасы деп жариялаған Ф.И. Колесов тағайындалды. Сонымен қатар, аталмыш құжатта Ташкент мұсылман қауымдастығының саяси бағыты бөлімінде Ресейде мұсылман саясатының екі нақты анықталған бағыты пайда болды деген мәліметтер келтірілген. Біріншіден, «прогрессивті» саясат жалпы айтқанда, кадеттермен азды-көпті ортақ тенденциялары бар демократтар партиясы және «Шура ислами» деп аталатын жартылай саяси, жартылай діни партия. Ол исламды діни тұрғыдан насихаттауға ғана емес, оны саяси билік ретінде бір орталыққа біріктіруге бағытталған. Бұл партияның басты мақсаты; 1. Мұсылман халықтарын бір орталыққа біріктіру. 2. Құранды зерттеу арқылы қоғамдық өмір мен адамгершілікті жандандыру және реттеу. Бұл діни-саяси партияның жетекші қайраткерлері, ықпалды дін өкілдері болды. Большевиктер мен «Шура ислами» партиясының қарым-қатынастары арасында қарама-қайшылықтар орын алды. Большевиктердің билікке келуімен «Шура-Ислами» да билікке келді. «Шура исламидің» салтанат құруы ұзаққа созылмады көп ұзамай большевиктермен арасында діни негізде келіспеушіліктер туындай бастады, ал «Шура-исламидің» саяси жағы дінмен тығыз байланысты болды, большевизм саясат пен діннің мүлдем бөлінуін талап етті, сондықтан бұлар екі ұйым қатар жұмыс істеу мүмкін емес деп тапты. Алайда, мұндай өзара келіспеушіліктің діннен гөрі нақты себептері басым болды. Олар өздерін мұсылман үкіметі деп жариялады, өйткені олар халықтың басым көпшілігінің сайланған өкілдері болды және түркістандықтар мемлекеттің жоғарғы билігін оларға беруді талап етеді. Большевиктер мұсылман үкіметін мойындаудан бас тартты және мұсылмандардың жұмысшы табына жүгінді, алайда олар өзінің діни жетекшілеріне адал болып, биліктің талабын қолдады, сонымен бірге Түркістан автономиясын жариялады, осылайша большевиктерге оларды құлатудан басқа шешім қалмады. Олар осылай жасады.

Британия Ұлттық архив құжаттарында Түркістан автономиясының жариялануы мен оның қысқа мерзім ішінде таратылу себептері жөнінде жан-жақты мәліметтер берілген. Түркістандағы Ресей революциясы, (1919 ж.), атты құжаттың Қоқан автономиясына қатысты деректерінде, 1917 жылы желтоқсанда Қоқан қаласында Құрылтай жиналысы құрылғанға дейін уақытша шара ретінде автономды Түркістан үкіметі құрылды. Бұл үкімет мүшелерінің үштен екісі елден шыққан мұсылмандар өкілдері. Үкімет Ташкенттегі большевиктер Үкіметінің орнына жергілікті халықтың негізгі бөлігінің қолдауына ие болуға және Түркістанның орталық үкіметін құруға ұмтылды. Бұл жаңа үкімет бірнеше айға ғана созылды. Ол әлсіз болды, өйткені ол тек 1000 адамнан тұратын нашар қаруланған отрядқа сүйенді. Қоқан автономиясы өмір сүруінің басынан бастап, қоқандықтар мен большевиктер арасында жанжал болды. Большевиктер Қоқанға қарсы тұрақты науқан жүргізуге әлі дайын емес еді, дегенмен Колесов қызыл гвардияшылардың шағын тобымен Қоқан еріктілеріне кенеттен шабуыл жасады. Қоқан отряды оған шабуыл жасамас бұрын қашып үлгерді – бұл қаланы алудың алғашқы әрекеті болды. Екі ай өтті, большевиктер әскер жинады және бұл жолы Колесов ұйымдасқан шабуылды басқарды. Ташкент пен Қоқан мұсылмандарымен қақтығыстан кейін большевиктер жергілікті халықты жаппай қыра бастады. Бұл саяси қозғалыстарға қарағанда таза бұзақылыққа көбірек ұқсады жалпы мұсылмандар контрреволюционерлер деп аталды. Жергілікті тұрғындар тоналып, Қоқан автономиясы таратылды[10].

Мұстафа Шоқай 1930 жылы жазылған «Автономиядан – тәуелсіздікке» атты мақаласында Түркістан (Қоқан) автономиясы туралы өзінің ойларын былай қорытындылаған болатын: «Автономия біздің басымыздан кешкен бір тарихи құбылыс. Бүгін біз оны еске түсіруменен ғана шектелеміз. Қайталамаймыз! Ересек адамдар өздерінің балалық дәуірін еске алатыны табиғи. Бірақ ол сол дәуірге қайта ораламын деп ойламайды. Сол сияқты біз де ұлттық саяси өміріміздің балалық дәуірі болған Түркістан автономиясын тек тарихи құбылыс ретінде ғана еске аламыз» [11]. Дегенмен Қоқан автономиясы сол кездегі қалыптасқан жағдайдың, азат ұлттық мемлекет құрудың алғашқы көріністерінің бірі болғаны даусыз. Мұстафа Шоқайдың өзі айтқандай, автономия Түркістан ұлт-азаттық қозғалысының бастау көзі болды.

Алдағы уақытта, Британия ұлттық архив қорларынан алынған Қазақстан тарихына қатысты тың архив құжаттары аударылып, талдау жасалып, ғылыми айналымға енгізіледі. Шетел архив қорларынан анықталып, елге жеткен құжаттар – Қазақстан тарихының толық әрі шынайы бейнесін қалпына келтіруге мүмкіндік беретін құнды дереккөздер болып табылады. Олар тек саяси немесе әскери емес, сонымен қатар әлеуметтік, этнографиялық, мәдени тарихты да терең зерттеуге жағдай жасайды. Бүгінгі таңда, тарихшылар үшін шетел архивтерімен жүйелі жұмыс істеу – ғылыми ізденістің жаңа деңгейіне көшу жолы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Атабаев Қ. Деректану: Оқу құралы. Толықтырылып II басылуы. – Алматы, «Қазақ тарихы», 2007. – 272б.
2. Қазақстан тарихы көне заманнан бүгінге дейін бес томдық. Т.3 – Алматы, «Атамұра», 2010. – 467б.
3. Ресей Мемлекеттік әскери-тарихи архиві, Қ.400, тіз.1, Іс.120
4. Ресей Мемлекеттік әскери-тарихи архиві, Қ.400, тіз.1, Іс.510
5. Ресей Мемлекеттік әскери-тарихи архиві, Қ.400, тіз.1, Іс.1928
6. Есмағамбетов К.Л. Әлем таныған тұлға - Алматы, «Дайк-Пресс», 2008.-454 б.
7. Британия Ұлттық архиві, FO 248/1318.
8. Британия Ұлттық архиві, WO 106/60.
9. Қазақстан тарихы көне заманнан бүгінге дейін бес томдық. Т.4 – Алматы, «Атамұра», 2010. – 751б.
10. Британия ұлттық архиві, WO 106/61.
11. Мұстафа Шоқай. Таңдамалы. Т.1. – Алматы, «Қайнар», 1998. – 512б.

МРНТИ 03.20

Гульсим БИСЕНОВА

Кандидат исторических наук, доцент

Ведущий эксперт отдела организации научно-исследовательских работ

Национального центра рукописей и редких книг

**ЗНАЧЕНИЕ ЗАРУБЕЖНЫХ АРХИВНЫХ ИСТОЧНИКОВ В ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИИ
КАЗАХСТАНА**

Аннотация. В статье рассматриваются документальные материалы, хранящиеся в зарубежных архивных фондах и относящиеся к истории Казахстана. В ходе исследования на основе данных Российского государственного военно-исторического архива и Национального архива Великобритании проанализированы важные сведения о политической, социальной и культурной жизни Казахстана XIX–XX веков. В частности, выявлены особенности колониальной политики Российской империи, изменения в административной и образовательной системе Туркестанского края, направления религиозной политики и миссионерской деятельности. Кроме того, представлены новые архивные данные о общественно-политической деятельности Мустафы Шокая и Серали Лапина, раскрывающие историческое значение Туркестанской автономии. Результаты исследования показывают значимость введения в научный оборот новых документов из зарубежных архивов для восполнения «белых пятен» в истории Казахстана.

Ключевые слова: история Казахстана, зарубежные архивы, Российский государственный военно-исторический архив, Национальный архив Великобритании, Мустафа Шокай, Серали Лапин, Туркестанская автономия, исторический источник.

Gulsim BISENOVA

PhD in History, Associate Professor

Leading Expert, Department for the Organization of Research Work

National Center for Manuscripts and Rare Books

THE SIGNIFICANCE OF FOREIGN ARCHIVAL SOURCES IN THE STUDY OF KAZAKHSTAN'S HISTORY

Abstract. *The article examines documentary materials preserved in foreign archival collections that relate to the history of Kazakhstan. Based on the sources from the Russian State Military-Historical Archive and The National Archives of the United Kingdom, the study analyzes significant information on the political, social, and cultural life of Kazakhstan in the 19th–20th centuries. In particular, the research identifies the features of the Russian Empire's colonial policy, changes in the administrative and educational systems of the Turkestan region, as well as the directions of religious policy and missionary activities. Furthermore, new archival data concerning the socio-political activities of Mustafa Shokay and Serali Lapin are presented, revealing the historical significance of the Turkestan Autonomy. The results of the study emphasize the importance of introducing previously unknown documents from foreign archives into scientific circulation to fill the “blank spots” in the history of Kazakhstan.*

Keywords: *history of Kazakhstan, foreign archives, Russian State Military-Historical Archive, The National Archives of the United Kingdom, Mustafa Shokay, Serali Lapin, Turkestan Autonomy, historical source.*

Paidalanylған әдебиеттер тизими:

1. Atabaev Q. Derektäny: Oqý quraly. Tolyqtyrylǵan II basylym. – Almaty: «Qazaq tarihy», 2007. – 272 b.
2. Qazaqstan tarihy: kóne zamannan búginge deyin. Bes tomdyq. T. 3. – Almaty: «Atamura», 2010. – 467 b.
3. Resey Memlekettik áskerı-tarihi arhivi (RMÁTA). Qor 400, tizbe 1, is 120.
4. Resey Memlekettik áskerı-tarihi arhivi (RMÁTA). Qor 400, tizbe 1, is 510.
5. Resey Memlekettik áskerı-tarihi arhivi (RMÁTA). Qor 400, tizbe 1, is 1928.
6. Esmagambetov K.L. Álem tanyǵan túlǵa. – Almaty: «Daik-Press», 2008. – 454 b.
7. Britaniya Últqy arhivi. FO 248/1318.
8. Britaniya Últqy arhivi. WO 106/60.
9. Qazaqstan tarihy: kóne zamannan búginge deyin. Bes tomdyq. T. 4. – Almaty: «Atamura», 2010. – 751 b.
10. Britaniya Últqy arhivi. WO 106/61.
11. Mústafo Shoqai. Tańdamaly shoqarmalar. T. 1. – Almaty: «Qainar», 1998. – 512 b.

Айнұр БАҚЫТЖАНОВА

әлеуметтік ғылымдар магистрі
«Қоғамдық пікір» зерттеу орталығының
жоба менеджері

КОНСТИТУЦИЯ – ҚАЗАҚСТАННЫҢ БОЛАШАҒЫН АНЫҚТАЙТЫН БАСТЫ ҚҰНДЫЛЫҚ

Қазақстан Республикасының Конституция күні ұлттық күнтізбеде елдің мемлекеттілігі мен құқықтық егемендігінің нышаны ретінде бекітілген. Жалпыхалықтық референдумда қабылданған 1995 жылғы Конституция посткеңестік институционалдық белгісіздік кезеңінен билік пен құқықтық реттеудің тұрақты жүйесіне көшуді рәсімдеген іргелі құжатқа айналды. Ол демократиялық құрылымның негізгі принциптерін, адам құқықтары мен бостандықтарының басымдығын, сондай-ақ мемлекеттің жұмыс істеуінің негізі ретінде заңның үстемдігін тіркеді.

Оны қабылдаудың тарихи контекстінде билік тармақтарының тиімді өзара әрекеттесуін және әлеуметтік-экономикалық трансформация үшін сенімді құқықтық базаны қамтамасыз етпейтін 1993 жылғы Конституцияның ішіндегі кейбір қайшы тұстарын реттеу қажеттілігі туындады. 1995 жылғы Конституция президенттік басқару нысанын белгіледі, екі палаталы парламент құрды, нарықтық экономика негіздерін және меншік нысандарының теңдігін бекітті. Бұл инновациялар жас республиканың институционалдық негізін анықтауға және оның одан әрі дамуын қамтамасыз етуге мүмкіндік берді.

Конституцияның маңыздылығы оның мемлекеттік тетіктерді институционализациялау ғана емес, сонымен бірге қоғамның саяси шоғырлануының факторы болу қабілетінде жатыр. Ол Тәуелсіз Қазақстанның нормативтік және символдық іргетасы ретінде өзектілігін сақтай отырып, реформалардың құқықтық бірлігінің, саяси тұрақтылығы мен стратегиялық бағытының кепілі болып табылады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының тарихы

Тарихи шолуға көшпесбұрын, бір қағидатты нәрсені атап өту маңызды: Қазақстан Конституциясы ешқашан ресми құжат болған емес. Ол әрқашан дәуірдің сипатын, қоғамның жетілу деңгейін және елдің стратегиялық таңдауын көрсетті. Оның әрбір редакциясы алғашқы кеңестік нұсқалардан бастап 1995 жылғы қолданыстағы Конституцияға дейін саяси шындықтың айнасы және сонымен бірге оларды өзгерту құралы болды. Конституция арқылы Қазақстанның Кеңес Одағының отаршылдық шетінен өзінің саяси бағыты мен заң жүйесі бар дербес мемлекетке дейінгі жолын байқауға болады.

Сондықтан Конституцияның даму тарихы бұл құжаттардың бірізділігі ғана емес, мемлекеттік құрылым идеяларының эволюциясы, адам құқықтарын бекіту және биліктің тұрақты тепе-теңдігін іздеу. Онда маңызды кезеңдер бейнеленген: ұлттық бірегейлік үшін күрес, тәуелсіздік институттарын қалыптастыру, сондай-ақ саяси жүйені модернизациялау бойынша заманауи күш-жігер. Конституция статикалық акт емес, қоғаммен бірге өзгереді және оның болашақ даму бағыттарын анықтайтын тірі құқықтық механизм ретінде әрекет етеді.

Конституциялық дамудың кеңестік кезеңі

Қазақстанның конституциялық дәстүрінің бастауы республика РКФСР және одан кейін КСРО құрамында болған кеңестік кезеңнен басталады. Қазақ АССР-нің алғашқы Конституциясы 1926 жылы бекітіліп, одақтас мемлекеттің құрамына кіру ерекшелігін көрсетті: басқару нысанын, билік органдарының жүйесін және негізгі сайлау құқықтарын бекітті. Кеңестердің X жалпықазақ съезінде қабылданған 1937 жылғы Қазақ КСР Конституциясында Одақ құрамындағы республикалық

мемлекеттіліктің элементтері, оның ішінде өзінің басқару органдары, сот жүйесі және әлеуметтік құқықтарды бекіту (еңбек, демалыс, материалдық қамтамасыз ету құқығы) қамтылған.

Кеңестік кезеңде қабылданған 1978 жылғы Конституция социалистік экономиканың әкімшілік-аумақтық құрылымы мен негіздерін егжей-тегжейлі анықтады. Ол, 1977 жылғы одақтық Конституция сияқты, Коммунистік партияның көшбасшылық рөлін бекітті және оған билікке монополия қалдырды.

Тәуелсіз Қазақстанның 1993 жылғы Конституциясы

Кеңес Одағының ыдырауы және 1991 жылғы желтоқсанда Қазақстанның тәуелсіздігін жариялау ұлттық мүдделер мен егемендікті көрсететін жаңа құқықтық жүйені құру міндетін қойды. Тәуелсіз Қазақстанның алғашқы Конституциясы 1993 жылы 28 қаңтарда қабылданды. Ол тәуелсіздік негіздерін, билікті бөлу қағидатын, қазақ тілін мемлекеттік, Президентті мемлекет басшысы ретінде тануды бекітті.

Алайда, бұл өтпелі кезеңдегі қайшылықтарды: заң шығарушы және атқарушы билік арасындағы өкілеттіктердің тепе-теңдігі нақты анықталмағанын көрсетті, бұл саяси дағдарыстар мен меншік мәртебесі, тіл және азаматтық сияқты негізгі мәселелер бойынша пікірталастар тудырды.

1993 жылғы Конституция тәуелсіз мемлекеттің қалыптасуының маңызды кезеңі болды, бірақ оның шектеулілігі неғұрлым біртұтас және тұрақты негізгі заңның қажеттілігін көрсетті.

1995 жылғы Конституция

1995 жылғы 30 тамызда жалпыұлттық референдумда Қазақстанды демократиялық, зайырлы және құқықтық мемлекет ретінде айқындаған қолданыстағы Конституция қабылданды. Жобаны әзірлеуге және талқылауға үш миллионнан астам азамат қатысты, 30 мыңға жуық ұсыныс енгізілді, бұл құжаттың заңдылығының жоғары деңгейін қамтамасыз етті. Конституция президенттік басқару нысанын, екі палаталы парламентті, адам құқықтары мен бостандықтарының кепілдіктерін, меншік нысандарының теңдігін және саяси плюрализмді бекітті. Оның әрекет ету жылдарында негізгі түзетулер енгізілді: 1998 жылы президенттік өкілеттіктерді кеңейту; 2007 жылы пропорционалды сайлау жүйесіне көшу және парламенттің рөлін күшейту; 2011 жылы президентті кезектен тыс сайлау тәртібін нақтылау; 2017 жылы Президенттен Үкіметке және Парламентке бірқатар өкілеттіктерді қайта бөлу; 2019 жылы елорданың атауы өзгертілді, бірақ 2022 жылы ел астанасын Астанаға ауыстыру маңызды оқиға болды.

2022 жылғы Конституциялық реформа және оның салдары

2022 жылғы 5 маусымдағы Референдум бетбұрыс болды, азаматтардың 77%-ы Конституция баптарының үштен біріне әсер еткен өзгерістерді қолдады. Негізгі жаңалықтар суперпрезиденттік модельден президенттік республикаға күшті Парламентпен және нақты тежеу мен тепе-теңдік жүйесімен көшу болды. Президенттік өкілеттіктің жеті жылдық мерзімі қайта сайлау құқығынсыз енгізілді, Тұңғыш Президенттің ерекше мәртебесі алынып тасталды, Мемлекет басшысының жақын туыстарының жоғары лауазымдарға орналасуына тыйым салынды.

Парламент жаңа өкілеттіктерге ие болды: мәжіліс енді аралас жүйе бойынша сайланады, бұл өзін-өзі ұсынушыларға қатысуға және көппартиялылықты нығайтуға мүмкіндік берді; Сенат президенттік квотаны қысқартты. Жергілікті деңгейде мәслихаттардың құқықтары кеңейтіліп, әкімдерді тікелей сайлау енгізілді, бұл басқарудағы азаматтардың рөлін күшейтті. Конституциялық сот қалпына келтірілді, ол әрбір азаматқа өз құқықтарын тікелей қорғауға мүмкіндік ашты, сондай-ақ омбудсмен мәртебесі бекітілді. Конституциялық деңгейде өлім жазасына тыйым салынады, ал жер мен жер қойнауы жалпыхалықтық игілік деп танылады.

2023-2025 жылдары реформалар институционалды практикада іске асырыла бастады: жаңартылған ережелер бойынша парламенттік және жергілікті сайлау өтті, Конституциялық сот іске қосылды (2024 жылы 3,7 мыңнан астам өтініш), Ұлттық құрылтай қоғамдық диалог үшін жаңа алаң ретінде құрылды. «Ұлттық қор – балаларға» бағдарламасы іске қосылды, ол табиғи ресурстарды

халық иелену принципін символдық түрде бекітті. Бұл өзгерістер әділдікке, есеп беруге және азаматтардың елді басқаруға қатысуын күшейтуге бағытталған жаңа саяси жүйенің негізін қалады.

Осылайша, Қазақстан Конституциясы кеңестік негіздерден қазіргі заманғы демократиялық құқықтық актіге дейінгі жолдан өтті, ол елдің саяси тарихын көрсетіп қана қоймай, оны одан әрі жаңғыртудың құралы болып қала береді. Ата Заңның эволюциясы тұрақтылық пен институционалдық реформалар қажеттілігі арасындағы тепе-теңдікті іздеуге деген ұмтылысты көрсетеді, бұл оны Қазақстанның саяси және құқықтық трансформациясының негізгі индикаторларының біріне айналдырады.

Конституция саяси-құқықтық жүйе мен қоғамның негізі ретінде

Конституция Қазақстанды демократиялық, зайырлы және құқықтық мемлекет ретінде бекітеді, мұнда басымдық адамның құқықтары мен бостандықтары болып табылады. Бұл ережелер тек саяси векторды ғана емес, сонымен қатар басқару шешімдерінің нақты шеңберін де анықтайды. Осылайша, зайырлылық принципі білім беру саясаты мен мәдени өмірдегі діндердің теңдігі арқылы жүзеге асырылады, ал құқықтық мемлекет принципі барлық ауқымды мемлекеттік жобалар үшін заңнамалық базаның міндеттілігінде көрінеді. Осылайша, негізгі заң биліктің ерікті шешімдерін шектейтін тиімді реттеуші ретінде әрекет етеді.

Қазіргі Конституция атқарушы, заң шығарушы және сот билігі арасындағы тепе-теңдікті орнатады. Тәжірибе көрсеткендей, көптеген негізгі тағайындаулар өкілді органдардың келісімін талап етеді, бұл аймақтық және парламенттік институттардың рөлін күшейтеді. 2023 жылы жұмысын бастаған Конституциялық сот ерекше маңызға ие болды: осы органға жолданған өтініштер әлеуметтік құқықтарды қорғауға жоғары сұраныс көрсетті. Мысал ретінде азаматтардың құқықтарына нұқсан келтіретін әлеуметтік кодекстің жекелеген нормаларын конституциялық емес деп тану болды. Мұндай шешімдер Конституцияның ресми түрде емес, өмір сапасына тікелей әсер ететіндігін растайды.

Ата Заң бірлік сезімін нығайтады және жауапкершілік мәдениетін қалыптастырады. Депутаттарды кері қайтарып алу және әкімдерді тікелей сайлау тетігін енгізу билік өкілдерін азаматтарға есеп беруге мәжбүр етті. Іс жүзінде бұл қоғамның белсенділігін арттырды: қоғамдық тыңдаулар саны артты, петициялар тиімді құралға айналды және сайлауға қатысу жаңа мәнге ие болды. Осылайша, Конституция тек символ ретінде қабылданбады, бұл азаматтарды басқаруға қосудың жұмыс механизміне айналды.

Қасым-Жомарт Тоқаевтың Конституцияның 30 жылдығына арналған халықаралық ғылыми-практикалық конференцияда айтқан мына сөзі: «Көп жылдан бері қоғамның көкейінде жүрген Әділдік, Ашықтық, Есептілік, Жауапкершілік қағидаттары Ата Заңда көрініс тапты. Азаматтардың Конституцияға сенімі нығая түсті. Референдум өткізудегі басты мақсат осы болатын» - Қазіргі Қазақстандағы конституциялық реформалардың шынайы мәнін және «Әділетті Қазақстан» құру жолындағы саяси-құқықтық өзгерістердің өзегін айқындайды.

2022 жылғы конституциялық өзгерістер көппартиялылықты, орталықсыздандыруды және парламенттік бақылауды күшейтті. Қазірдің өзінде 2023 жылғы сайлау бәсекелестіктің өскенін көрсетті: мәжіліске алты партия мен тәуелсіз кандидаттар өтті. Алайда, плюрализациямен қатар саяси бытыраңқылық пен институционалдық жауапкершіліктің әлсіреу қаупі пайда болды. Президенттің партия мүшелігіне шектеу қоюы жоғары лауазымның бейтараптығын арттырды, бірақ сонымен бірге билік партиясының мемлекеттік бағытпен тікелей байланысын бұлдыратады. Бұл қиындықтар демократияландыру тек ресми өзгерістерді ғана емес, партиялық жүйенің жетілуін де қажет ететіндігін көрсетеді.

Конституция ұлттық бірегейліктің құндылығы мен символы ретінде

Қазақстан Республикасы Конституциясының 30 жылдығы тек саяси пікірталастар мен сараптамалық бағалаулармен ғана емес, сонымен қатар негізгі заңды ұлттық рәміздердің элементіне айналдыратын мәдени оқиғалармен де сүйемелденеді. Астанада Қайролла Жұмакенов

атындағы үрмелі аспаптар оркестрдің «Жасай бер, қазақ елі!» атты мерекелік концертін ұсынды. Мұнда музыкалық өнер түрінде конституцияға құрмет көрсетілді. Осындай іс-шаралар маңызды функцияны орындайды, Конституцияның тек заңды құжат болып қалмайтынын және ұжымдық сәйкестілік пен мәдени кодтың символына айналатынын көрсетеді.

Президент Қасым-Жомарт Тоқаев сөзінде: «Конституция біздің мемлекеттілігіміздің берік іргетасы және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының басты кепілі болып табылады. Оның нормалары қағаз жүзінде емес, әрбір қазақстандық үшін әділдік пен теңдікті қамтамасыз ете отырып, нақты өмірде жұмыс істеуі тиіс». Бұл ұстаным ресми риторикадан практикалық өлшемге маңызды ауысуды көрсетеді: Конституцияның құндылығы оның мәтіндік тұрақтылығында емес, оның саяси процестерді қаншалықты тиімді реттейтіндігінде және күнделікті өмірде адам құқықтарын қорғауында.

Осылайша, Конституцияны мәдени тұрғыдан түсіну саяси реформалармен бірге оның қоғамдағы рөлін тереңірек түсінуді қалыптастырады. Ата заң заңды негіздерді бекітеді, бірақ сонымен бірге әртүрлі ұрпақтар мен әлеуметтік топтарды біріктіретін ұлттық бірегейліктің белгісі ретінде әрекет етеді. Конституцияның мәдени және символдық дискурсқа қосылуы билік пен қоғамның диалогы үшін кеңістік жасайды, мұнда құқықтық нормалар әділеттілік, теңдік және азаматтық жауапкершілік құндылықтарымен нығайтылады. Бұл Конституцияға заңды ғана емес, сонымен бірге шынайы әлеуметтік-мәдени салмақ береді.

Қорытынды

Қазақстан Конституциясы – статикалық құжат емес, уақыт талабына бейімделе алатын «тірі организм» сияқты. Ол қоғаммен бірге өзгереді, тек заңды басымдықтарды ғана емес, сонымен бірге құндылық белгілерін де көрсетеді. Осы тұрғыдан алғанда, соңғы онжылдықтардағы басты сабақтұрақтылық пен модернизация бір-біріне қарама-қарсы емес, өзара байланысты екенін, яғни Конституцияның икемділігі негізгі принциптерді сақтау мен жаңа қиындықтарға жауап беру қажеттілігі арасындағы тепе-теңдікті сақтауға мүмкіндік береді. Сондықтан әрбір түзету техникалық жаңарту ретінде емес, ұзақ мерзімді әлеуметтік келісімшарттың бөлігі ретінде қарастырылуы керек.

Сарапшылар сирек айтатын маңызды аспект Конституция тіпті күнделікті мәдениет саласында да рұқсат етілген шекараларды қалыптастырады. Теңдік, меншік құқығы, сөз бостандығы туралы нормалар біртіндеп күнделікті өмірдің «көрінбейтін ережелерінің» бір бөлігіне айналады. Конституция азаматтар құжаттың мәтініне жүгінбей-ақ оның нормаларымен өмір сүре бастағанда жұмыс істейді.

Тағы бір бағаланбаған мәселе ұрпақ өлшемімен байланысты. Жастар үшін Конституция болашақты қорғау құралы ретінде қабылдануда. «Ұлттық қор – балаларға» бағдарламасы, әкімдерді тікелей сайлау, депутаттарды кері шақыру институты бұл жас қазақстандықтар нақты саясатта көретін және қолданатын тетіктер. Егер аға буын Конституцияны тұрақтылықтың кепілі ретінде қарастырса, онда жаңа буын оны әділеттілік пен тең мүмкіндік құралы ретінде қабылдайды.

Сенім мәселесі де ерекше маңызға ие. Егер қоғам оны «декорация» ретінде қабылдай бастаса, Конституция тиімді болмайды. Бұл тұрғыда Қазақстан үшін нақты сын-тегеурін тек мәтінді жаңғыртуда ғана емес, сонымен қатар оның нормаларын қарапайым шенеуніктен бастап мемлекет басшысына дейінгі барлық адамдар үшін міндетті ететін тәжірибелерді институционализациялауда. Тек осы тәсілмен Конституция саяси қайраткерлерге немесе конъюнктуралық шешімдерге қарағанда көбірек сенетін жалпы төрешіге айналады.

Конституция Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті Қазақстан» «Адал азамат» негізін құруға бағытталған саяси бағытымен тікелей байланысты. Бұл даму векторы тек институционалдық реформаларды ғана емес, сонымен бірге әділеттілік ұғымын әлеуметтік келісімшарттың негізі ретінде қайта қарастыруды да білдіреді. Азаматтардың басқаруға қатысуын кеңейтетін, билік монополиясын шектейтін және бақылау тетіктерін күшейтетін 2022 жылғы түзетулер осы тұжырымдаманың құқықтық көрінісі болды. Осылайша, Конституция «Әділетті Қазақстан» ұранын саяси ұранға емес, бүкіл қоғам үшін заңды түрде бекітілген бағдарға айналдыра отырып, әділдік, теңдік және есептілік бағытын іске асырудың басты құралына айналды.

Президент Қасым-Жомарт Тоқаев Конституцияның 30 жылдығына арналған конференцияда Ата Заңның іргелі маңыздылығын атап өтті: «Біздің қазіргі Конституциямыз – өркениетті болашаққа жол ашатын, халқымыздың игілігіне қызмет ететін Ата Заң. Біз бір ел болып қолға алған реформалар Конституциямыздың жасампаз рухын күшейте түсті. Бұл кезең еліміздің тарихында түбегейлі жаңғыру кезеңі болып қалары анық». Бұл тұжырым Конституцияны құқықтық нормалар жиынтығы ретінде әдеттегі түсініктен тыс етеді және оның тұрақтылық пен жаңару арасындағы тепе-теңдікті сақтайтын ұзақ мерзімді институционалдық құрылым ретіндегі рөлін белгілейді. Конституция тек саяси жүйенің ғана емес, сонымен бірге қоғамның мемлекетке деген сенімінің кепілі болып табылады. Сондықтан «Әділетті Қазақстан» курсы заңдастырған 2022 жылғы референдум құжаттың мәтініне түзетулер енгізіп қана қоймай, азаматтық қатысудың негізгі актісіне айналды: халық басқару объектісі емес, тарихи таңдау субъектісі.

Сонымен қатар, Тоқаев басталған процестердің қайтымсыздығын ерекше атап өтті: «Әділетті Қазақстанды құру процесін енді ешкім тоқтата алмайды. Өткенге оралуға, ең алдымен, еліміздің жастары жол бермейді. Білімді жас ұрпақ келешекке көз тігеді. Олар Қазақстанды жаңа заманның талабына сай келетін өркениетті мемлекет ретінде көргісі келеді». Бұл ой Конституция тек мемлекеттіліктің символы болуды тоқтатып, ұрпақтар сабақтастығы арқылы қоғамды өзгерту құралына айналатынын көрсетеді. Конституциямызды абстрактілі мәтін ретінде емес, құқықтар мен тең мүмкіндіктерді қорғаудың нақты құралы ретінде қабылдайтын жастар реформалардың қайтымсыздығының кепілі болады.

Бүгінгі таңда, негізгі заң қабылданғаннан кейін үш онжылдық өткен соң, Конституцияны «дәуір айғақтарынан» «болашақ құралына» айналдырудың стратегиялық міндеті тұр. Оның құндылығы оған қанша түзетулер енгізілгенімен емес, оның әлеуметтік құқықтарды қорғаудан бастап саяси мәдениеттің жаңа стандарттарын қалыптастыруға дейінгі нақты өмірдің бір бөлігіне айналуымен өлшенеді.

Дәл осы түсінік ХХІ ғасырдағы Қазақстанның тұрақтылығының кепілі бола алады. Экономикалық модельдер өзгеруі мүмкін, саяси институттар өзгеруі мүмкін, бірақ егер Конституция тірі және жұмыс істейтін әлеуметтік келісімшарт болып қалса, онда ел болашақтың берік негізіне ие болады. Сайып келгенде, мәселе Ата Заңда не жазылғандығында емес, оның принциптерін қоғам қаншалықты терең меңгергендігінде. Осылайша, Конституция – Қазақстанның болашағын анықтайтын басты құндылық ретінде әр буынның сенімін, әділеттілікке деген ұмтылысын және ұлттық бірлікті сақтаудың кепілі болып қала береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Астана, 1995 (2022 ж. өзгерістер мен толықтырулармен).
2. Қазақстан Республикасының 1993 жылғы Конституциясы. – Алматы, 1993.
3. ҚР Президентінің ресми сөздері мен баяндамалары. – www.akorda.kz (Қ.-Ж. Тоқаевтың Конституцияның 30 жылдығына арналған конференциядағы сөзі, 2025).
4. Сапарғалиев, Ғ. Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы. – Алматы: Жеті Жарғы, 2019.
5. Ибраева, А. Конституциялық құқық негіздері. – Астана: Фолиант, 2020.
6. Өмірәлиев, Қ. Қазақстан Республикасындағы конституциялық реформалар: тарихи алғышарттары мен заманауи кезеңі. – Астана: Қазақ университеті, 2023.
7. Дәрібаев, Т. Қазақстанның саяси жүйесі және конституциялық эволюция. – Алматы: Qazaq University Press, 2021.
8. Қазақстандағы 2022 жылғы Конституциялық реформа туралы түсіндірме материалдар. – ҚР Әділет министрлігі, 2022.
9. Қоянбаев, С. Қазақстан Республикасында билік тармақтары арасындағы өкілеттіктерді бөлу мәселелері. // Мемлекеттік басқару журналы. – 2020.
10. Назарбаев, Н.Ә. Тәуелсіздік дәуірі. – Астана: Елбасы кітапханасы, 2017.
11. Конституциялық соттың 2023–2024 жылдарға арналған жылдық есептері. – Астана, 2024.
12. «Ұлттық қор – балаларға» бағдарламасы туралы ҚР ақпараттық материалдары. – ҚР Қаржы министрлігі, 2023.

Умида АКРАМОВА

главный хранитель фондов Национального
архива кинофотофонодокументов
Республики Узбекистан

НАЦИОНАЛЬНЫЙ АРХИВ КИНОФОТОФОНОДОКУМЕНТОВ
УЗБЕКИСТАНА – ЦЕННЕЙШЕЕ ХРАНИЛИЩЕ
ПАМЯТНИКОВ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ НАРОДОВ
ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация. В статье раскрывается деятельность Национального архива кинофотофонодокументов Узбекистана как уникального хранилища аудиовизуального наследия народов Центральной Азии. Представлены сведения о составе и содержании архивных фондов, включающих редкие фото-, кино- и фонодокументы, отражающие историю, культуру, науку и искусство региона. Особое внимание уделено материалам, демонстрирующим культурное сотрудничество Узбекистана и Казахстана. Отмечается значение архива как научно-методического центра и хранителя исторической памяти народов Средней Азии.

Ключевые слова: Национальный архив кинофотофонодокументов Узбекистана, аудиовизуальные документы, историческое наследие, культурное сотрудничество, Центральная Азия, Узбекистан, Казахстан, архивное дело, сохранение памяти.

Архивы выполняют уникальную и почетную задачу по сбору и сохранению информации о прошлом человечества, общественной жизни народов, этапах развития, политических отношениях, развитии науки, культуры и искусства и донесению её до будущих поколений.

Национальный архив кинофотофонодокументов Узбекистана (НАКФФДУз) – специализированный архив, сохраняющий историю Туркестанского края и Узбекистана в аудиовизуальных документах. Это единственный в стране и крупнейший в Центральной Азии архив, специализирующийся на хранении данного вида документации. Информация, содержащаяся в документах, и носители информации специфичны. В 1860-х годах фотографии, в 1910-х годах движущиеся изображения, то есть, искусство кино, в 1920-х годах звукозаписи вошли в жизнь человека, в частности народов Средней Азии.

Архивные кинофотофонодокументы проходят консервационно-профилактическую обработку для продления их жизни. Каждый документ перед приемом в архив подвергается контролю технического и физико-химического состояния. Контроль состояния кинофотофонодокументов осуществляется в процессе хранения, перед и после каждого использования.

Архив является научно-методическим центром по работе с кинофотофонодокументами. Изучая мировой опыт, научный отдел разрабатывает современные передовые методы работы с кинофотофонодокументами и внедряют в практику.

НАКФФДУз оснащен специальным современным оборудованием – киносканером и фотосканерами, программным обеспечением для звукозаписи. На сегодняшний день 80% архивных документов переведено в электронный формат. Кроме этого, в архиве введена в действие информационная система «Обеспечение единого хранения оцифрованных документов в

государственных архивах и их использование». В данную систему сотрудниками архива ежедневно вводится информация о кинофотофонодокументах.

В архиве хранятся киноматериалы относящийся к истории Узбекской ССР и современного Узбекистана. Узбекские документалисты, такие как Ш. Захидов, О. Рахимов, М. Каюмов, А. Саидов, Х. Сулеймонов сняли кинодокументы о жизни и деятельности руководителей государства и выдающихся деятелей культуры. Особого внимания заслуживают, снятые в 1936 году киножурналы, отражающие общественную, культурную, научную и спортивную жизнь народов Узбекистана, а также хроникальные кадры, передающие события Второй мировой войны: проводы узбекистанцев на фронт, подвиг многонационального народа Узбекистана в тылу, вклад в Победу над фашизмом. Эти кадры были сняты М. Каюмовым и его друзьями-операторами прямо из фронта.

В относящихся к 1860-м годам фотодокументах показана природа нашего края, архитектурные памятники, этнографические особенности, народные праздники, выступления канатоходцев, труд ремесленников, общественная жизнь, развитие науки и просвещения, культуры и спорта, искусство народов Узбекистана, политические события. Снятые фото и кинодокументы первым узбекским фотографом и кинооператором Худайбергенем Дивановым внесены в Национальный архивный фонд Республики Узбекистан и хранятся в хранилище фото и кинодокументов как жемчужина архива.

Гордость архива – наше национальное культурное наследие: катта ашула, шашмаком, инсценировки, художественно-публицистические передачи «Гулдаста», «Дугоналар», «Оқшом эртаклари», произведения композиторов и бастакоров Узбекистана, образцы современной эстрадной песни. Эти звукозаписи часто звучат на совместных радиопередачах. На основе архивных документов издаются научные и справочные издания – книги по истории страны и народа, труды об искусстве, науке, спорте, образовании, а также энциклопедии, учебные пособия, журнальные и газетные статьи, информационно-рекламные материалы. В архиве хранятся кинофотофонодокументы, отражающие не только историю Узбекистана, но и историю братских народов, в частности, казахского народа. Изучение документов архива еще раз подтверждает общность истории культуры, обычаев и традиций, ремесленничества народов Средней Азии.

Например, тот факт, что в архиве хранится фотография Левицкого 1926 года, представляющая групповой портрет студентов первого курса Казахского сектора Среднеазиатского Коммунистического университета, является ярким свидетельством выполнения Национальным архивом кинофотофонодокументов Узбекистана задачи обеспечения сохранности наследия не только Узбекистана, но и всей Средней Азии.

Кроме этого, фотографии, снятые фотографом В. Косовским, несмотря на тяжелые военные годы, в 1943 году на различные темы, например, изображающие колхозников-джигитов Казахской ССР на параде участников Среднеазиатской Спартакиады, выступление председателя Президиума Казахского филиала Академии Наук СССР, профессора Каныша Имантаевича Сатпаева на торжественном заседании, посвящённом открытию Академии наук УзССР, занимают достойное место в подготовленной Агентством «Узархив» при Министерстве юстиции Республики Узбекистан совместно с Комитетом по архивам, документации и книжному делу Министерства культуры и информации Республики Казахстан книге-альбоме «Культурное сотрудничество Казахстана и Узбекистана в архивных фотодокументах». Работа фотографа М. Гера, запечатлевшая выступление вице-президента Академии наук Казахской ССР Смета Кенесбаева на сессии Академии наук УзССР в 1947 году, а также совместное фото В. Лейна и Б. Мазура, отражающее наблюдение и фотографирование Марса членами прибывшей в Ташкент экспедиции астроботаников Академии Наук Казахской ССР, показывают тесное сотрудничество узбекских и казахских ученых, их вклад в развитие науки в Средней Азии.

Хранящиеся в Национальном архиве кинофотофонодокументов Узбекистана документы уникальны. Каждый фотонегатив на стекле, пленке и фотобумаге, каждый фонодокумент на магнитной ленте и грампластинке, каждый кинодокумент отражают особую историю. Отдельного внимания заслуживают аудиовизуальные документы, рассказывающие о культуре, традициях, искусстве, литературе, спорте народов Средней Азии, в частности, Узбекистана и Казахстана.

Рис. 1. Выступление народной артистки СССР Куляш Байсеитовой в сопровождении Казахского оркестра народных инструментов им. Курмангазы в Ташкентском концертном зале им. Свердлова. 1954 г., г. Ташкент. Фото В. Салова. НАКФФДУз.

Рис. 2. Члены делегации Казахстана на I съезде интеллигенции Узбекистана (слева направо): писатель С. Шаймарданов, профессор И. Каракулов, преподаватель Казахского педагогического института Т. Кушинбаева, заместитель министра культуры Республики Казахстан А. Федулин, казахская оперная певица Ш. Бейсекова. 1956 г., г. Ташкент. Фото И. Глауберзона. НАКФФДУз.

Рис. 3. Делегаты из Казахстана, участники студенческой научной конференции вузов республик Средней Азии и Казахстана, при посещении мавзолея «Шахи-Зинда». 1965 г., г. Самарканд.

Фото А. Кузьменко. НАКФФДУз.

Среди фотодокументов, отражающих историю культуры Узбекистана и Казахстана, выделяются документы, показывающие проведение Дней литературы и искусства Казахстана в Узбекистане и Дней культуры Узбекистана в Казахстане.

Рис. 4. Выступление Казахского государственного оркестра народных инструментов им. Курмангазы на Декаде казахской литературы и искусства в Узбекистане. 1971 г., г. Ташкент.

Фото К. Мустафина. НАКФФДУз.

Рис. 5. Декада узбекской литературы и искусства в Казахстане. Фотография сделана в Алма-Атинском аэропорту во время встречи участников. 1972 г., г. Алма-Ата. Фото И. Душкина. НАКФФДУз.

С достижением прогресса появляются новые задачи. Для выполнения их на должном уровне необходимо много и упорно работать над собой, расширять свой кругозор. Надеемся, что архивисты, обсуждая с коллегами вопросы хранения культурного наследия, решая общие проблемы, обмениваясь опытом, внесут большой вклад в развитие отрасли.

Список использованных источников и литературы:

1. Наим Каримов, «Худойберган Девонов», «Жахон адабиёти» журналы 2010 йил 9-сон.
2. O'zbekiston kinofotofono hujjatlari milliy arxivi. U.M.Yusupov, A.O.Aliyev, A.V.Mahkamov Toshkent. "O'zbekiston" nashriyoti 2023 -288 стр.

ХҒТАР 03.27

Умида АКРАМОВА

*Өзбекстан Республикасының кино, фото және дыбыс құжаттарының
Ұлттық архиві қорларының бас сақтаушысы*

**ӨЗБЕКСТАННЫҢ КИНО, ФОТО ЖӘНЕ ДЫБЫС ҚҰЖАТТАРЫНЫҢ
ҰЛТТЫҚ АРХИВІ – ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ
ТАРИХЫ МЕН МӘДЕНИЕТІ ЕСКЕРТКІШТЕРІНІҢ ЕҢ ҚҰНДЫ ҚОРЫ**

Аңдатпа. Мақалада Орталық Азия халықтарының аудиовизуалды мұрасын сақтайтын бірегей мекеме – Өзбекстанның кинофотофоноқұжаттар ұлттық архивінің қызметі баяндалады. Архив қорларындағы аймақтың тарихы, мәдениеті, ғылымы мен өнерін бейнелейтін сирек фото-, кино- және дыбысқұжаттар туралы мәліметтер келтіріледі. Өзбекстан мен Қазақстан арасындағы мәдени ынтымақтастықты көрсететін материалдарға ерекше назар аударылады. Архив Орталық Азия халықтарының тарихи жадын сақтаушы және ғылыми-әдістемелік орталық ретінде бағаланады.

Түйін сөздер: Өзбекстанның кинофотофоноқұжаттар ұлттық архиві, аудиовизуалды құжаттар, тарихи мұра, мәдени ынтымақтастық, Орталық Азия, Өзбекстан, Қазақстан, архив ісі, тарихи жадты сақтау.

IRSTI 03.20

Umida AKRAMOVA
Chief Custodian of the Collections
National Archive of Film, Photo, and Audio Documents
of the Republic of Uzbekistan

THE NATIONAL ARCHIVE OF FILM, PHOTO, AND AUDIO DOCUMENTS OF UZBEKISTAN –
A MOST VALUABLE REPOSITORY OF HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE OF THE
PEOPLES OF CENTRAL ASIA

Abstract. *The article presents the activities of a unique institution that preserves the audiovisual heritage of the peoples of Central Asia – the National Archive of Film, Photo, and Audio Documents of Uzbekistan. It provides information about rare photographic, film, and audio materials in the archive's collections that reflect the history, culture, science, and art of the region. Special attention is given to materials illustrating cultural cooperation between Uzbekistan and Kazakhstan. The archive is recognized as a guardian of the historical memory of the peoples of Central Asia and as a scientific and methodological center.*

Keywords: *National Archive of Film, Photo, and Audio Documents of Uzbekistan, audiovisual documents, historical heritage, cultural cooperation, Central Asia, Uzbekistan, Kazakhstan, archival work, preservation of historical memory.*

Derektter men materialdar:

1. Naim Karimov, Hudoybergan Devonov, Jahon adabiyoti zhurnaly, 2010 j., № 9.
 2. Özbekstannyn kino, foto және dibys qujattary ulttyq arkhivi.
- U.M. Yusupov, A.O. Äliev, A.V. Maxkamov. — Tashkent: «Özbekstan» baspasy, 2023. — 288 bet.

ПАРТИЗАНСКОЕ ДВИЖЕНИЕ: ДИНАМИКА, МАСШТАБЫ И
ВКЛАД В ПОБЕДУ
(НА ПРИМЕРЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПАРТИЗАН ИЗ
УЗБЕКИСТАНА)

Аннотация. Статья посвящена анализу партизанского движения в годы Второй мировой войны, с особым акцентом на участие уроженцев Узбекистана в борьбе против фашистской оккупации. Рассматриваются масштабы, динамика и вклад партизанской деятельности в общую победу над нацизмом. На основе архивных источников и наградных документов автор прослеживает героические действия узбекистанских партизан в Белоруссии, Украине, в западных регионах РСФСР, Прибалтике, Молдавии и других странах. Отдельное внимание уделено конкретным фигурам, чьи подвиги стали частью коллективной памяти народов бывшего Советского Союза. Работа подчеркивает важность партизанского движения как формы народного сопротивления и выявляет значительный вклад узбекистанцев в победу во Второй мировой войне.

Ключевые слова: партизанское движение, Великая Отечественная война, Узбекистан, сопротивление, антифашизм, история войны, архивные документы.

Партизанское движение в годы Второй мировой войны представляло собой структурный элемент антиоккупационного сопротивления населения СССР, включая все его народы, и ключевую форму ведения нерегулярной войны в оперативном тылу противника, что позволяет рассматривать его как значимую составляющую общей истории войны 1939-1945 гг. На временно оккупированных территориях Советского Союза – прежде всего в БССР, Карело-Финской ССР, Латвийской, Литовской и Молдавской ССР, а также в ряде областей РСФСР и УССР – партизанские формирования во взаимодействии с военно-политическим подпольем осуществляли диверсионно-разведывательную деятельность, нарушали коммуникации и тыловое обеспечение вермахта и его союзников, тем самым внося существенный вклад в освобождение оккупированных районов и общий исход войны.

Партизанское движение было предопределено бесчеловечным характером Второй мировой войны, когда доброжелательный и мирный народ вынужден был вести самоотверженную борьбу против фашистских захватчиков. Начальник штаба Верховного главнокомандования вооруженными силами Германии Кейтель уже 23 июня 1941 г. издал указ, в котором рекомендовал оккупационным властям «...применение драконовских мер и навести на Россию такой страх, который должен был подавить у населения чувство протеста» [3, с. 530]. В итоге население оккупированных территорий было лишено всех гражданских и вообще всяких человеческих прав. Для устрашения населения оккупанты проводили казни публично – за убийство немецкого солдата подлежало расстрелу 100 первых попавшихся местных жителей. [4, с. 6] На захваченной территории оккупанты установили очень жестокий режим, который только способствовал усилению и широкому разворачиванию борьбы с противником. В итоге в 1943 году количество диверсий партизан увеличилось примерно в 5 раз [5, с. 6], а начатая в период Курской битвы «рельсовая война» серьезно затруднила переброску немецко-фашистских войск.

В принятых в первые же дни войны документах – Директиве СНК от 29 июня 1941 года содержалась Программа по развертыванию партизанского движения [1, с.530], а 18 июля 1941 г. ЦК ВКП (б) принял постановление «Об организации борьбы в тылу германских войск», дополнившее Директиву. В этих документах давались указания об организации, комплектовании и вооружении партизанских отрядов, определялись задачи партизанского движения. Уже в 1941 г. на оккупированной территории действовало 18 подпольных обкомов, свыше 260 окружкомов, горкомов, райкомов и других органов [2, с.325] Позже - 30 мая 1942 года в Москве был создан Центральный штаб партизанского движения.

Всего в годы войны в тылу врага насчитывалось свыше 6 тысяч партизанских отрядов в которых сражалось более 1 миллиона партизан. Особенностью партизанской борьбы являлось полное отсутствие письменных документов. А это усложняет работу исследователей. Поручения давались устно и заучивались наизусть, уходившим на задания выдавали документы, фамилии и другая информация в которых заведомо искажались. Единственным архивным документом являлся наградной лист, где указываются национальность, место рождения и другие биографические данные партизан. Почти во всех документах такие данные отсутствуют. [6, с. 335]

В тяжелые годы войны не остались в стороне от партизанского движения и народы Узбекистана. Из узбекистанцев, влившихся в партизанские отряды, выросли опытные партизанские командиры. Многочисленные архивные документы свидетельствуют о том, что они храбро сражались против фашистских оккупантов в Белоруссии, на Украине, в западных областях России, в Прибалтике, Молдавии и других районах, где было активно развернуто партизанское движение. Примеров героизма узбекистанских партизан можно привести множество. Немало их было в Белоруссии – центре партизанского движения, где было организовано и активно действовало 1108 партизанских отрядов, которыми руководил Белорусский штаб партизанского движения. Практически во всех этих отрядах сражались партизаны узбекистанцы.

Многие документы военных лет свидетельствуют о боевой деятельности в Белоруссии партизана Гапара Султанова из Бухары. Он являлся членом партизанской бригады «Чекист», участвовал во всех боевых операциях, проводимых отрядом против немецких оккупантов. Указом Президиума Верховного Совета СССР 13 ноября 1942 г. Г.Султанов был награжден орденом «Красная звезда». За свои другие подвиги Г.Султанов был награжден орденом Ленина. Храбро сражался в партизанских отрядах узбекистанец Турсун Исламов, который участвовал во всех боевых операциях отряда под командованием Ничипоровича. Особенно отличился он при выводе из строя Толочинского железнодорожного моста, шоссейных дорог Могилев-Березино, Борисов-Орша и др. Самотверженно сражались партизаны-узбекистанцы Сафар Джумаев (отряд № 760 бригады им. Березовского), Туракул Джураев (отряд «Славный»), Исмаил Юнисматов (отряд «Месть»), Мурад Хасанов (отряд №5 бригады «Чекист»), Сабир Нарбаев (отряд Симдакина), Хусан Худайкулов (отряд «Саша»), Сафим Каримов (отряд Карапетова) и многие другие. Командир отделения партизанского отряда «Мститель», действовавший в Гомельской области Белоруссии, Джанибек Атабаев в сентябре 1942 года участвовал в разгроме немецкого участка в деревне Ручаевка, полицейского участка и целого ряда стратегических объектов противника, пускали под откос эшелоны с «живой» вражеской силой и техникой, выводили из строя железнодорожное полотно. За свои заслуги перед Отечеством Д. Атабаев награжден орденами и медалями [7, с.488] Хочется особо отметить умелого и отважного партизана из Ташкента Владимира Ивановича Алёхина. Он воевал в составе 12-й партизанской бригады, умел беспредельной храбростью, умением, личным примером увлечь партизан. Погиб при выполнении боевого задания. За заслуги перед Родиной награжден орденом «Отечественной войны» I степени - посмертно. В Брестской области с апреля 1942 года действовал партизанский отряд им. Суворова. В этом отряде служил Юлдаш Мехманов - пулеметчик. Неоднократно награжден орденом Красной Звезды. Среди личного состава партизанского отряда «Непобедимый» 3-й Минской Краснопартизанской бригады отличился Ахунджан Кахаров. Мужество и воинская смекалка Кахарова поставили его в число активных участников партизанского движения. [8, с.21]

В партизанском соединении дважды Героя Советского Союза С.А Ковпака воевало 20 узбеков, среди которых особо отличился Абдухамид Сайдалиев. он прошел вместе с соединением путь от Путивля до Карпат, от Карпат до Полесья, от Полесья до реки Сан в Польше, а затем под Варшаву и до Беловежскую пущи. Как и в Белоруссии они взрывали мосты на главнейших коммуникациях фашистов, пускали под откос поезда с живой силой и техникой врага. [9, с.535]

В партизанских отрядах Белоруссии сражался Мамадали Топиволдиев, на его счету более 100 убитых фашистов, 18 вражеских автомашин с грузами, 4 пущенных под откос немецких эшелона. За героические подвиги он удостоен звания Героя Советского Союза. Можно отметить самоотверженных бойцов-партизан Гафура Хакимова, Вали Баширова, Мухтара Галиева и др. Все они по достоинству награждены орденами и медалями. [10, с.535]

Заслуживает внимания и тот факт, что узбекистанцы участвовали в рядах Сопротивления и за пределами страны. Они являлись активными борцами против фашизма в рядах патриотов Болгарии, Польши, Югославии, Чехословакии, Франции, Италии, Бельгии и других странах. [11, 535]

Согласно официальным данным, в ходе военных действий партизанскими формированиями, в том числе при участии уроженцев Узбекистана, было уничтожено 58 бронепоездов, 12 тысяч мостов, 10 тысяч паровозов, 110 тысяч вагонов и более тысячи самолётов. Однако ключевым итогом партизанской активности стало отвлечение на себя около 10% личного состава противника, действовавшего на советско-германском фронте.

Анализ имеющихся источников и архивных документов свидетельствует, что узбекистанцы, по разным причинам оказавшиеся в тылу врага и вливавшиеся в ряды партизан, вносили весомый вклад в достижение победы, сохраняя за собой значимое место в исторической памяти наших народов.

Список использованных источников и литературы:

1. Великая Отечественная война. 1941-1945. Энциклопедия. М. Советская энциклопедия. 1985. С. 530.
2. Великая Отечественная война. Краткий научно-популярный очерк. М. 1970, с.325.
3. Великая Отечественная война. 1941-1945. Энциклопедия. М. Советская энциклопедия. 1985. С. 530.
4. Обреченные на подвиг. // Аргументы и факты. № 23, 2012.
5. Там же.
6. Великая Отечественная война. Краткий научно-популярный очерк. М. 1970, с.335.
7. История России. С древнейших времен до наших дней. Дрофа. 2005, с.488.
8. Сабуров А.Н. Силы неисчислимы. М., 1967, с.21.
9. Книга памяти. 1941-1945. Республика Узбекистан. Главная редакция энциклопедии. Ташкент. 1995. с. 535.
10. Там же
11. Книга памяти. 1941-1945. Республика Узбекистан. Главная редакция энциклопедии. Ташкент. 1995. с. 535.

XFTAP 03.21

Замира ИШАНХОДЖАЕВА

Тарих ғылымдарының докторы, профессор
Мирзо Улугбек атындағы Өзбекстан ұлттық университеті
e-mail: zamira.i@rambler.ru

«ПАРТИЗАН ҚОЗҒАЛЫСЫ: ДИНАМИКАСЫ, АУҚЫМЫ ЖӘНЕ ЖЕҢІСКЕ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ
(ӨЗБЕКСТАННАН ШЫҚҚАН ПАРТИЗАНДАР ҚЫЗМЕТІНІҢ МЫСАЛЫНДА)»

Аңдатпа. Бұл мақала Екінші дүниежүзілік соғыс жылдарындағы партизан қозғалысын, әсіресе өзбектердің партизан жасақтарына қосылып, фашистік басқыншыларға қарсы күреске қосқан үлесін зерттеуге арналған. Автор архивтік құжаттар мен марапаттау парақтарына сүйене отырып, өзбекстандық партизандардың Беларусь, Украина, Ресейдің батыс облыстары, Балтық елдері, Молдова және басқа да аймақтардағы ерлік істерін баяндайды. Мақалада партизан қозғалысының ауқымы мен динамикасы, сондай-ақ оның жалпы Жеңіске қосқан үлесі жан-жақты талданады. Сонымен қатар, өзбектердің шетелдік Қарсыласу қозғалыстарына қатысуы да атап өтіледі. Зерттеу нәтижесі партизан қозғалысының халықтық күрестегі маңызын көрсетіп, өзбекстандық жауынгерлердің тарихи жадыдағы орнын айқындайды.

Түйін сөздер: партизан қозғалысы, Ұлы Отан соғысы, Өзбекстан, қарсыласу, антифашизм, соғыс тарихы, архивтік деректер.

IRSTI 03.21

Zamira ISHANKHOJAEVA

Doctor of Historical Sciences, Professor
National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek
e-mail: zamira.i@rambler.ru

THE PARTISAN MOVEMENT: DYNAMICS, SCOPE, AND CONTRIBUTION TO VICTORY
(A CASE STUDY OF PARTISAN ACTIVITIES IN UZBEKISTAN)

Abstract. This article is devoted to the study of the partisan movement during the Second World War, with a particular focus on the participation of Uzbeks in partisan units and their contribution to the fight against fascist invaders. Based on archival documents and award records, the author highlights the heroic actions of Uzbek partisans in Belarus, Ukraine, the western regions of Russia, the Baltic states, Moldova, and other areas. The article provides a comprehensive analysis of the scale and dynamics of the partisan movement, as well as its overall contribution to the Victory. It also notes the involvement of Uzbeks in foreign Resistance movements. The research results underscore the significance of the partisan struggle in the people's fight and clarify the place of Uzbek warriors in historical memory.

Keywords: partisan movement, Great Patriotic War, Uzbekistan, resistance, antifascism, war history, archival sources.

Literatura i istochniki:

1. Velikaia Otechestvennaia voina. 1941–1945: Entsiklopediia. – M.: Sovetskaia entsiklopediia, 1985. – S. 530.
2. Velikaia Otechestvennaia voina: Kratkii nauchno-populiarnyi ocherk. – M., 1970. – S. 335.
3. Obrechennye na podvig. // Argumenty i fakty. – 2012. – №23.
4. Saburov A.N. Sily neischislimy. – M., 1967. – S. 21.
5. Istoriia Rossii: S drevneishikh vremen do nashikh dnei. – M.: Drofa, 2005. – S. 488.
6. Kniga pamiati. 1941–1945. – Tashkent: Respublika Uzbekistan, Glavnaia redaktsiia entsiklopedii, 1995. – S. 535.

Кайрат АЛИМГАЗИНОВ

доктор исторических наук, заместитель
директора Архива Президента РК

Нұрбек ШАЯХМЕТОВ

доктор исторических наук, профессор,
руководитель Центра научно-
прикладных исследований Архива
Президента Республики Казахстан

ПУБЛИКАТОРСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АРХИВА
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН:
СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕНДЫ РАЗВИТИЯ

Аннотация. *Статья посвящена анализу роли и значения публикационной деятельности Архива Президента Республики Казахстан как ключевого инструмента в процессе сохранения исторической памяти и обеспечения широкого доступа к документальному наследию. Исследование обосновывает тезис о том, что современные архивы выходят за рамки функций простого хранения документов, трансформируясь в активные интеллектуальные центры, способствующие формированию исторического сознания общества.*

В работе рассматриваются основные направления публикационных проектов Архива, включая многотомные издания, посвященные сложным периодам XX века, таким как дело «Алашорды» и депортации народов в Казахстан до и во время Второй мировой войны, а также биографические сборники о выдающихся государственных деятелях. Особое внимание уделяется анализу социокультурной миссии Архива, реализуемой через концепцию «Открытому обществу – открытый архив», а также посредством специализированных изданий, таких как журнал «Жаңа Архив». Кроме того, в работе выявляются и обсуждаются основные вызовы и перспективы развития публикационной деятельности в условиях цифровизации и растущих требований к открытости данных. Полученные результаты демонстрируют, что публикации Архива Президента РК являются неотъемлемой частью национальной памяти, способствуя укреплению исторической достоверности и гражданской ответственности в обществе.

Ключевые слова: *Архив Президента Республики Казахстан, публикаторская деятельность, архивоведение, источниковедение, историческая память, цифровизация, научные публикации.*

Публикаторская деятельность базируется на системе научно обоснованных методов, обеспечивающих достоверность, полноту и объективность представляемых материалов. При подготовке сборников и других изданий применяется комплексный подход, включающий в себя несколько важных этапов и методик.

Источниковедческий анализ. Этот метод является основополагающим и включает в себя всестороннее изучение архивных документов. Проводится тщательная верификация каждого источника на предмет подлинности, выявление его происхождения, установление авторства и датировки. Особое внимание уделяется анализу содержания с целью исключения фактов искажения или преднамеренного сокрытия информации. В условиях, когда многие документы XX века создавались под идеологическим давлением, критический анализ становится инструментом для восстановления исторической истины.

Проблемно-хронологический подход. Этот метод лежит в основе структуры большинства публикационных проектов. Документы систематизируются и группируются не только по времени их создания, но и по тематическим проблемам, которые они освещают (например, насильственная коллективизация, дело «Алашорды», депортации). Такой подход позволяет читателю и исследователю проследить развитие конкретной исторической проблемы в динамике, опираясь на последовательный ряд первоисточников.

Сравнительно-исторический метод. При подготовке сборников сотрудники Архива сопоставляют сведения из разных архивных фондов и источников, музейных коллекций, библиотек и центров рукописей и редких книг. Это позволяет получить более полную и многогранную картину событий, верифицировать данные и заполнить пробелы, которые могли возникнуть в результате неполноты или односторонности отдельных документов.

Комплексный научный аппарат. Каждый опубликованный сборник снабжается научно-справочным аппаратом, который является неотъемлемой частью методологии. Он включает в себя: предисловие, состоящее из исторической и археографической части (в нем приводятся общие сведения о теме издания, характеризуются цели и задачи, дается анализ предшествующих публикаций и историографических обзор литературы по теме, сведения о биографии, если издание посвящено одному лицу, а также описываются история создания и хранения публикуемых документов, принципы их отбора и публикации); научно-справочный аппарат (комментарии и примечания к документам, которые поясняют их содержание, уточняют имена, географические названия и исторические события, что делает материалы более доступными для широкой аудитории); географические, предметные и именные указатели (эти элементы значительно облегчают работу исследователей, позволяя быстро ориентироваться в массиве документов) [2].

В 2010 и 2022 гг. Архивом проводился анализ основных тенденций публикационной деятельности, связанный с необходимостью определения приоритетных направлений научных исследований, выявления акторов, влияющих на процесс формирования перспективных тематических планов, содержание и качество археографических исследований [3], [4], [5]. Исследования позволили проследить эволюцию научных проблематики в зависимости от внутриполитических приоритетов развития республики, наличия соответствующих архивных фондов, продолжающегося процесса рассекречивания документов. В то же время остается актуальным анализ степени вовлеченности исследователей в международное научное сообщество, а также уровень востребованности архивных материалов среди исследователей и широкой читательской аудитории.

Публикационная деятельность Архива Президента Республики Казахстан представляет собой важный элемент в формировании современного исторического нарратива страны. Публикация документальных сборников – это не просто введение в научный оборот ранее неизвестных материалов, но и целенаправленная работа по переосмыслению прошлого и укреплению национальной идентичности в контексте независимости.

Публикационная деятельность Архива Президента РК представляет собой многогранный и системный процесс, результаты которого оказывают значительное влияние как на академическую среду, так и на общественное сознание. Через научные и научно-популярные издания Архив вносит значительный вклад в укрепление исторической достоверности и общественного понимания ключевых событий прошлого. Эта деятельность осуществляется на основе ряда нормативно-правовых актов, таких как Законы РК «О Национальном архивном фонде и архивах» (1998) [6] и «О реабилитации жертв массовых политических репрессий» (1993) [7], «О доступе к информации» (2015) [8], «Об авторском праве и смежных правах» (1996) [9], «О государственных секретах» (1999) [10],

а также «Правилах отнесения сведений к служебной информации ограниченного распространения и работы с ней» (2022) [11], что обеспечивает ее правовую основу и социальную значимость.

С 1997 г. по настоящее время Архив издал около 90 сборников архивных документов и материалов, охватывающих важнейшие страницы истории Казахстана XX – начала XXI вв. Основу публикационной деятельности составляют научно комментированные сборники документов, которые вводят в научный оборот ранее неизвестные или малодоступные материалы. Все публикации готовятся в строгом соответствии с Правилами издания документов Национального архивного фонда Республики Казахстан [2].

Историко-документальные проекты как основа исторической достоверности

Публикационная деятельность Архива Президента РК направлена на восполнение «информационного дефицита», сформированного в условиях тоталитарного режима, и способствует критическому переосмыслению ключевых событий XX в. На начальном этапе (1990-е гг.) проекты Архива были сфокусированы на двух основных направлениях, ставших частью процесса формирования национальной памяти:

- Возвращение имен репрессированных и государственных деятелей. Публикации, посвященные историческим личностям, восстанавливали историческую справедливость и вводили в научный оборот их наследие;

- Освещение национально-освободительных движений.

Издания, посвященные событиям 1916 года и движению «Алаш» [12], [13], предоставляли новые документальные свидетельства, позволяя по-новому взглянуть на историю борьбы за независимость. Источниковедческая ценность этих проектов заключалась в публикации ранее недоступных документов и материалов из личных фондов. Предоставление исследователям доступа к первоисточникам стало основой для развития серьезной научной работы и формирования объективного исторического нарратива.

Публикационная деятельность Архива Президента на всех этапах носила комплексный характер, о чем свидетельствует разнообразие типов сборников, которые можно разделить на несколько категорий.

Биографические сборники.

Архив системно работает над восстановлением памяти о выдающихся личностях. Это одна из наиболее последовательных серий из более чем тридцати биографических изданий, посвященных таким деятелям, как Турар Рыскулов, Ураз Джандосов, Жумабай Шаяхметов, Герольд Бельгер, Сагадат Нурмагамбетов и другие, не просто возвращает их имена в общественное сознание, но и позволяет через призму первоисточников, таких как эго-документы, изучить их деятельность в контексте той сложной эпохи, в которой они жили и творили. Эти издания служат важным инструментом для понимания исторического процесса через личные судьбы. Примерами таких изданий являются документальные сборники «Рыскулов Т. Собрание сочинений» (В 3-т.: 1997, 1998, 2007 гг.) [14], «Джандосов У. Документы и публицистика» (В 2-х т.: 1999 г.) [15], «Ж. Шаяхметов. Документы и материалы» (2022) [16], «С.Қ. Нұрмағамбетов. Халық Қаһарманы. Кеңес Одағының Батыры. Армия генералы. Мемлекет қайраткері: Құжаттар мен материалдар жинағы» (2024) [17] и другие. Эти сборники предоставляют целостную картину жизни и деятельности человека, его взглядов и вклада в историю. Они включают не только официальные документы, но и личную переписку, воспоминания, автобиографии, что делает их незаменимыми для биографических и историографических исследований.

Тематические сборники по актуальным проблемам истории Казахстана.

Данный тип изданий фокусируется на конкретных исторических или переломных событиях XX века. Их цель – дать максимально полную картину, опираясь на малоизвестные и ранее засекреченные материалы.

Сборники документов и материалов, освещающие ранее закрытые темы насильственной коллективизации и голода 1931–1933 гг., а также массовые депортации народов СССР,

предоставляют подлинные свидетельства лишений и трагических судеб. Так, документальные публикации «Насильственная коллективизация и голод в Казахстане в 1931–1933 гг.» (1998 г.) [18] и серия «Трагедия казахского аула» (2013, 2018 гг.) [19] вводят в научный оборот документы о причинах и последствиях голода 1930-х гг., включая приказы ОГПУ и сводки о повстанческих движениях, что позволяет изучать трагедию не только как результат климатических факторов, но и как следствие крайне неэффективной экономической политики государственной власти, которая привела к подрыву основ жизнедеятельности казахского общества.

Более 20 лет Архивом Президента велась подготовка и издание сборников, посвященных проблемам депортации народов в Казахстан (с 1997 по 2024 гг.) [20]. Широта охвата (корейцы, немцы, поляки, чеченцы, крымские татары, греки, ингуши и другие) показывает, что Архив рассматривает эту проблему не как историю отдельных этнических групп, а как общую трагедию, ставшую неотъемлемой частью истории Казахстана. Особенно важен сборник 2018 г., который акцентирует внимание на «опыте людей разных национальностей в умении достигать взаимопонимания». Введение в научный оборот документов, касающихся депортированных этнических групп, дополненных воспоминаниями потомков и очевидцев, позволяет сформировать полную и многостороннюю картину тех событий и процессов.

Отдельное направление публикационной деятельности Архива составили сборники по Великой Отечественной войне (2010, 2020, 2025 гг.). Наличие в фондах Архива Президента документов по истории одной из самых страшных войн в истории человечества XX в. обусловило важное значение данной тематики.

В 2004–2008 гг. по инициативе Архива была создана Межведомственная комиссия по рассекречиванию документов бывшего архивного фонда Коммунистической партии. В результате работы Комиссии, Архивом Президента были сняты грифы секретности с более чем 40 тыс. дел партийных документов за 1937–1991 гг. Среди них – материалы «особых» папок – документов, на которые был наложен гриф высшей степени секретности.

На основе документов 1941–1945 гг., – постановлений СНК и ЦК КП(б) Казахстана и приложений к ним, Архивом был подготовлен сборник «Рассекреченная война: «особые папки» ЦК КП(б) Казахстана. 1941–1945 гг.» Более 250 документов публикации дают представление о политической, экономической и общественной жизни республики, механизмах взаимодействия власти и общества в условиях военного времени. Первоначально изданный в 2010-м г., сборник с изменениями и дополнениями был переиздан в 2020 г. [21]. Кроме того, военная проблематика поднималась архивистами на страницах документальных публикаций по депортации.

В 2025 г. к 80-летию Победы в Великой Отечественной войне сотрудниками Архива было подготовлено два издания: одно – совместно с Министерством обороны РК – «Подвиг народа: казахстанцы на фронтах Великой Отечественной войны». Другое – историко-документальный альбом «Ерлікке тағзым = Поклонение подвигу = Nomage to the feat», – в котором опубликованы документы и фотоматериалы о войсковых соединениях, сформированных на территории Казахстана, героях и участниках Великой Отечественной войны, трудовых подвигах казахстанцев, а также повседневной жизни тыла [22].

Публикация «особых папок» и материалов о воинских формированиях Казахстана дает возможность для глубокого изучения вклада республики в Победу, акцентируя внимание на неизвестных и по разным причинам недоступных исследователям архивных документах.

Масштабным и показательным примером публикационной деятельности Архива Президента является многотомное издание «Алашорда ісі. 1920–1940 жж. Құжаттар мен материалдар» [23]. Этот проект, реализованный в 2023 г., имеет беспрецедентное значение, поскольку в нем впервые были собраны и опубликованы более трех тысяч документов, извлеченных из ранее закрытых фондов государственных специальных архивов КНБ, МВД и Генеральной прокуратуры. Публикация архивно-следственных материалов о лидерах движения «Алаш» и их соратниках позволила не только восстановить историческую справедливость, но и предоставила исследователям уникальную источниковую базу для глубокого переосмысления истории национально-освободительного движения казахского народа начала XX в.

Сборники по истории независимого Казахстана.

Эта группа изданий посвящена сравнительно недавним событиям, что указывает на стремление Архива Президента документировать процесс становления суверенного государства. За последние годы сотрудниками Архива были подготовлены документальные сборники «Из истории национальной валюты» (2013, 2018 гг.) [24], «История столицы независимого Казахстана в архивных документах» (2022 г.) [25], «Вооруженные Силы Республики Казахстан» (2022 г.) [26]. Данные публикации предоставили исследователям возможность ознакомиться с первичными источниками по институциональному строительству, экономической политике и формированию новой государственной символики, что крайне важно для изучения и понимания современной истории.

Динамика публикационной политики и научный аппарат.

Сравнительный анализ показывает, что публикационная политика Архива Президента эволюционировала. Если в начале (конец 1990-х) фокус был направлен на возвращение имен репрессированных лиц, государственных деятелей и переосмысление советского прошлого, то к 2010-м гг. тематика расширилась, включив в себя междисциплинарные исследования. Например, публикации о жизни и деятельности таких людей как М. Козыбаев (2011, 2021 гг.) [27], [28], Г. Бельгер (2014 г.) [29], П. Мариковский (2016 г.) [30] и другие, указывают на выход за рамки исключительно политической истории и интеграцию в исследованиях культурного и научного наследия.

В контексте осмысления современности следует рассматривать сборники об Ассамблее народа Казахстана (2015 г.) [31], истории национальной валюты (2013, 2018 гг.) и переносе столицы из Алматы в Астану (2022 г.). Издания свидетельствуют, что Архив активно документирует и анализирует новейшую историю страны.

Особого внимания заслуживают международные проекты, такие как «Голод в СССР. 1929–1934» (2011 г.) [32] и «Из истории депортации немцев в Казахстан» (2022 г.), которые демонстрируют растущую степень интеграции казахстанской историографии в мировое научное сообщество.

Научный аппарат изданий с течением времени становится все более фундаментальным и качественным. Эксперты отмечают, что для более поздних изданий характерен развернутый научно-справочный аппарат, что свидетельствует о повышении требований к археографической подготовке изданий.

Тренды развития

Созидательную силу архивов необходимо использовать для укрепления более информативного и инклюзивного общества. Публикационная работа Архива выходит за рамки узкоакадемических целей. Она является неотъемлемой частью более широкой социокультурной миссии, которая реализуется через концепцию «Открытому обществу – открытый архив». В рамках этой концепции Архив активно внедряет практики инклюзивности и человекоориентированности. Это выражается не только в выпуске научно-популярных сборников, но и в проведении таких мероприятий, как историко-документальные выставки и дни открытых дверей, которые делают архивные материалы доступными для широкой аудитории.

Обеспечение прав граждан на информацию было и остается приоритетом в работе Архива. Количество ежедневно поступающих тематических и социально-правовых запросов свидетельствует о росте интереса к архивным материалам не только среди исследователей, но и среди широкой аудитории. Эта тенденция подтверждается статистикой: только в первом полугодии 2025 г. Архив выдал более 5000 дел исследователям, в том числе из стран дальнего и ближнего зарубежья (США, Франция, Япония, Китай, Швейцария, Великобритания, Норвегия, Россия).

Открытость Архива включает также планомерную деятельность по рассекречиванию документов. Этот процесс, начавшийся еще в конце 1980-х гг., был значительно активизирован после подписания Президентом К. К. Токаевым Указа «О создании Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий» в 2020 г. [33].

Отдельное место в популяризации архивных документов и исторического знания занимает профессиональное издание «Жаңа Архив». Этот научно-методический журнал выступает не просто

как площадка для публикации научных статей, но и как центр профессионального взаимодействия отечественных и зарубежных специалистов. Миссия журнала – способствовать развитию архивоведения и документоведения, а также популяризировать национальное документальное наследие, делая его частью общественного диалога.

Особое внимание Архив уделяет работе с молодежью. Инициативы, такие как Летняя школа молодых архивистов, студенческая олимпиада и конкурс «История моей семьи в архивных документах», нацелены на формирование интереса к истории у подрастающего поколения. Эти проекты не только прививают навыки исследовательской работы, но и способствуют развитию гражданской ответственности и патриотизма.

Вклад в формирование критического мышления.

Публикационные проекты Архива способствуют не только расширению знаний, но и формированию критического мышления. Предоставляя доступ к подлинным документам, Архив дает возможность каждому гражданину самостоятельно анализировать исторические события, сопоставлять факты и делать собственные выводы. Это особенно важно в контексте борьбы с фальсификациями и устаревшими стереотипами о «закрытости» архивных учреждений.

Несмотря на значительные достижения в публикационной деятельности, работа Архива сталкивается с рядом вызовов, которые требуют системных и перспективных решений. Эти проблемы в первую очередь связаны со спецификой исторического исследования, этическими вопросами, ресурсными ограничениями и необходимостью адаптации к современным технологическим трендам.

Методологические и этические вызовы.

Скрупулезная источниковедческая работа, необходимая для каждого документа, является постоянным вызовом. Большая часть документов XX в. была создана в условиях идеологического давления, цензуры и политических репрессий. Это требует критического анализа подлинности, полноты и достоверности каждого источника. Без такого глубокого анализа существует риск невольно увековечить исторические искажения. Кроме того, публикация документов, содержащих личную информацию или касающихся чувствительных тем, требует строгого соблюдения этических норм и законодательства о защите персональных данных. Это особенно актуально для документов, связанных с политическими репрессиями, депортациями и другими трагическими событиями.

При переходе от роли «пассивных хранителей» к роли «активных созидателей» субъективность и предвзятость архивистов могут представлять опасность для архивов и социальной памяти. В этом контексте особую актуальность приобретает принцип «объективного нейтралитета», который архивисты должны неукоснительно соблюдать. Сохранение подлинности и многообразия архивов как конструкторов объективной истины требует от архивистов возвращения к своей профессиональной этике, которая ставит под сомнение любые проявления субъективности.

Ресурсные и технологические вызовы.

Публикационные проекты, особенно масштабные историко-документальные сборники, требуют значительных финансовых вложений и трудозатрат. Процесс поиска, верификации, расшифровки и комментирования тысяч документов – это долгая и кропотливая работа. Более того, стремительное развитие цифровых технологий обязывает Архив постоянно адаптироваться. В цифровую эпоху Архивы трансформируются в динамическую систему знаний. Цифровизация сделала Архивы новыми способами эмоционального выражения, интерпретации знаний, способствует взаимодействию культурного наследия и инноваций. Существует необходимость не только в оцифровке имеющихся фондов, но и в создании передовых цифровых платформ с мощными поисковыми системами, виртуальными выставками и интерактивными мультимедийными проектами. Процесс цифровизации в Архиве Президента начался еще в 2005 г. На сегодняшний день оцифровано более 230 тыс. дел, или порядка 30 млн листов. Благодаря этому читальный зал Архива на 90% работает в электронном формате, что позволяет исследователям получать документы без необходимости обращаться к оригиналам.

Важным аспектом стратегического развития Архива будет дальнейшее углубление антропологического поворота к принципам архивной деятельности. Это означает полную переориентацию на человека, его историю и его права на доступ к информации. Это включает:

- расширение архивной аудитории;
- соблюдение принципов инклюзии;
- достижение нулевого порога отрицательных результатов на запросы граждан;
- оперативность в работе, партнерство и ориентированность на конечный результат;
- широкое международное сотрудничество.

В перспективе Архив Президента будет продолжать расширять свою публикационную деятельность, уделяя особое внимание нескольким приоритетным направлениям:

- выбор тем публикационных проектов на основе потребностей исторической науки в расширении источниковой базы и запросов общества на ретроспективную документную информацию;
- издание сборников документов и материалов в формате электронной книги, что откроет новые возможности для распространения исторической информации. Этот шаг позволит расширить аудиторию и предоставить пользователям легкий и быстрый доступ к уникальным источникам;
- развитие цифровых платформ путем создания полноценных онлайн-ресурсов с оцифрованными документами, снабженными современными поисковыми системами и подробными комментариями, станет приоритетным направлением;
- расширение тематического охвата на основе участия в научных проектах (ГФ, ПЦФ и др.). В данном контексте Архив будет стремиться публиковать научные исследования по актуальным вопросам архивоведения и документоведения, материалы по менее изученным аспектам социально-политической истории, способствуя формированию более полной и многогранной картины прошлого;
- углубление международного сотрудничества на основе разработки совместных проектов с зарубежными архивами и научными центрами. Это позволит расширить географию исследований, получить доступ к более широкому кругу источников и изучать историю Казахстана в глобальном контексте.

Список использованных источников и литературы:

1. Концепция развития Архива Президента Республики Казахстан до 2035 года. Утверждена приказом директора Архива Президента Республики Казахстан от 21 июня 2022 года № 96-Ө. [Электронный ресурс] URL: <https://archive.president.kz/>. Дата обращения: 15.07.2025 г.
2. Правила издания документов Национального архивного фонда Республики Казахстан. Утверждены приказом Министра связи и информации Республики Казахстан от 16 ноября 2011 г. № 349. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 20 декабря 2011 г. № 7342. [Электронный ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1100007342>. Дата обращения: 17.07.2025 г.
3. Грибанова Е.М. Обзор археографической продукции и справочно-информационных изданий на 1994-2010 гг. (СИФ1662). Алматы: СИФ, 2010. 33 с.
4. Опыт публикаторской работы Архива Президента РК по документам XX в. и периода Независимости // Организация архивного дела в Казахстане: практики, проблемы, инновации: коллективная монография / под общ. ред. Д. Абдукадыровой, Б. Джапарова. Алматы: Қазақ университеті, 2019. С. 139-165.
5. ҚР Президенті Архивінің археографиялық қызметіне шолу (2011-2022 жж.) Обзор археографической деятельности Архива Президента РК (2011-2022 гг.) // Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің қазіргі кезеңдегі ғылыми-зерттеу қызметінің өзекті бағыттары (2011-2023 жж.): Талдамалық материалдар жинағы = Актуальные направления научно-исследовательской деятельности Архива Президента Республики Казахстан на современном этапе (2011–2023 гг.): Сборник аналитических материалов / Кабарова Қ.М., Мәканбаев Т.Д., Максимканова А.Х., Мұқажанова Г.Ж., Сыздықова Е.С., Тайбасарова Ж.Ж. Ред. Мұстафина Ә.Қ., Әлімғазинов Қ.Ш. Қарағанды: «Tengri ltd» ЖШС, 2023. 326 б. С. 57-198.

6. «О Национальном архивном фонде и архивах» Закон Республики Казахстан от 22 декабря 1998 года № 326-І. [Электронный ресурс] URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000326_info. Дата обращения: 14.07.2025 г.
7. «О реабилитации жертв массовых политических репрессий» Закон Республики Казахстан от 14 апреля 1993 г. [Электронный ресурс] URL: // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z930002200>. Дата обращения: 14.07.2025 г.
8. «О доступе к информации» Закон Республики Казахстан от 16 ноября 2015 года № 401-V ЗРК. [Электронный ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000401>. Дата обращения: 12.07.2025 г.
9. «Об авторском праве и смежных правах» Закон Республики Казахстан от 10 июня 1996 г. № 6-І. [Электронный ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z960000006>. Дата обращения: 12.07.2025 г.
10. «О государственных секретах» Закон Республики Казахстан от 15 марта 1999 г. № 349-І. [Электронный ресурс] URL: // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000349>. Дата обращения: 30.06.2025 г.
11. Об утверждении Правил отнесения сведений к служебной информации ограниченного распространения и работы с ней. Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 июня 2022 г. № 429. [Электронный ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000429>. Дата обращения: 30.06.2025 г.
12. Қаһарлы 1916 жыл: (құжаттар мен материалдар жинағы) = Грозный 1916-й год: (сб. документов и материалов). В 2-х т. Алматы: Қазақстан, 1998.
13. Алаш қозғалысы. Құжаттар мен материалдар жинағы. Движение Алаш. Сборник документов и материалов. В 3-х т., в 4-х кн. Алматы, 2004-2008.
14. Рыскулов Т. Собрание сочинений. В 3-х т. Т. 1-3 / М-во науки – АН РК, Ин-т истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова, Архив Президента РК. Гл. редактор М.К. Козыбаев. Сост.: В.К. Григорьев и др. (1 т.), И.Н. Бухонова и др. (2 т.), М.-А.Х. Асылбеков и др. (3 т.). Алматы: Казахстан, 1997-1998.
15. Джандосов У. Документы и публицистика (1918–1937 гг.). В 2-х т. Т. 1-2 / Архив Президента РК. Науч. редактор М.К. Козыбаев. Сост. И.Н. Бухонова. Алматы: ТОО «Издательский дом «Қазақстан», 1999.
16. Жумабай Шаяхметов. Документы и материалы / Под общ. Ред. Д.Ю. Абдукадыровой, Б.А. Джапарова; Сост.: Ж.Т. Байкаш и др. Алматы: LEM, 2022. 460 с.
17. С.К. Нурмагамбетов. Халық Қаһарманы. Герой Советского Союза. Генерал армии. Государственный деятель: Сборник документов и материалов. К 100-летию со дня рождения / Ред.: Жақсылықов Р.Ф., Мұстафина Ә.Х. Құраст.: Асенов А.Т., Асилов Н.Т., Мукажанова Г.Ж., Рыспаев А.Н., Сыздыкова Е.С., Чиликова Е.В. Астана, 2024. 387 б.
18. Насильственная коллективизация и голод в Казахстане в 1931–1933 гг.: Сборник документов и материалов / М-во науки – АН РК, Ин-т истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова; Архив Президента РК; ЦГА РК. Гл. редактор М.К. Козыбаев. Вступ. статья и сост. К.С. Алдажуманов и др. Алматы: Фонд «XXI век», 1998. 263 с.
19. Трагедия казахского аула. 1928-1934: Сборник документов. В 2-х т. / Сост. А.С. Зулкашева (ответств.), Г.Т. Исахан, Г.М. Каратаева. Алматы: Раритет, 2013. Т. 1-2. Т. 2. 1929 - январь 1932. Алматы: Раритет, 2018. 744 с.
20. Из истории немцев Казахстана (1921–1975 гг.): Сборник документов / Архив Президента РК. Отв. редактор Г.А. Карпыкова. Сост.: И.Н. Бухонова и др. Алматы – Москва: Готика, 1997. 376 с.; Из истории поляков в Казахстане (1936–1956 гг.): Сборник документов / Архив Президента РК. Отв. редактор Л.Д. Дегитаева. Отв. сост. Е.М. Грибанова. Алматы: ТОО «Издательский дом «Қазақстан», 2000. 344 с.; От депортации к интеграции: документы и материалы, посвященные 60-летию депортации чеченцев и ингушей в Казахстан / Международный фонд гуманитарной помощи «Нур»; Сост.: Е.М. Грибанова и др. Алматы: Дәуір, 2004. 256 с.; Из истории депортаций. Казахстан 1930–1935 гг. Сборник документов. / Отв. редактор В.Н. Шепель. Отв. составители – Е.М. Грибанова, А.С. Зулкашева. Алматы: LEM, 2012. 772 с.; Из истории депортаций. Казахстан 1935–1939 гг. Сборник документов. Алматы: LEM, 2014. 740 с. Из истории депортаций. Казахстан. 1939–1945 гг. Сборник документов» / Ж.Т. Байкаш, Е.М. Грибанова, М.Т. Жылгелдинов, Е.В. Чиликова (отв.).

Алматы: LEM, 2018. 712 с.; Из истории депортации немцев в Казахстан. 1941–1945 гг. Сборник документов / Сост. коллектив: А. Адилова, А. Айтова, Н.А. Қуанышева, Р.М. Мирзакулова (отв.), М. Ходжабай. Гёттинген – Алматы: Print House Gerona, 2022. 400 с.; Из истории депортаций. Казахстан 1945-1959 гг. Сборник документов. В 4-х т. Т. 4. CD-диск. Алматы: Архив Президента РК, 2024.

21. Рассекреченная война: «особые папки» ЦК КП (б) Казахстана. 1941 – 1945 гг. Сборник документов / Отв. редактор В.Н. Шепель. Отв. составитель Е.М. Грибанова. Алматы: ДП «Эдельвейс», 2010. 604 с.+12 с. вкл. с фото; Рассекреченная война: «особые папки» ЦК КП(б) Казахстана. 1941 – 1945 гг. Сборник документов / Е.М. Грибанова, А.С. Зулкашева, Г.Н. Мурзағалиева, Е.В. Чиликова (отв. сост.). Алматы: LEM, 2020. 608 с. + 12 с. вкл. с фото; 22. Подвиг народа: казахстанцы на фронтах Великой Отечественной войны / под общ. ред. Р. Жаксылыкова, А. Мустафиной. Астана, 2025. 300 с.; Ерлікке тағзым = Поклонение подвигу = Homage to the feat / Архив Президента Республики Казахстан. Сост.: Б. Касенов, Е. Чиликова (отв. сост.). Алматы, 2025. 256 с.

23. Алашордаісі. 1920-1940 жж. Құжаттар мен материалдар. 1–12 томдар. / Құраст.: М. Қойгелдиев, Қ. Әлімғазин, Г. Мұқажанова т.б. Алматы: «Kıtar» баспасы, 2023.

24. Ұлттық валюта тарихынан: Құжаттар және материалдар жинағы (1991–1994 жж.) = Из истории национальной валюты. 1991-1994 гг.: Сборник документов и материалов. Алматы: АП РК, 2013. 136 с.; Ұлттық валюта тарихынан: Құжаттар және материалдар жинағы (1991–2017 жж.) = Из истории национальной валюты: Сборник документов и материалов (1991–2017 гг.) / Отв. ред. Д.Ю. Абдукадырова; Сост. Е.В. Чиликова (отв.) и др. Алматы: АП РК, 2018. 196 с.

25. История столицы независимого Казахстана в архивных документах: к 25-летию переноса столицы Республики Казахстан из г. Алматы в г. Акмолу. Сборник документов. Алматы: Издательство «Арыс», 2022. 472 с.

26. Вооруженные Силы Республики Казахстан. 1991-2001 гг.: Сборник документов и материалов / Асиль Н.Т., Сулейменова А.Т., Умралин У.Д. Нур-Султан, 2022. 322 с.

27. Манаш Кабашевич Козыбаев: общественный деятель Республики Казахстан, академик АН РК, доктор исторических наук. К 80-летию со дня рождения (16 ноября 1931 г. – 31 января 2002 г.): Сборник документов / Отв. редактор З.С. Айдарбеков. Алматы: Архив Президента РК, 2011. 173 с. + вкл. с фото.

28. Историк в меняющемся мире. Тарихшы және оның заманы: Сборник документов и материалов / Сост.: И.М. Козыбаев, Ш.О. Тулеуова. Алматы: Раритет, 2021. 480 с. + 32 с. вкл.

29. Герольд Карлович Бельгер. Писатель, переводчик, литературовед, общественный деятель Республики Казахстан. К 80-летию со дня рождения: Сборник документов. Алматы: АП РК, 2014. 126 с.

30. Павел Мариковский. Воспоминания натуралиста, зоолога, писателя / над проектом работали: Алимгазин К.Ш., Байкаш Ж.Т., Чиликова Е.В. Алматы: «Принт Экспресс», 2016. 384 с.+4 с вкл.

31. Қазақстан халқы Ассамблеясы: алғашқы қадамдар (1995–1997 жж.). Құжаттар мен материалдар жинағы / М.Х. Жақыповтың жалпы редакциясымен; Құрастыр. А.Е. Асанбаева (жауапты), В.Е. Печерских. Астана: Жасыл Орда, 2015. 206 бет.

32. Голод в СССР. 1929-1934: В 3 т. Т. 1: 1929 – июль 1932: В 2 кн. Кн. 1 / Отв. составитель В.В. Кондрашин. М.: МФД, 2011. 656 с. (Россия. XX век. Документы); Голод в СССР. 1929-1934: В 3 т. Т. 1: 1929 – июль 1932: В 2 кн. Кн. 2 / Отв. составитель В.В. Кондрашин. – М.: МФД, 2011. 560 с. (Россия. XX век. Документы). В составе редакционной коллегии – В.Н. Шепель, среди составителей – Е.М. Грибанова.

33. «О Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий» Указ Президента Республики Казахстан от 24 ноября 2020 г. № 456. Утратил силу Указом Президента Республики Казахстан от 22 января 2024 г. № 438. [Электронный ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2000000456>. Дата обращения: 12.07.2025 г.

XFTAP 03.25

Қайрат АЛИМҒАЗИНОВ

*Тарих ғылымдарының докторы, Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві
директорының орынбасары*

Нұрбек ШАЯХМЕТОВ

*Тарих ғылымдарының докторы, профессор,
Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві Ғылыми-зерттеу және қолданбалы
зерттеулер орталығының жетекшісі*

АРХИВТЕРДІҢ БОЛАШАҒЫ: ҚАЗІРГІ АҚПАРАТТЫҚ ҚОҒАМ ЖАҒАЙЫНДАҒЫ АРХИВ ҚЫЗМЕТІНІҢ ДАМУ ҮРДІСТЕРІ МЕН ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ

Аңдатпа. Мақаланың мақсаты – Қазақстандағы архив ісі мен құжаттану саласындағы қазақ терминологиясының цифрлық трансформация жағдайындағы қазіргі жай-күйін саралау, осы үдерістен туындаған негізгі мәселелерді анықтау және терминжүйені дамытудың ғылыми-практикалық жолдарын ұсыну. Зерттеу әдіснамасы тарихи-салыстырмалы әдісті, жүйелі-құрылымдық талдауды, терминологиялық талдауды және нормативтік-құқықтық құжаттар мен ғылыми әдебиеттерге жасалған контент-анализді қамтиды. Негізгі нәтижелер көрсеткендей, цифрлық дәуір «электронды құжат», «метадеректер», «электронды архив», «блокчейн» сияқты жаңа неологизмдерді енгізіп, дәстүрлі ұғымдардың мағынасын трансформациялады. Терминдерді аударудағы ала-құлалық, салалық стандарттардың (ҚР СТ 1037-2001) ескіруі және олардың ISAD(G) сияқты халықаралық стандарттардан алшақтығы сияқты жүйелі проблемалар анықталды. Мақаланың ғылыми жаңалығы – салалық терминологияны реттеу тек лингвистикалық мәселе ғана емес, сонымен қатар ұлттық архив қорын тиімді басқарудың, сандық мұраны сақтаудың және Қазақстанның әлемдік ақпараттық кеңістікке интеграциялануының маңызды басқарушылық шарты екендігін негіздеу болып табылады.

Түйін сөздер: архив ісі, құжаттану, терминология, цифрлық трансформация, электронды құжат, электронды архив, метадеректер, стандарттау, халықаралық стандарттар (ISAD(G)), терминжүйе, Ұлттық архив қоры.

IRSTI 03.25

Qairat ALIMG'AZINOV

*Doctor of History, Deputy Director of the Archive
of the President of the Republic of Kazakhstan*

Nurbek SHAYAKHMETOV

*Doctor of History, Professor, Head of the Research and Applied Studies Center
of the Archive of the President of the Republic of Kazakhstan*

THE FUTURE OF ARCHIVES: TRENDS AND TRANSFORMATION OF ARCHIVAL SERVICES IN THE CONTEXT OF THE MODERN INFORMATION SOCIETY

Abstract: This article considers the publishing activities of the Archive of the President of the Republic of Kazakhstan as one of the important directions for the development of national archival work and the formation of the historical and content structure of independent Kazakhstan. The study identifies the methodological foundations for publishing archival documents, including a combination of source-based, problem-chronological, and comparative-historical methods. In addition, contemporary trends in publishing policy are analyzed, including digitization of archival collections, expansion of international scientific cooperation, ensuring public access to information, and the introduction of inclusive principles. The article highlights the scientific and social role of the Archive in preserving historical authenticity, renewing national historical memory, and fostering civic responsibility and patriotic awareness among the younger generation.

Keywords: *Archive of the President of the Republic of Kazakhstan, publishing activities, archival studies, source studies, historical memory, digitization, scientific publications.*

Derekkozder men materialdar:

1. Qazaqstan Respýblıkası Prezıdenti Arhiviniń 2035 jylǵa deyingi damu tuıyrymdamasy. Qazaqstan Respýblıkası Prezıdenti Arhiviniń direktorınıń 2022 jylǵı 21 mausymdaǵı №96-Ö buyırǵymen bekitilgen. [Elektrondyq resyrs] URL: <https://archive.president.kz/>. Qol jetkizu kúni: 15.07.2025.
2. Qazaqstan Respýblıkasınıń Ulttyq arhiv qorı qujattarın shyǵaru erejeleri. Baylanys jáne aqparat ministriniń 2011 jylǵı 16 qaraşadaǵı №349 buyırǵymen bekitilgen. [Elektrondyq resyrs] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1100007342>. Qol jetkizu kúni: 17.07.2025.
3. Grıbanova E.M. 1994–2010 jıldardaǵı arxeografıalyq önimder men anıqtamalıq-baǵylaýy basylymdarınıń şolw. Almaty: SIF, 2010. 33 bet.
4. Arhivtiń XX ǵasır jáne Täuelsizdik kezeńindegi qujattar boyınşa publikatorlıq tájiribesi // Qazaqstandaǵı arhiv isin uyımdastıru: tájiribeler, máseleler, innovaciýalar: kollektivtik monografıa / red. D. Abduqadyrova, B. Japarov. Almaty: Qazaq universiteti, 2019. B. 139–165.
5. QR Prezıdenti Arhiviniń arxeografıalyq qyzmetine şolw (2011–2022 jji.) // Qazaqstan Respýblıkası Prezıdenti Arhiviniń qazirgi kezeńdegi ǵılmı-zertey qyzmetiniń ozekti baǵytları (2011–2023 jji.): Taldamalıq materialdar jınaǵı / Q.M. Kabarova, T.D. Makanbaev, A.H. Maksymkanova, G.J. Muqajanova, E.S. Sızdykova, J.J. Taybasarova; red. Ä.Q. Mustafina, Q.Ş. Älimǵazınov. Qaraǵandı: «Tengri ltd», 2023. B. 57–198.
6. «Qazaqstan Respýblıkasında Ulttyq arhiv qorı jáne arhivter turaly» Zańı, 22 jeltoqsan 1998 j. №326-1. [Elektrondyq resyrs] URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000326_/info. Qol jetkizu kúni: 14.07.2025.
7. «Massalıq sayası repressiyalar žertkerin qalpına keltiru turaly» Zańı, 14 säwir 1993 j. [Elektrondyq resyrs] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z930002200>. Qol jetkizu kúni: 14.07.2025.
8. «Aqparatqa qatıstı qwqıqqa kirw turaly» Zańı, 16 qaraşa 2015 j. №401-V ZRK. [Elektrondyq resyrs] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000401>. Qol jetkizu kúni: 12.07.2025.
9. «Avtorskı qwrıq jáne onımen qatıstı qwqıqtardı qorǵau turaly» Zańı, 10 mawsım 1996 j. №6-I. [Elektrondyq resyrs] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z960000006>. Qol jetkizu kúni: 12.07.2025.
10. «Memlekettik qauipter turaly» Zańı, 15 märıt 1999 j. №349-1. [Elektrondyq resyrs] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000349>. Qol jetkizu kúni: 30.06.2025.
11. Qızmetti aqparatqa šektelgen taralwın berw jáne onımen jumıs istew erejelerin bekitw turalı. Qazaqstan Respýblıkası Ükimetiniń 24 mausım 2022 j. №429 qararı. [Elektrondyq resyrs] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000429>. Qol jetkizu kúni: 30.06.2025.
12. Qaharly 1916 jyl: (qujattar men materialdar jınaǵı) = Grozny 1916-y jyl: (sb. dokumentov i materialov). 2 t. Almaty: Qazaqstan, 1998.
13. Alash qozǵalı. Qujattar men materialdar jınaǵı. 3 t., 4 kn. Almaty, 2004–2008.
14. Rysqulov T. Sobranie sočineniy. 3 t. T.1–3 / M-vo naukı – AN RK, İn-t istorii jáne etnologıa im. Ch.Ch. Valihanov, Arhiv Prezıdenti RK. Gl. red. M.K. Kozybaev. Sost.: V.K. Grigorev jáne b. (1 t.), İ.N. Buxonova jáne b. (2 t.), M-A.H. Asylbekov jáne b. (3 t.). Almaty: Qazaqstan, 1997–1998.
15. Jandosov U. Qujattar jáne publistika (1918–1937 jji.). 2 t. T.1–2 / Arhiv Prezıdenti RK. ǵılmı red. M.K. Kozybaev. Sost. İ.N. Buxonova. Almaty: TOO «İzdawelskiy dom «Qazaqstan», 1999.
16. Jumabay Şayahmetov. Qujattar jáne materialdar / red. D.Yu. Abduqadyrova, B.A. Japarov; Sost.: J.T. Baykaş jáne b. Almaty: LEM, 2022. 460 bet.
17. S.K. Nurmaǵambetov. Halıq Qaharmany. Qazaqstan Sovet Odaǵı Qaharmany. General armı. Memlekettik qızmetker: Qujattar jáne materialdar jınaǵı. 100 jyldıqtı atap ötu kezeńine arnalǵan / red.: Jaqsılıqov R.F., Mustafina Ä.H.; Qwrast.: Asenov A.T., Asılov N.T., Muqajanova G.J., Ryspaev A.N., Sızdykova E.S., Çilikova E.V. Astana, 2024. 387 bet.
18. Zorlıqpen kollektivtelendiru jáne aqlıq Qazaqstanda 1931–1933 jji.: Qujattar jáne materialdar jınaǵı / M-vo naukı – AN RK, İn-t istorii jáne etnologıa im. Ch.Ch. Valihanov; Arhiv Prezıdenti RK; TsGAR RK. Gl. red. M.K. Kozybaev. Almaty: Fond «XXI zek», 1998. 263 bet.

19. Qazaq aulınıñ tragedıası. 1928–1934: Qujattar jınağı. 2 t. / Sost. A.S. Zulkaşeva (jawapker.), G.T. İsañan, G.M. Karataeva. Almaty: Raritet, 2013. T.1–2. T.2. 1929–qanıtır 1932. Almaty: Raritet, 2018. 744 bet.
20. Nemister tarihi Qazaqstanda (1921–1975 jji.): Qujattar jınağı / Arhiv Prezidenti RK. Red. G.A. Karpıkova. Sost. İ.N. Buxonova jäne b. Almaty–Moskva: Gotika, 1997. 376 bet.; Poläktar tarihi Qazaqstanda (1936–1956 jji.): Qujattar jınağı / Arhiv Prezidenti RK. Red. L.D. Degitaeva. Sost. E.M. Gribanova. Almaty: TOO «İzdawelskiy dom «Qazaqstan», 2000. 344 bet.; Depopraciyañan integraciyağa: qujattar jäne materialdar, Čeçen jäne İnguş depopraciyañınıñ 60 jıldığına arnalğan / Xalıqaralıq gumanitarlıq kömek fondu «Nur»; Sost. E.M. Gribanova jäne b. Almaty: Dəwir, 2004. 256 bet.; Depopraciyañar tarihi. Qazaqstan 1930–1935 jji.: Qujattar jınağı / Red. V.N. Şepel. Sost.: E.M. Gribanova, A.S. Zulkaşeva. Almaty: LEM, 2012. 772 bet.; Depopraciyañar tarihi. Qazaqstan 1935–1939 jji.: Qujattar jınağı. Almaty: LEM, 2014. 740 bet.; Depopraciyañar tarihi. Qazaqstan 1939–1945 jji.: Qujattar jınağı / J.T. Baykaş, E.M. Gribanova, M.T. Jılğeldinov, E.V. Čilikova. Almaty: LEM, 2018. 712 bet.; Nemister depopraciyañı Qazaqstanda. 1941–1945 jji.: Qujattar jınağı / Sost. kollektiv: A. Adilova, A. Aytova, N.A. Quanyşeva, R.M. Mirzakulova (red.), M. Xodjabay. Göttingen–Almaty: Print House Gerona, 2022. 400 bet.; Depopraciyañar tarihi. Qazaqstan 1945–1959 jji.: Qujattar jınağı. 4 t. T.4. CD-disk. Almaty: Arhiv Prezidenti RK, 2024.
21. Rassekreçennaya voyna: «osebie papkı» TsK KP(b) Qazaqstan 1941–1945 jji.: Qujattar jınağı / Red. V.N. Şepel. Sost. E.M. Gribanova. Almaty: DP «Edelveys», 2010. 604 bet.+12 bet fotosimen; Rassekreçennaya voyna: «osebie papkı» TsK KP(b) Qazaqstan 1941–1945 jji.: Qujattar jınağı / E.M. Gribanova, A.S. Zulkaşeva, G.N. Murzagaliyeva, E.V. Čilikova (red.). Almaty: LEM, 2020. 608 bet.+12 bet fotosimen.
22. Podvig naroda: Qazaqstandıqtar Ülken Otan Soğısı alañında / red. R. Jaqsılıqov, A. Mustafina. Astana, 2025. 300 bet.; Erlikke tağzım = Poklonenie podvigu = Homage to the feat / Arhiv Prezidenti RK. Sost.: B. Kasenov, E. Čilikova. Almaty, 2025. 256 bet.
23. Alashorda işi. 1920–1940 jji.: Qujattar men materialdar. 1–12 t. / Qwrast.: M. Qoıgeldiev, Q. Alımğazınov, G. Muqajanova jäne b. Almaty: «Kitap» baspasy, 2023.
24. Ulttyq valyuta tarihınan: Qujattar jäne materialdar jınağı (1991–1994 jji.) = Iz istorii natsionalnoy valyuty. 1991–1994 jji.: Qujattar jäne materialdar. Almaty: AP RK, 2013. 136 bet.; Ulttyq valyuta tarihınan: Qujattar jäne materialdar jınağı (1991–2017 jji.) / Red. D.Yu. Abduqadyrova; Sost. E.V. Čilikova jäne b. Almaty: AP RK, 2018. 196 bet.
25. Täuelsiz Qazaqstandıñ astanası tarihi arhiv qujattarında: Almaty’dan Aqmola qalasına astana köşirwdiñ 25 jıldığına arnalğan: Qujattar jınağı. Almaty: İzdatel’stvo «Arıs», 2022. 472 bet.
26. Qazaqstan Respýblıkasınıñ Qarwı Qúlıqtary. 1991–2001 jji.: Qujattar jäne materialdar / Asılov N.T., Süleymenova A.T., Umralin U.D. Nursultan, 2022. 322 bet.
27. Manash Qabashevich Kozybaev: Qazaqstan Respýblıkasınıñ qoğamdıq qızmetkeri, AN RK akademigi, tarihi ğılım doktori. 80 jyldıqtı atap ötu (16 qaraşa 1931 – 31 qañtar 2002) / Red. Z.S. Aidarbekov. Almaty: Arhiv Prezidenti RK, 2011. 173 bet.+foto.
28. Tarihsı özgerip jatqan älemde. Tarihsı jäne onıñ zamany: Qujattar jäne materialdar / Sost.: İ.M. Kozybaev, Ş.O. Tuleuova. Almaty: Raritet, 2021. 480 bet.+32 bet fotosimen.
29. Gerold Karlovich Belger. Jazwşı, audarmaşı, ädebietsın, Qazaqstan Respýblıkası qoğamdıq qızmetkeri. 80 jyldıqtı atap ötu. Almaty: AP RK, 2014. 126 bet.
30. Pavel Marikovskiy. Tabıyatshı, zoolog, jazwşı esebleri / Jasaw jobasında: K.Ş. Alimgazinov, J.T. Baykaş, E.V. Čilikova. Almaty: «Print Ekspress», 2016. 384 bet.+4 bet qosımşa.
31. Qazaq halqı Assambleyası: basqa qadamdar (1995–1997 jji.): Qujattar jäne materialdar / M.H. Jaqipov red. qwrast. A.E. Asanbaeva (jawapker.), V.E. Peçerskih. Astana: Jasil Orda, 2015. 206 bet.
32. Aqlıq SSSR-de. 1929–1934: 3 t. T.1: 1929–ımi jartı 1932: 2 kn. Kn.1 / Red. V.V. Kondraşin. M.: MFD, 2011. 656 bet.; T.1 kn.2: 560 bet.; Red. kollegiasında – V.N. Şepel, Sost. – E.M. Gribanova.
33. «Sayası repressiyañar žertkerin tolıqtı qalpına keltirw turalı Memlekettik komissiya turalı» Qazaqstan Respýblıkası Prezidentiñ 2020 jylğı 24 jeltoqsandıq №456 qararı. 2024 jylğı 22 qañtarda №438 qararmen küşinen şıqtı. [Elektrondyq resyrs] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2000000456>. Qol jetkizu küni: 12.07.2025.

КЛИЕНТОЦЕНТРИЧНЫЙ ПОДХОД В РАЗВИТИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИСТОРИЧЕСКОГО АРХИВА ОМСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация. В статье рассматриваются направления внедрения клиентоцентричного подхода в деятельность Исторического архива Омской области в контексте реализации федерального проекта «Государство для людей». Анализируются процессы цифровой трансформации архивной отрасли, развитие электронных сервисов и формирование омниканальной модели взаимодействия с пользователями. Представлены результаты внедрения Единой архивной информационной системы (ЕАИС), обеспечивающей дистанционный доступ к научно-справочному аппарату и оцифрованным документам архива. Отмечено сотрудничество архива с компанией «Яндекс» и другими организациями, направленное на повышение доступности историко-документального наследия региона. Показано, что клиентоцентричный подход способствует повышению качества обслуживания граждан, развитию сервисной культуры и популяризации архивных ресурсов.

Ключевые слова: клиентоцентричный подход, архивное дело, цифровизация, ЕАИС, дистанционный доступ, омниканальность, Исторический архив Омской области.

В настоящее время в Российской Федерации реализуется федеральный проект «Государство для людей», стартовавший в 2021 году и включенный в число стратегических инициатив социально-экономического развития страны. Его ключевая цель – переход к клиентоцентричной модели государственного управления и предоставления услуг, основанной на учёте актуальных потребностей граждан и их реального опыта взаимодействия с государством.

Перед всеми государственными учреждениями поставлена задача ориентации на людей и их запросы. Для архивов это означает внимание к потребностям всех граждан, обращающихся за информацией, включая исследователей: ученых, студентов, краеведов, журналистов и др.

Путь к клиентоцентричности в архивной сфере нельзя рассматривать в отрыве от исторического опыта. На протяжении многих десятилетий архивы выполняли свои основные задачи по хранению, учету и комплектованию документами. Доступ к ним обеспечивался через традиционные формы: работу в читальных залах, подготовку архивных справок, организацию выставок и пр., что формировало основу взаимодействия архива с обществом. Сегодня же современные технологии позволяют переосмыслить эти формы работы и вывести взаимодействие с пользователями на новый уровень.

В Историческом архиве Омской области развитие электронных инструментов взаимодействия с пользователями началось с реновации официального сайта. И остановить этот процесс, как мы поняли, уже невозможно. Отвечая требованиям времени и темпам развития цифровых архивных инструментов, функционал сайта постоянно расширяется, и главная задача в этом – обеспечить быстрый и удобный доступ к информации, максимально оперативно отвечая на запросы и потребности граждан.

С 2023 года на сайте архива началось внедрение Единой архивной информационной системы (ЕАИС). Это сложная многопользовательская платформа, состоящая из открытой (пользовательской) и закрытой (административной) части, интегрирующая различные ресурсы, направленные на реализацию основных уставных целей архива и удовлетворение потребности пользователей в архивной информации.

Сегодня через ЕАИС пользователи могут обратиться к научно-справочному аппарату архива. Система предоставляет возможность поиска архивных дел, содержащих документы Архивного фонда Российской Федерации, и включает заголовки более 1 400 000 дел из 4 900 фондов, хранящихся в Историческом архиве Омской области. Ежегодно эти цифры растут.

В ЕАИС представлены электронный путеводитель по фондам и тематические базы данных по документам о рождении, бракосочетании, смерти, зарегистрированные в Омском губернском отделе ЗАГС в 1920–1925 гг. (более 580 тыс. записей).

Поиск по электронному сервису научно-справочного аппарата осуществляется свободно, без регистрации и оплаты. Для поиска архивной информации пользователям доступен как простой поисковый запрос по слову и словосочетанию, так и расширенный, когда поисковый запрос может быть уточнен по местонахождению в одном из 4-х специализированных зданий архива, по заголовкам фонда, описи и дела, датам, видам документов.

ЕАИС предоставляет пользователю возможность получать широкий спектр услуг в дистанционном формате, в том числе:

- подать запрос любой тематики и узнать статус его исполнения (для этого разработано 27 специализированных форм с отдельными анкетами);
- оформить пропуск на посещение читальных залов архива;
- заказать архивные дела для работы в читальные залы;
- оплатить любые услуги, предоставляемые архивом.

С декабря 2023 года открыт удаленный доступ к оцифрованным документам архива на платной основе (на сегодняшний день стоимость доступа составляет 120 рублей в сутки).

По состоянию на 1 сентября 2025 года в ЕАИС размещено более 31 тыс. оцифрованных дел из 47 фондов, общим объёмом свыше 2 Тб. Это 66 % от всего объёма отсканированных дел, большая часть которых относится к дореволюционному периоду.

С декабря 2023 года в ЕАИС дистанционно:

- зарегистрировались свыше 3 800 пользователей;
- получено более 150 анкет для оформления пропуска в читальные залы;
- поступило свыше 1 300 заказов на выдачу архивных дел;
- выполнено более 8 000 заказов на удаленный доступ к электронным образам документов;
- зафиксировано более 7 200 000 просмотров цифровых копий архивных документов.

Продолжая свое выступление, скромно отмечу, что наша деятельность является частью общероссийского процесса. Информационные системы с возможностью удалённого доступа к оцифрованным документам действуют уже более чем в половине регионов нашей страны.

Соответствующая масштабная работа проводится на федеральном уровне. Думаю, многим исследователям известно о Государственной информационной системе удаленного использования документов Архивного фонда Российской Федерации, первый модуль которой запущен в сентябре 2023 года. Он позволяет осуществлять поиск документов по научно-справочному аппарату, объединяющему ресурсы 13 федеральных архивов.

Совсем недавно – 10 сентября этого года запущен второй модуль данной системы, который позволяет пользователям на коммерческой основе получать доступ к электронным образам документов федеральных архивов.

В дальнейшем предполагается присоединение к этой системе государственных архивных учреждений регионов Российской Федерации, в т.ч. Омской области. А в последующем включение и муниципальных архивов. Эти шаги позволят значительно расширить доступность удаленного использования архивных документов в едином цифровом сервисе в масштабах всей страны.

Развивая клиентоцентричность, в прошлом году Омская область заключила соглашение о сотрудничестве с ООО «Яндекс», предметом которого является развитие сервиса «Поиск по архивам», предоставляющего пользователям бесплатный доступ к копиям метрических книг, исповедных ведомостей, ревизских сказок и периодических изданий из архивов разных регионов России. Важной особенностью проекта стало использование технологий искусственного интеллекта для оптического распознавания текста, что делает поиск по историческим источникам более удобным и быстрым. Сегодня в данном сервисе представлены электронные копии документов 20-ти региональных государственных архивов Российской Федерации, в том числе метрические книги и другие документы Исторического архива Омской области, содержащие генеалогическую информацию общим количеством 3 638 дел (1 109 795 листов). Кроме того, в рамках сотрудничества с Яндексом в нынешнем году силами Компании «ТЭЛОС» осуществлена оцифровка части похозяйственных книг населенных пунктов Омской области, находящихся на хранении в архиве, для размещения на данном сервисе «Яндекса» объемом 2 725 ед. хранения (130 539 листов).

Клиентоцентричность архива заключается в предоставлении гражданам возможности выбора удобных способов взаимодействия с архивом. Здесь на первый план выходит принцип омниканальности. Он предполагает использование различных каналов коммуникации (онлайн и офлайн), интегрированных в единую систему, создающую непрерывный, персонализированный опыт для пользователя.

В Историческом архиве Омской области это личный приём, телефонные консультации, традиционная и электронная почта, обращения через гостевую книгу на официальном сайте, а также общение в социальных сетях «ВКонтакте» и «Одноклассники», где пользователи могут задать вопросы в личных сообщениях администратору, под публикациями, а также воспользоваться специально созданной рубрикой «Вопросы архивистам». При этом, независимо от канала обращения, приоритетом для архива остаётся качество и полнота предоставляемой информации.

Практическими результатами взаимодействия в социальных сетях, откликом на пожелания пользователей, стали некоторые изменения в деятельности архива:

- внесены корректировки в режим работы читального зала № 1: по просьбам пользователей последняя суббота каждого месяца стала рабочей, что расширило возможности доступа граждан к архивным документам;

- корректируется годовой план создания фонда пользования – в части приоритетного сканирования фондов, наиболее востребованных исследователями, для последующего предоставления их в удалённом доступе;

- для большего охвата населения в работе по историческому просвещению проводятся онлайн-трансляции мероприятий, проходящих в Центре изучения истории Гражданской войны – общественном пространстве нашего архива.

Как мы видим, внедрение клиентоцентричного подхода в работу Исторического архива Омской области уже приносит ощутимые результаты и задает вектор для дальнейшего движения в указанном направлении.

Электронные инструменты взаимодействия, омниканальность и внимание к реальным потребностям граждан делают доступ к архивным документам более удобным и эффективным, что подтверждается статистикой и положительной обратной связью.

Таким образом, наш архив, сохраняя традиции бережного отношения к документам, становится более открытым, доступным и удобным, что позволяет не только сохранять, но и популяризировать историко-документальное наследие Омского региона.

XFTAP 0325

Людмила ЧЕКАЛИНА

Тарих ғылымдарының кандидаты,
Ом облысының тарихи архивінің директоры,
Ресей Федерациясы

ОМБЫ ОБЛЫСЫ ТАРИХИ АРХИВІНІҢ ҚЫЗМЕТІН ДАМУДА ТҰТЫНУШЫҒА БАҒЫТТАЛҒАН ТӘСІЛ

Аңдатпа. Мақалада «Государство для людей» федералдық жобасын іске асыру бойынша Омбы облысының Тарихи архиві қызметіне тұтынушыға бағытталған тәсілді енгізу бағыттары қарастырылады. Архив саласындағы цифрлық трансформация үдерістері, электрондық сервистердің дамуы және пайдаланушылармен өзара іс-қимылдың көп арналы модель қалыптастыру талданады. Архивтің ғылыми-анықтамалық аппараты мен цифрланған құжаттарына қашықтан қол жеткізуді қамтамасыз ететін Бірыңғай архивтік ақпараттық жүйенің (БААЖ) енгізілу нәтижелері ұсынылады. «Яндекс» компаниясымен және басқа ұйымдармен ынтымақтастықтың аймақтың тарихи-құжаттық мұрасын қолжетімді етуге бағытталғаны атап өтіледі. Клиентоорталық тәсіл азаматтарға қызмет көрсетудің сапасын арттыруға, сервис мәдениетін дамытуға және архивтік ресурстарды танымал етуге ықпал ететіні көрсетілген.

Түйін сөздер: клиентоорталық тәсіл, архив ісі, цифрландыру, БААЖ, қашықтан қол жеткізу, омниканалдылық, Омбы облысының Тарихи архиві.

Lyudmila CHEKALINA

Candidate of Historical Sciences,
Director of the Historical Archive of Omsk Region,
Russian Federation

CLIENT-CENTRIC APPROACH IN THE DEVELOPMENT OF THE HISTORICAL ARCHIVE OF OMSK REGION

Abstract. This article explores the implementation of a client-centered approach in the activities of the Historical Archive of the Omsk Region within the framework of the federal project "State for the People." It examines digital transformation processes in the archival sector, the development of electronic services, and the creation of a multichannel user interaction model. The study presents the results of introducing the Unified Archival Information System (UAIS), which ensures remote access to the archive's research and reference tools and digitized documents. The article also emphasizes cooperation with Yandex and other organizations aimed at improving public access to the region's historical and documentary heritage. The client-centered approach is shown to enhance service quality, promote a culture of service, and increase the visibility and use of archival resources.

Keywords: client-centered approach, archival science, digitization, UAIS, remote access, omnichannel interaction, Historical Archive of the Omsk Region.

Бақытжан АҚТАЙЛАҚ

тарих ғылымының магистрі
Қазақстан Республикасы Президенті
Архивінің аға сарапшысы, Астана қ.

ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ АРХИВ ЖӘНЕ ҚҰЖАТТАНУ ТЕРМИНОЛОГИЯСЫ

Аңдатпа. Мақаланың мақсаты – Қазақстандағы архив ісі мен құжаттану саласындағы қазақ терминологиясының цифрлық трансформация жағдайындағы қазіргі жай-күйін саралау, осы үдерістен туындаған негізгі мәселелерді анықтау және терминжүйені дамытудың ғылыми-практикалық жолдарын ұсыну. Зерттеу әдіснамасы тарихи-салыстырмалы әдісті, жүйелі-құрылымдық талдауды, терминологиялық талдауды және нормативтік-құқықтық құжаттар мен ғылыми әдебиеттерге жасалған контент-анализді қамтиды. Негізгі нәтижелер көрсеткендей, цифрлық дәуір «электронды құжат», «метадеректер», «электронды архив», «блокчейн» сияқты жаңа неологизмдерді енгізіп, дәстүрлі ұғымдардың мағынасын трансформациялады. Терминдерді аударудағы ала-құлалық, салалық стандарттардың (ҚР СТ 1037-2001) ескіруі және олардың ISAD(G) сияқты халықаралық стандарттардан ашақтығы сияқты жүйелі проблемалар анықталды. Мақаланың ғылыми жаңалығы – салалық терминологияны реттеу тек лингвистикалық мәселе ғана емес, сонымен қатар ұлттық архив қорын тиімді басқарудың, сандық мұраны сақтаудың және Қазақстанның әлемдік ақпараттық кеңістікке интеграциялануының маңызды басқарушылық шарты екендігін негіздеу болып табылады.

Түйін сөздер: архив ісі, құжаттану, терминология, цифрлық трансформация, электронды құжат, электронды архив, метадеректер, стандарттау, халықаралық стандарттар (ISAD(G)), терминжүйе, Ұлттық архив қоры.

Қазақстан Республикасының ақпараттық қоғамға өту және мемлекеттік басқаруды цифрлық трансформациялау стратегиясы қоғам өмірінің барлық салаларына, соның ішінде архив ісі мен құжаттануға түбегейлі өзгерістер әкелді. «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының жүзеге асырылуы, электронды үкіметтің дамуы және қағазсыз құжат айналымына көшу үдерісі саланың теориялық-әдіснамалық негіздерін, соның ішінде оның тілдік аппараты – терминологиясын қайта қарауды талап етеді. Дәстүрлі ұғымдар жаңа мазмұнға ие болып, ақпараттық технологиялардың дамуымен бірге «электрондық қолтаңба», «метадеректер», «блокчейн-архив», «деректер орталығы», «бұлттық сақтау» сияқты ондаған жаңа терминдер пайда болды. Бұл неологизмдерді жүйелеу, олардың қазақ тіліндегі баламаларын дұрыс табу және біріздендіру – бүгінгі күннің кезек күттірмейтін міндеті.

Сонымен қатар, Қазақстанның халықаралық ақпараттық кеңістікке интеграциялануы архив ісі мен құжаттаманы басқарудың халықаралық стандарттарын (ISO, ICA стандарттары) енгізу қажеттілігін тудырды. Бұл үдеріс отандық терминологиялық аппаратты әлемдік тәжірибемен сәйкестендіруді, үйлестіруді талап етеді. Алайда, қазіргі таңда салалық терминдерді қолдануда ала-құлалық, аудармадағы сәйкессіздіктер және бірізді стандарттардың болмауы байқалады. Бұл жағдай сала мамандарын даярлауда, нормативтік-құқықтық базаны қалыптастыруда, сондай-

ақ ведомствоаралық электронды өзара іс-қимылды ұйымдастыруда айтарлықтай қиындықтар туғызады. Осы орайда, архив ісі және құжаттану терминологиясының қазіргі жай-күйін зерттеп, оны дамытудың ғылыми негізделген перспективаларын айқындау аса өзекті мәселеге айналып отыр.

Қазақстанда архивтану мен деректанудың тарихи және теориялық мәселелері Қ. Атабаев [1], А. Күзембаев [2], Т. Төлебаев пен С. Илгидаева [3], Қ. Әлімғазин [4] және т.б. ғалымдардың еңбектерінде қарастырылған. Олардың зерттеулері саланың қалыптасуы мен дамуының негізгі кезеңдерін айқындауға зор үлес қосты. Тәуелсіздік жылдарында қазақ тілінің мемлекеттік мәртебе алуына байланысты салалық терминологияны қалыптастыру мәселесі де күн тәртібіне шықты. Бұл бағытта ҚР Үкіметі жанындағы Республикалық терминология комиссиясының жұмысын ерекше атап өтуге болады. Терминологиялық сөздікті әзірлеудің негізгі мәліметтері, сөздік жасау кезінде жиі кездесетін кемшіліктер Ш. Құрманбайұлының еңбегінде көрсетіледі [5]. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві тарапынан шығарылатын «Жаңа Архив» журналы төңірегіндегі авторлар қауымы – архивтанудың теориясы, құжаттаманы ұйымдастыру, Ұлттық архив қоры, құпиялық/ашықтық режимі, архив құжаттарын ғылыми айналымға енгізу мәселелерін жүйелі түрде жариялап келеді.

Дегенмен, ТМД елдерінің зерттеушілері Е. М. Бурова [6], Л. Н. Варламова [7], М. В. Ларин [8] еңбектерінде кеңестік және посткеңестік кезеңдегі құжаттану терминологиясының дамуы қарастырылғанымен, цифрлық трансформацияның тікелей әсеріне арналған кешенді зерттеулер әлі де жеткіліксіз. Әсіресе, «цифрлық мұра», «электронды архив», «метадеректерді басқару» сияқты жаңа ұғымдардың терминологиялық аппараты, олардың халықаралық стандарттармен байланысы отандық ғылымда толық зерттелмеген.

Мақаланың мақсаты архив ісі және құжаттану саласындағы қазақ терминологиясының қазіргі жай-күйін саралау, цифрлық дәуір тудырған негізгі мәселелерді анықтау және оны дамытудың ғылыми-практикалық жолдарын ұсыну.

Мақсатқа жету үшін тарихи-салыстырмалы әдіс (терминдердің дамуын әр кезеңде салыстыру), жүйелі-құрылымдық талдау (терминжүйені біртұтас құрылым ретінде қарастыру), терминологиялық талдау (терминдердің мағынасы мен қолданысын зерттеу), контент-анализ (нормативтік құжаттар мен ғылыми әдебиеттер мәтінін сараптау), жалпылау және сараптау әдістері қолданылды.

Қазақстандағы архив ісі мен құжаттану терминологиясының қалыптасуын шартты түрде екі үлкен тарихи кезеңге бөліп қарастыруға болады: кеңестік кезең және тәуелсіздік кезеңі.

Кеңестік кезең (1920–1991 жж.) – бұл салалық терминологияның орыс тілінің ықпалымен қалыптасқан уақыты. Орталықтандырылған басқару жүйесі, бірыңғай нормативтік база және іс жүргізудің орыс тілінде жүргізілуі барлық одақтас республикаларда, соның ішінде Қазақстанда да біркелкі терминологиялық аппараттың қалыптасуына негіз болды. Бұл кезеңдегі терминдердің басым көпшілігі орыс тілінен тікелей аудару (калькалау) арқылы енгізілді. Мысалы, «делопроизводство» – «іс жүргізу», «архивный фонд» – «архив қоры», «единица хранения» – «сақтау бірлігі», «опись дел» – «істердің тізімдемесі», «номенклатура дел» – «істердің номенклатурасы» сияқты іргелі терминдер осы кезеңде орнықты [7, 89 б.]. Бұл үдерістің бір жағынан, саланың қажеттіліктерін жылдам өтеуге мүмкіндік бергенімен, екінші жағынан, қазақ тілінің ішкі заңдылықтары мен сөзжасамдық мүмкіндіктерін толық ескермегені сыни бағалауды қажет етеді. Көптеген терминдер қазақ тілінің табиғатына жат құрылымда жасалып, жасанды сипат алды.

Тәуелсіздік кезеңі (1991 жылдан бастап) – ұлттық терминологиялық жүйені қалыптастырудағы жаңа белес. 1997 жылы қабылданған «Қазақстан Республикасындағы тіл туралы» Заң мемлекеттік тілдің қолданыс аясын кеңейтіп, барлық салада, соның ішінде архив ісінде де терминологияны ұлттық негізде қайта қарауға түрткі болды [9]. Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы Республикалық терминология комиссиясы (Терминком) салалық терминдерді бекітуде негізгі рөл атқарды. Осы кезеңде бұрыннан қалыптасқан терминдер қайта сарапталып, кейбірінің қазақша баламалары ұсынылды. Мысалы, «документоведение» ұғымына «құжаттану» термині балама ретінде бекітілді. Алайда, бұл кезеңде де бірқатар қиындықтар орын алды. Біріншіден,

терминдерді бекіту процесінің ұзаққа созылуы практикада жаңа ұғымдардың стихиялы түрде енуіне жол ашты. Екіншіден, бір ұғымға бірнеше баламаның (синонимдердің) қатар қолданылуы (мысалы, «электронный документ» – «электрондық құжат», «сандық құжат», «цифрлық құжат») терминологиялық ала-құлалықты тудырды. Үшіншіден, кеңестік кезеңнен мұраға қалған кейбір терминдердің мағыналық ауқымы бүгінгі күннің талаптарына сай келмей қалды [4, 28 б.].

XXI ғасырдағы цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы архив ісі мен құжаттанудың ұғымдық аппаратына революциялық өзгерістер әкелді. Дәстүрлі «құжат» ұғымы, ең алдымен, материалдық тасымалдағышпен (қағазбен) байланысты болса, қазір оның мазмұны «электронды құжат» ұғымымен толықты. Бұл өз кезегінде «архив», «сақтау бірлігі» сияқты іргелі ұғымдардың да мағыналық трансформациясына алып келді. Ендігі кезекте «сақтау бірлігі» тек қағазға тігілген іс қана емес, сонымен бірге деректер базасындағы белгілі бір логикалық құрылымға ие ақпарат жиынтығы (файл, файлдар тобы) болып табылады.

Цифрлық дәуірде пайда болған және талдауды қажет ететін негізгі терминдер тобын былайша жіктеуге болады:

– Құжат және оның айналымына қатысты: электронды құжат, цифрлық құжат, электронды құжат айналымы (ЭҚА), электрондық қолтаңба (ЭЦҚ), хештеу, құжаттың өмірлік циклі. «Электронды құжат» және «цифрлық құжат» терминдері жиі синоним ретінде қолданылғанымен, олардың арасында ұғымдық айырмашылық бар. Электронды құжат – заңдық күші бар, ЭЦҚ арқылы куәландырылған ресми ақпарат болса, цифрлық құжат – сканерленген көшірмелер, фотосуреттер сияқты кеңірек ұғымды қамтиды [10].

Жалпы Қазақстандағы мен халықаралық тәжірибедегі «электронды құжат» ұғымының орныққанын байқаймыз. «Цифрлық құжат» терминінің енгізілуі әуелі қағаз тасымалдағышта болып, кейін цифрлық форматқа өткен құжаттарды электрондық құжаттардан ажырату артықшылықтарымен байланысты. Бірқатар ғалымдар «цифрлық құжатты» электронды құжаттың ішкі жүктемесі ретінде, нақты жағдайды көрсету үшін (мысалы, қағаз құжаттың цифрлық көшірмесі немесе бағдарламалық іске асыру нұсқасы) толықтырушы ретінде қарастыруды ұсынады [11].

– Құжатты сипаттауға қатысты: метадеректер (metadata). Бұл – құжат туралы деректерді (авторы, жасалған уақыты, форматы, т.б.) сипаттайтын ақпарат. Метадеректер өз ішінде сипаттаушы, құрылымдық және басқарушы болып бөлінеді. Дұрыс құрылымдалған метадеректер электронды құжаттарды іздеуді, басқаруды және ұзақ мерзімді сақтауды қамтамасыз етеді.

– Архив және сақтау жүйелеріне қатысты: электронды архив, цифрлық архив, институционалдық репозиторий, веб-архивтеу, деректерді сақтау орталығы (ДСО), бұлттық технологиялар. Электронды архив – заңнамаға сәйкес электронды құжаттарды қабылдайтын, сақтайтын және пайдалануға ұсынатын жүйе болса, цифрлық архив – цифрланған мұраны (мәдени, ғылыми) сақтауға бағытталған кең ұғым.

– Жаңа технологияларға қатысты: Big Data (үлкен деректер), Blockchain (блокчейн). Бұл терминдер архив ісіне енді ене бастады. Мысалы, блокчейн технологиясы құжаттардың тұтастығы мен өзгермейтіндігін қамтамасыз ету үшін қолданылуы мүмкін.

Аударма мәселелері – цифрлық дәуір терминологиясындағы ең күрделі мәселелердің бірі. Ағылшын тілінен еніп жатқан терминдерді қазақ тіліне аударуда негізінен үш түрлі тәсіл қолданылады: транслитерация (мысалы, блокчейн, репозиторий, хостинг), калькалау (мысалы, cloud technologies – бұлттық технологиялар) және балама табу (мысалы, metadata – метадеректер). Көп жағдайда «metadata», «repository», «blockchain», «big data» сияқты халықаралық терминдерді тікелей аудару олардың мағынасын толық ашпайды. Сондықтан ғылыми қауымдастық пен мамандар арасында оларды транслитерация жолымен қабылдау немесе қазақ тілінің негізінде жаңа термин жасау туралы пікірталастар жүріп жатыр. Бұл мәселені шешу үшін жүйелі, ғылыми негізделген тәсіл қажет.

Архив ісі терминологиясын стандарттаудың халықаралық тәжірибесі мен отандық ахуалға тоқталатын болсақ, терминологиялық бірізділікке қол жеткізудің негізгі құралы – стандарттау. Халықаралық деңгейде бұл қызметті Халықаралық архивтер кеңесі (International Council on

Archives – ICA) атқарады. ICA архивтік сипаттамаларды біріздендіруге бағытталған бірнеше іргелі стандарттар әзірледі:

- ISAD(G) (General International Standard Archival Description) – Архивтік сипаттаманың жалпы халықаралық стандарты. Бұл стандарт архив қорларын көп деңгейлі сипаттаудың ережелерін белгілейді [12].
- ISAAR(CPF) (International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons, and Families) – Корпоративтік тұлғалар, жеке тұлғалар және отбасылар үшін архивтік нормативтік жазбаның халықаралық стандарты. Бұл қор құрушылар туралы мәліметтерді біріздендіреді.
- ISDF (International Standard for Describing Functions) – Функцияларды сипаттаудың халықаралық стандарты.
- ISDIAH (International Standard for Describing Institutions with Archival Holdings) – Архив қоймалары бар мекемелерді сипаттаудың халықаралық стандарты.

Бұл стандарттардың барлығында архив ісінің негізгі ұғымдарына нақты анықтамалар берілген. Олардың мақсаты – әлемнің әртүрлі елдеріндегі архивтер арасында ақпарат алмасуды жеңілдету.

Отандық стандарттау саласында Қазақстанның мемлекеттік стандарттары (ҚР СТ) мен салалық нормативтік-құқықтық құжаттар негізгі рөл атқарады. Мысалы, «ҚР СТ 1037-2001 Іс қағаздарын жүргізу және мұрағат ісі. Терминдер мен анықтамалар» стандарты саланың негізгі ұғымдарын қамтиды [13]. Алайда, бұл стандарт 2001 жылы қабылданған және цифрлық дәуірдің көптеген жаңа ұғымдарын қамтымайды. Сонымен қатар, отандық нормативтік құжаттардағы кейбір терминдердің анықтамасы халықаралық стандарттардағы анықтамалармен сәйкес келе бермейді.

Салыстырмалы талдау жасап көрейік. Мысалы, «архив қоры» (fond) ұғымы. ISAD(G) стандартында «fond» ұғымы «бір тұлғаның, отбасының немесе корпоративтік органның қызметі барысында табиғи жолмен жинақталған құжаттардың тұтас жиынтығы» ретінде анықталады [12]. Бұл анықтамада басты назар құжаттардың «табиғи жинақталу» қағидатына (принцип происхождения) аударылады. Ал отандық тәжірибеде «архив қоры» көбінесе белгілі бір мекемеге тиесілі құжаттар жиынтығы ретінде қарапайым түсіндіріледі. Немесе «сақтау бірлігі» (item) ұғымы. Халықаралық практикада «item» ең төменгі сипаттау деңгейі болып табылады және ол бір парақ құжат немесе бір фотосурет болуы мүмкін. Ал біздегі «сақтау бірлігі» көбінесе «іспен» (file/case), яғни бір мұқабаға тігілген құжаттар тобымен теңестіріледі. Сондай-ақ, аудармадағы қателіктер «record» пен «document» ұғымдарының шатасуына әкелді [7, 97 б.].

Бұл алшақтықтар отандық архивтердің деректерін халықаралық ақпараттық жүйелерге интеграциялауда қиындықтар тудырады.

Жүргізілген талдау нәтижесінде архив ісі және құжаттану саласындағы қазақ терминологиясы өзінің дамуының жаңа, цифрлық кезеңіне аяқ басқанын айқын көруге болады. Бұл үдеріс, бір жағынан, жаңа технологияларды игеруге және халықаралық тәжірибеге енуге мүмкіндік берсе, екінші жағынан, терминжүйедегі бірқатар жүйелі проблемаларды ашып көрсетті. Олардың қатарына терминдерді қолданудағы жүйесіздік, ағылшын тілінен енген ұғымдарды аударудағы ала-құлалық, салалық стандарттардың ескіруі және олардың халықаралық нормалардан артта қалуы жатады.

Дәстүрлі ұғымдардың цифрлық ортадағы трансформациясы және ондаған неологизмдердің пайда болуы салалық терминологияны реттеу мен біріздендіруді шұғыл түрде қолға алуды талап етеді. Бұл міндетті орындау үшін жүйелі ғылыми-теориялық негіздеме және ведомствоаралық деңгейдегі үйлесімді жұмыс қажет. Терминологиялық аппаратты ретке келтіру – тек лингвистикалық мәселе емес, ол – ұлттық архив қорын тиімді басқарудың, сандық мұраны сақтаудың және Қазақстанның әлемдік ақпараттық кеңістікке толыққанды интеграциялануының басты шарттарының бірі. Терминдердің үйлесімділігі мен нақтылығы ғылыми және кәсіби коммуникацияның басты шарты болып қала береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Атабаев Қ. Деректану: оқу құралы. II басылым. – Алматы: Қазақ тарихы, 2007. – 272 б.
2. Күзембайұлы А. Деректану. Оқу құралы. – Алматы: Қостанай мемлекеттік педагогикалық институты, 2017. – 228 б.
3. Төлебаев Т., Илгидаева С. Қазақстандағы архив ісінің кеңестік кезеңде зерттелуі // Journal of history. – 2025. – № 1 (116). [Электронды дерек] URL: <https://www.researchgate.net/publication/390617957> (қаралған күні: 01.09.2025.).
4. Алимгазинов Қ.Ш. Актуальные вопросы современной терминологии архивного дела в Казахстане // Жаңа Архив. – 2025. – № 1. – 21-37 бб.
5. Құрманбайұлы Ш. Терминологиялық сөздік жасауға арналған әдістемелік нұсқаулық. – Астана, 2018. – 22 б.
6. Бурова Е.М. Архивная терминология для профессионалов и исследователей России и Польши. // Вестник РГГУ. – 2013. – № 4 (105). – 31-38 бб.
7. Varlamova L., Latysheva E., Mukhatova O. and Varnashou D. Archival terminology in the USSR and in post-Soviet countries: continuity and change // Archives & Manuscripts. – 2021. – № 49(1-2). – 88-106 бб.
8. Ларин М.В. Управление документацией в организациях. – М.: Научная книга, 2002. – 288 б.
9. «Қазақстан Республикасындағы тіл туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 11 шілдедегі № 151 Заңы. // Әділет. Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. [Электронды дерек]. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000151_ (қаралған күні: 29.08.2025.).
10. «Электрондық құжат және электрондық цифрлық қолтаңба туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 7 қаңтардағы № 370 Заңы. // Әділет. Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. [Электронды дерек]. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000370_ (қаралған күні: 29.08.2025.).
11. Бондарь В.А. Потенциал использования термина «цифровой документ» в отечественных документоведении и архивоведении // Документальное наследие и историческая наука: Материалы Уральского историко-архивного форума, посвященного 50-летию историко-архивной специальности в Уральском университете (Екатеринбург, 11–12 сентября 2020 г.). – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2020. – 230-233 бб.
12. International Council on Archives. ISAD(G): General International Standard Archival Description. 2nd ed. Ottawa, 2000. [Электронды дерек]. URL: <https://www.ica.org/en/isadg-general-international-standard-archival-description-second-edition> (қаралған күні: 30.08.2025.).
13. ҚР СТ 1037-2001 Іс қағаздарын жүргізу және мұрағат ісі. Терминдер мен анықтамалар. – Астана: Қазақстан стандарттау, метрология және сертификаттау бойынша агенттігі, 2001. [Электронды дерек]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33561915&pos=6;-106#pos=6;-106 (қаралған күні: 30.08.2025.).

МРНТИ 16.01.45

Бахытжан АҚТАЙЛАК

магистр исторических наук,
ведущий эксперт Архива Президента Республики Казахстан,
г. Астана.

Аннотация. Цель статьи – проанализировать современное состояние казахской терминологии в области архивного дела и документоведения в условиях цифровой трансформации, выявить ключевые проблемы, вызванные этим процессом, и предложить научно-практические пути развития терминосистемы. Методология исследования включает историко-сравнительный метод, системно-структурный анализ, терминологический анализ и контент-анализ нормативно-правовых документов и научной литературы. Основные результаты показывают, что цифровая эпоха внедрила новые неологизмы, такие

Архив хабаршысы

как «электронный документ», «метаданные», «электронный архив», «блокчейн», и трансформировала значение традиционных понятий. Выявлены системные проблемы: несогласованность в переводе терминов, устаревание отраслевых стандартов (СТ РК 1037-2001) и их расхождение с международными стандартами, такими как ISAD(G). Научная новизна статьи заключается в обосновании того, что упорядочение отраслевой терминологии является не только лингвистической проблемой, но и важным управленческим условием для эффективного управления Национальным архивным фондом, сохранения цифрового наследия и интеграции Казахстана в мировое информационное пространство.

Ключевые слова: архивное дело, документоведение, терминология, цифровая трансформация, электронный документ, электронный архив, метаданные, стандартизация, международные стандарты (ISAD(G)), терминосистема, Национальный архивный фонд.

IRSTI 16.01.45

Bakhytzhan AKTAYLAK

Master of Historical Sciences

*Senior Expert, Archive of the President of the Republic
of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan.*

Abstract. *The article's aim is to analyze the current state of Kazakh terminology in archival science and documentation management amidst digital transformation, identify key challenges arising from this process, and propose scientific and practical ways for developing the terminological system. The research methodology includes the historical-comparative method, systemic-structural analysis, terminological analysis, and content analysis of regulatory documents and scientific literature. The main findings show that the digital era has introduced new neologisms such as "electronic document," "metadata," "electronic archive," and "blockchain", and has transformed the meaning of traditional concepts. Systemic problems were identified, including inconsistencies in term translation, the obsolescence of industry standards (ST RK 1037-2001), and their divergence from international standards like ISAD(G). The scientific novelty of the article lies in substantiating that regulating industry terminology is not merely a linguistic issue but also a crucial managerial condition for the effective management of the National Archival Fond, the preservation of digital heritage, and Kazakhstan's integration into the global information space.*

Keywords: *archival science, documentation management, terminology, digital transformation, electronic document, electronic archive, metadata, standardization, international standards (ISAD(G)), terminological system, National Archival Fond.*

Paidalanılğan derekter men materialdar

1. Atabaev Q. Derektanu: oqu quraly. II basylım. – Almaty: Qazaq tarihy, 2007. – 272 b.
2. Kúzembaiuly A. Derektanu: Oqu quraly. – Almaty: Qostanai memlekettik pedagogikalyq institúty, 2017. – 228 b.
3. Tólebaev T., Ilgidaeva S. Qazaqstandaғы arhiv isiniń keńestik kezeńde zerttelýi // Journal of history. – 2025. – № 1 (116). [Elektrondy derek]. URL: <https://www.researchgate.net/publication/390617957> (qaralğan kúni: 01.09.2025).
4. Alimgazinov Q.Sh. Qazaqstandaғы заманаýı arhiv terminologiasynyn ózekti máseleleri // Jańa Arhiv. – 2025. – № 1. – 21–37 bb.
5. Qırmanbaiuly Sh. Terminologialyq sózdik jasawğa arналған ádistemelik núsqaýlyq. – Astana, 2018. – 22 b.
6. Burova E.M. Arhivnaia terminologiya dlia professionalov i issledovatelei Rossii i Polshi // Vestnik RGGU. – 2013. – № 4 (105). – 31–38 bb.
7. Varlamova L., Latysheva E., Mukhatova O., hám Varnashou D. Archival terminology in the USSR and in post-Soviet countries: continuity and change // Archives & Manuscripts. – 2021. – № 49 (1–2). – 88–106 bb.
8. Larin M.V. Upravlenie dokumentatsiei v organizatsiiakh. – M.: Nauchnaia kniga, 2002. – 288 b.

9. «Qazaqstan Respýblikasyndaǵy til turaly» Qazaqstan Respýblikasynyń 1997 jyly 11 shildedegi №151 Zańy. // Ádilet. Qazaqstan Respýblikasy normativtik-quyqytyq aktileriniń aqparattyq-quyqytyq júiesi. [Elektrondy derek]. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000151_ (qaralǵan kúni: 29.08.2025).
10. «Elektrondyq qújat jáne elektrondyq tsifrlyq qoltańba turaly» Qazaqstan Respýblikasynyń 2003 jyly 7 qańtardagy №370 Zańy. // Ádilet. Qazaqstan Respýblikasy normativtik-quyqytyq aktileriniń aqparattyq-quyqytyq júiesi. [Elektrondy derek]. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000370_ (qaralǵan kúni: 29.08.2025).
11. Bondar V.A. Potentsial ispolzovaniia termina «tsifrovoi dokument» v otechestvennom dokumentovedenii i arkhivovedenii // Dokýmentalnoe nasledie i istoricheskaya nauka: materialy Ural'skogo istoriko-arkhivnogo foruma, posviashchennogo 50-letiiu istoriko-arkhivnoi spetsialnosti v Uralskom universitete (Ekaterinbúrg, 11–12 qyrkúiek 2020). – Ekaterinbúrg: Izd-vo Uralskogo universiteta, 2020. – 230–233 bb.
12. International Council on Archives. ISAD(G): General International Standard Archival Description. 2nd ed. – Ottawa, 2000. [Elektrondy derek]. URL: <https://www.ica.org/en/isadg-general-international-standard-archival-description-second-edition> (qaralǵan kúni: 30.08.2025).
13. QR ST 1037–2001 Is qaǵazdaryn júrgizý jáne múraǵat isi. Terminder men anyqtamalar. – Astana: Qazaqstan standarttaw, metrologiia jáne sertifikattaw boıynsha agenttigi, 2001. [Elektrondy derek]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33561915&pos=6;-106#pos=6;-106 (qaralǵan kúni: 30.08.2025).

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В АРХИВНОМ ДЕЛЕ: ТРЕНДЫ И СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ

Аннотация. В статье рассмотрены современные технологии, формирующие направления цифровой трансформации архивного дела в Республике Татарстан. Особое внимание уделено применению искусственного интеллекта, машинного обучения и гиперспектрального анализа при обработке и реставрации архивных материалов. Приведены примеры внедрения инновационных решений, включая компьютерную реставрацию и создание цифровых паспортов фотодокументов. Отмечены перспективы развития технологий долговременного хранения данных на оптических и кварцевых носителях. Подчеркивается, что использование ИИ способствует повышению эффективности архивной деятельности и сохранению исторического наследия.

Ключевые слова: Татарстан, архивное дело, цифровизация, искусственный интеллект, нейронные сети, гиперспектральное сканирование, ЕАИС РТ, реставрация документов, цифровые технологии, автоматизация.

Цифровая трансформация архивной отрасли сегодня опирается на передовые технологии – от информационных технологий до продвинутой аналитики, на базе нейросетей и робототехники. Она охватывает всю экосистему архивов, включая сотрудников, источники комплектования, пользователей архива. Архивы, стремящиеся к успешной цифровизации, могут либо оптимизировать существующую бизнес-модель и процессы и таким образом достичь новый уровень эффективности, либо заменить свою бизнес-модель на более совершенную. Обе опции позволяют архивам внедрять передовые методы работы с пользователями и источниками комплектования, разрабатывать новые ценностные предложения и выводить архивы на новые уровни эффективности. Таким образом, цифровизация меняет структуры, процессы и IT-системы, а также людей, которые живут и работают в этих изменившихся реалиях.

Сквозные цифровые технологии могут уже сегодня применяться в различных отраслях народного хозяйства, в том числе и в архивной сфере. Есть два тренда генерации использования информационных технологий, первый, основан на разработке обязательных к исполнению регламентов, нормативно-правовых актов, второй тренд основан на творческом потенциале человека, который порождает замечательные IT (айти) решения.

Применение прорывных сквозных цифровых технологий тесно связано с таким феноменом, как «большие данные» и появлением технологических возможностей анализировать огромные массивы данных, в некоторых проблемных архивных областях, например, таких как реставрация цифровых образов бумажных документов, фотографий, кино,-аудио,-видеодокументов, экспертиза ценности документов, распознавание текстов, распознавание лиц.

Искусственный интеллект и «большие данные» это две неотъемлемые части, которые не могут существовать друг без друга. Если Big Data – это данные, то искусственный интеллект – это средство обработки этих данных. Искусственный интеллект – это своего рода способность компьютерной системы имитировать когнитивные функции человека, такие как обучение и решение проблем.

С помощью искусственного интеллекта компьютерная система использует математику и логику для моделирования рассуждений, которые люди используют для изучения новой информации и принятия решений.

Когда мы говорим о реставрации фото или кинодокументов, а речь идет о тысячах старых photographиях и хроникальных киносюжетов, то применение ручной реставрации требует очень много времени. Применение передовых сквозных технологий позволит ускорить процесс реставрации. Как это происходит? Один из методов ускорить процесс реставрации за счет автоматизации получения цифрового паспорта пленки. Оценка состояния пленки с помощью искусственного интеллекта позволит, без участия человека, после соответствующего машинного обучения системы оценить необходимость реставрации и определить приоритеты кинопленок для реставрации.

Т. е. на этапе оцифровки искусственный интеллект сможет искать на пленке дефекты, склейки, нарушение перфораций, пыль. Сейчас это делает специалист, он же определяет и методы реставрации и на это уходит много времени. Все это предполагается отдать на откуп искусственного интеллекта.

Машинное обучение с учителем (экспертом) предполагает несколько этапов. Первый предварительный этап предполагает обзор литературы, подготовку данных и тестовой инфраструктуры. На следующем этапе происходит обучение системы на основе разработанной топологии. Далее происходит тестирование модели, на этом этапе осуществляется верификация модели и определяется качество решения задачи экспертом. На этапе внедрения модели осуществляется оптимизация модели.

Для создания модели большое значение имеет опыт реставратора, Главная задача – на основе машинного обучения и многократной верификации результатов работы искусственного интеллекта с помощью экспертов добиться оптимизации модели, в результате мы получим цифровой паспорт кинопленки или фотографии, близкий к паспорту, созданному в ручном режиме квалифицированным экспертом.

В государственном архиве Республики Татарстан уже внедрен модуль ЕАИС РТ, позволяющий осуществлять компьютерную реставрацию отодокументов с помощью нейронных сетей, а также распознавать лица и объекты на фото, - кино -, видеодокументах.

При работе с архивными документами возникают различные задачи: научные исследования исторических документов, обработка запросов населения и другие. Для эффективного решения этих задач требуется автоматизация процесса формирования и анализа гиперспектральных изображений.

Не так давно ученые Санкт-Петербургского государственного электротехнического университета (в прошлом один из старейших институтов Европы «ЛЭТИ») разработали технологию восстановления поврежденных архивных материалов с помощью гиперспектрального сканера.

Гиперспектральный сканер отличается от обычного офисного сканера тем, что позволяет получать изображения объекта не в трехцветных каналах, а в 224 каналах видимого и инфракрасного диапазона.

Так, каждый пиксель сканируемого изображения несет в десятки раз больше информации об исследуемом объекте. Гиперспектральные системы используются для разных задач, например, для зондирования поверхности со спутника.

Специалисты СПбГЭТУ предложили использовать эту технологию для восстановления старинных бумаг.

Документы, которые хранятся десятки и сотни лет без должных условий, постепенно утрачивают читаемость. Ученые подчеркивают, что много информации может остаться в невидимой для человеческого глаза части оптического спектра. Они адаптировали сканер к работе с изображениями документов в различных диапазонах. Для этого специалисты выявили ключевые и наиболее значимые спектральные каналы, которые фиксируют плесень, чернила или просто бумагу. Затем они провели аналитическую работу по отбору информации, содержащей архивную и историческую значимость.

В настоящее время сотрудники кафедры телевидения и видеотехники СПбГЭТУ разрабатывают гиперспектральный аппаратно-программный комплекс, который позволит значительно ускорить существующие технологические процессы и повысить их эффективность, а также обнаружить информацию недоступную для методов, применяемых в архивах Татарстана.

Методика разработана на основе предыдущего опыта ученых ЛЭТИ по применению гиперспектрального анализа в криминалистике, в определении подлинности документов, в диагностике рака.

Сам метод гиперспектрального анализа давно известен, но именно специалисты из университета решили адаптировать его для архивных документов, создали под эти задачи удобный сканер и программу к нему, которая, анализируя данные, выдает полностью восстановленный документ.

В государственном архиве Республики Татарстан гиперсканер уже закуплен и к концу этого года специалисты СПбГЭТУ установят на него отечественное программное обеспечение, которое позволит восстанавливать архивные документы, которые не читабельны уже несколько десятилетий.

Наиболее важные перспективы в развитии архивной отрасли также связаны с созданием специализированных хранилищ для хранения электронной документации. Порядок комплектования, хранения и использования электронных архивных документов, который затрагивает ряд актуальных вопросов подготовки архивов к приему на хранение электронных документов, в том числе технического переоснащения архивов, создания специализированных хранилищ электронной документации на «катастрофоустойчивых» носителях невозможен в будущем без современных технологий хранения электронных документов.

Выбор оптимальной технологии долговременного хранения – это сложная задача, требующая учета целого ряда факторов. Важнейшими критериями являются универсальность (отсутствие зависимости от конкретного производителя), жизнеспособность (устойчивость к устареванию), эффективность (оптимальное соотношение затрат и надежности) и суверенитет (отечественное происхождение и конкурентоспособность).

Такой технологией является оптика. Оптика, де-факто признанная стандартом долговременного хранения, обеспечивает уникальные преимущества, недостижимые при использовании других технологий. Напомню, что с помощью инновационного отечественного комплекса – роботизированного электронного архива на оптике «ЭЛАРобот НСМ», лежащего в основе ЦХОД ГА РФ в г. Обнинске, на долгие годы вперед обеспечено надежное и бессрочное хранение электронных архивных документов органов власти России.

Если сегодня «ЭЛАРобот НСМ» гарантирует сохранность данных на протяжении более 50 лет, что делает комплекс хорошим решением для архивов, стремящихся обеспечить сохранность информации на десятки лет, но разработка ученых Российского химико-технологического университета имени Д. И. Менделеева позволит сохранить информацию для наших потомков на носителях из кварцевого стекла уже на тысячи лет и роботизированные библиотеки станут основой центров для хранения данных в облаках. Это позволит быстрее коммерциализировать решение для малозатратного по ресурсам способа архивирования данных на стеклянных носителях неподвластных времени и воздействию окружающей среды. Потребление таких библиотек просто смехотворное по нынешним меркам, тогда как отдельные современные ЦОДы требуют едва ли не собственных атомных электростанций для работы.

Ученые предложили вместо традиционных оптических BD-R носителей информации использовать для длительного хранения электронных документов кварцевые диски, а по сути, кварцевое стекло. Эту технологию уже называют прорывом в микроэлектронике. По утверждению авторов, на одном кварцевом диске можно записать около 500 фильмов или 200 тысяч архивных документов. И скажем, весь 70-тысячный архив кинолент Госфильмофонда можно уместить всего на 140 кварцевых дисках вместо гигантских архивных хранилищ. Кроме того, подчеркивается, что в отличие от современных носителей, которые способны хранить данные максимум 10–20 лет, а затем их надо перезаписывать, кварцевые диски практически вечны. Более того, они устойчивы к самым различным внешним воздействиям, например, им не страшны ни пожары, ни электромагнитные излучения. В ходе проекта разработана технология сверхстабильной оптической памяти на

основе модификации кварцевого стекла фемтосекундным лазером. Созданный прототип носителя информации с термостабильностью записанных данных не менее суток при 700°C, что гарантирует неограниченный срок хранения данных при обычных условиях. Кстати, предполагается, что для чтения цифровых данных также будет использоваться искусственный интеллект.

Уже сегодня, с целью оценки долговечности хранения электронных данных в Российском федеральном центре консервации библиотечных фондов проводятся работы по искусственному тепло-влажному и световому старению оптических дисков, как основному носителю для будущих систем хранения.

Отмечу, что первые исследования по долговечности оптического носителя состоялись еще в далеком 2013 году, когда на долговечность хранения оценивались диски DTD (Data Tresor Disc). Искусственное тепло-влажное старение проводилось в климатической камере «Binder» при температуре 80°C и относительной влажности 65% в течение 700 ч. Изменения показателей качества дисков фиксировались каждые 50 ч. Искусственное световое старение осуществлялось под 4 люминесцентными лампами OSRAM DULUX 1-36 и 2 лампами Philips PL-L Cleo 3Б.

Продолжительность старения дисков DTD составила 280 ч, изменение показателей качества дисков фиксировали каждые 10 ч экспонирования. Экспонировали одновременно 7 дисков. Результаты экспериментов позволили установить следующее:

- под действием неблагоприятных факторов окружающей среды (повышенной температуры, относительной влажности, светового излучения) эксплуатационные свойства документа на компакт-диске с металлокерамическим слоем DTD, т. е. его способность к воспроизведению информации, сохраняются в полной мере.
- сравнение результатов тестов в процессе тепло-влажного и светового старения позволяет утверждать, что диски более восприимчивы к действию света.
- сравнительный анализ показателей качества компакт-дисков с металлокерамическим слоем DTD и «классических» компакт-дисков показал, что первые более устойчивы к воздействию повышенной температуры и относительной влажности, что позволяет прогнозировать более длительную сохранность записанной информации в нормальных условиях эксплуатации.
- с помощью этого устройства можно прочесть и увидеть то, что считалось утраченным безвозвратно. Разработкой уже заинтересовались многие архивы.

Зуфар БАҒАУТДИНОВ

*Құжаттармен жұмыс, ұйымд астырушылық қызмет және архив
саласын ақпараттандыру бөлімінің бастығы
Татарстан Республикасы Мемлекеттік архив комитеті*

АРХИВ ІСІНДЕГІ ҚАЗІРГІ ТЕХНОЛОГИЯЛАР: ДАМУ ҮРДІСТЕРІ МЕН СТРАТЕГИЯЛАРЫ

Аңдатпа. Мақалада Татарстан Республикасындағы архив ісінің цифрлық трансформация бағытын айқындайтын заманауи технологиялар қарастырылады. Архивтік материалдарды қалпына келтіру мен өңдеу үдерісінде жасанды интеллект, машиналық оқыту және гиперспектрлік талдау әдістерін қолдануға ерекше назар аударылған. Құжаттарды компьютерлік реставрациялау және фотоматериалдардың цифрлық паспорттарын жасау сияқты инновациялық шешімдерді енгізу мысалдары келтіріледі. Сондай-ақ деректерді ұзақ мерзімді сақтау технологияларының, соның ішінде оптикалық және кварцтық тасығыштарды пайдалану мүмкіндіктері талданады. Жасанды интеллект пен жаңа технологияларды енгізу архив қызметінің тиімділігін арттыруға, тарихи ақпараттың сақталуы мен қолжетімділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретіні атап өтіледі.

Түйін сөздер: Татарстан, архив ісі, цифрландыру, жасанды интеллект, нейрондық желілер, гиперспектрлік сканерлеу, ЕААЖ РТ, құжаттарды қалпына келтіру, цифрлық технологиялар, автоматтандыру.

Zufar BAGAUTDINOV

*Head of the Department of Records Management, Organizational Work,
and Informatization of the Archival Sector
State Committee for Archives of the Republic of Tatarstan*

**MODERN TECHNOLOGIES IN ARCHIVAL SCIENCE:
TRENDS AND DEVELOPMENT STRATEGIES**

Abstract. *This article explores modern technologies that shape the digital transformation of archival work in the Republic of Tatarstan. Special attention is given to the application of artificial intelligence, machine learning, and hyperspectral analysis methods in document restoration and processing. The article presents examples of innovative solutions, such as computer-based document restoration and the creation of digital passports for photographic materials. It also examines long-term data storage technologies, including optical and quartz media. The implementation of artificial intelligence and new technologies is highlighted as a means to improve the efficiency of archival services and to ensure the preservation and accessibility of historical information.*

Keywords: *Tatarstan, archival work, digitization, artificial intelligence, neural networks, hyperspectral scanning, EAAJ RT, document restoration, digital technologies, automation.*

Айгүл БАҒДӘУЛЕТОВА

Астана қаласы мемлекеттік архивінің
Құжаттарды қалпына келтіру
және сақтау құралдарын
дайындау қызметінің басшысы

АРХИВ – АМАНАТ: ТАРИХИ ҚҰЖАТТАР МЕН
СИРЕК КІТАПТАРДЫ САҚТАУ ЖӘНЕ ҚАЛПЫНА КЕЛТІРУ
МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Мақалада архивтің ұлттың тарихи жады мен рухани құндылықтарын сақтаудағы рөлі қарастырылады. Астана қаласының Мемлекеттік архивінің 30 жылдық тәжірибесі негізінде архивтік құжаттар мен сирек кітаптарды сақтау, қалпына келтіру және цифрландыру бағыттары сипатталады. Автор құжаттарды биологиялық, механикалық және химиялық зақымданулардан қорғаудың кешенді әдістерінің маңызын атап көрсетіп, XIX–XX ғасырлардағы құнды құжаттарды қалпына келтіру мысалдарын ұсынады. Сондай-ақ, архив материалдарына қолжетімділікті арттыруда цифрлық технологиялардың рөлі мен архив мамандарының кәсіби даярлығының маңызы ерекше көрсетіледі. Архив тек сақтау орны ғана емес, сонымен қатар ұлттық бірегейлікті нығайтатын рухани құндылық көзі ретінде ұсынылады.

Түйін сөздер: архив, мұра, реставрация, консервация, цифрландыру, тарихи жады, ұлттық құндылық.

Тарихи құжаттар мен сирек кітаптар – бұл тек ақпарат көзі ғана емес, сонымен қатар ұлттың мәдени және рухани мұрасы. Олар ғасырлар бойы жинақталған білімді, дәстүр мен құндылықтарды сақтайды. Дегенмен, уақыт өте келе қағаз бетіндегі материалдар тозып, бүліну қаупіне ұшырайды. Сол себепті архивтік жұмыстар мен қалпына келтіру процестері өте маңызды болып табылады. «Архив – аманат» қағидасы бізге архивте жатқан әрбір құжаттың болашақ ұрпақ үшін маңызы зор екенін еске салады. Астана қаласы Мемлекеттік архивінің 30 жылдық тәжірибесі осы жауапкершілікті толық сезінудің үлгісі.

1. Құжаттарды сақтау маңыздылығы

«Астана қаласының Мемлекеттік архиві, мемлекеттік мекемесінде сақтаулы құжаттар, 1912-2018 жж. (шет ел архивтерінен алынған құжаттар 1737-2014жж. (777 қор, 411 мыңнан астам сақтау бірлігі). 2021-2025 жылдары жүргізілген жоспарлы реставрация жұмыстарының нәтижесінде жалпы 411 мыңнан аса сақтау бірлігінің ішінде 761 құжатқа қалпына келтіру шаралары жасалып, барлығы 82534 парақ қайта өңделді.

Архивтік құжаттар мен сирек кітаптар – тарихи, құқықтық, ғылыми және рухани тұрғыдан бағасыз мұра. Оларды сақтау:

- Ұлттық болмысты сақтауға;
- Ғылыми-зерттеу мен білім беруді дамытуға;
- Құқықтық дәлелдерді қамтамасыз етуге;
- Ұрпақтар арасындағы рухани байланысты сақтауға ықпал етеді.

2. Қауіп факторлары мен қорғау жолдары

Құжаттарды сақтау барысында арнайы архивтік технологиялар қолданылады:

Арнайы ылғал және температура режимін сақтау;

Құжаттарды қышқылсыз қағазға ауыстыру;

Қорғаныш қаптар мен қораптарды пайдалану;

Электрондық цифрлық көшірмелер жасау.

Бұл шаралар құжаттардың ұзақ мерзім бойы бүлінбеуін қамтамасыз етеді.

Биологиялық қауіптер

Зең мен саңырауқұлақтар – органикалық материалдарды жеп, құрылымына зақым келтіреді.

Жәндіктер (күміс балық, қоңыздар) – қағазда ойықтар қалдырып, құжат бүтіндігін бұзады.

Химиялық қауіптер

Қышқылды қағаздардың табиғи қартаюы, сия құрамындағы металл тұздарының тотығуы, ластанған орта.

Механикалық қауіптер

Қатпарлану, жыртылу, дұрыс емес түптеу, тасымалдау кезіндегі зақымдар.

3. Қалпына келтіру – тарихи жадыны сақтаудың тәсілі

Құжаттарды қалпына келтіру – нәзік әрі жоғары кәсібилікті талап ететін жұмыс. Уақыт өте құжаттар мен кітаптар тозып, кейде оқуға жарамсыз болып кетеді. Қалпына келтіру процесі бірнеше кезеңнен тұрады:

- Дақтарды және кірді тазалау;
- Жыртылған беттерді қалпына келтіру;
- Құжаттарды арнайы қоректік ерітінділер арқылы күшейту;
- Қажет болса, сирек кездесетін кітаптарды цифрлық форматқа ауыстыру.

XX ғасырдың басында жазылған құжаттар ерекше маңызға ие. Мысалы, Астана қаласының архивінде сақталған кейбір патша дәуірі мен азамат соғысына қатысты құжаттар ылғалдан зақымданған, беттері жыртылып, сиясы таралған. Архив мамандары арнайы реставрация әдістерін қолдана отырып, құжаттарды тазалап, жыртылған бөліктерін қалпына келтірді. Кейбір құжаттар кейін цифрлық форматқа көшіріліп, зерттеушілер мен студенттерге қолжетімді болды. Бұл мысал тарихи құжаттарды сақтау мен қалпына келтірудің маңызын нақты көрсетеді.

Қазіргі таңда архивтер тек құжат сақтайтын орын ғана емес, сонымен қатар зерттеушілер мен студенттер үшін ақпараттық орталыққа айналды. Цифрландыру арқылы тарихи деректерге қолжетімділік артты, ал арнайы көрмелер арқылы қоғамға тарихи білімді жеткізу мүмкіндігі пайда болды.

4. Цифрландыру – болашаққа бағыт

Құжаттарды сканерлеу және цифрлық көшіру – оларды сақтаудың және кең қолжетімді етудің тиімді жолы. Бұл үрдіс ғылыми зерттеу мен қоғамға ақпаратты жеткізуде маңызды рөл атқарады.

Архив ісі – бұл тек сақтау емес, ұлттың тарихи жадына деген құрмет. Астана қаласы Мемлекеттік архивінің тәжірибесі көрсеткендей, сақтау, қалпына келтіру және цифрландыру жұмыстары кешенді түрде жүргізілгенде ғана мұра аман сақталады.

Бұл – бүгінгі мамандардың ғана емес, бүкіл қоғамның ортақ міндеті.

Ғазиза ИСАХАН

Астана қаласы мемлекеттік архивінің
Ғылыми-зерттеу және ақпараттық-түсіндіру
жұмысы қызметінің басшысы, архив ісінің үздігі

АСТАНА АРХИВІ: ЦИФРЛЫҚ ДӘУІРДЕГІ ТАРИХИ ҚАДАМ

Аңдатпа. Мақалада Елорданың тарихи жады мен мәдени мұрасын сақатудағы Астана қаласы мемлекеттік архивінің рөлі, оның ақпараттық және ғылыми орталық ретінде қалыптасуы қарастырылады. Сонымен қатар, архив ісін цифрландыру үдерісі, «Электрондық архив» жүйесінің енгізілуі, жасанды интеллект пен заманауи технологиялардың архив қызметіне әсері сипатталады. Автор архив ісінің болашағын ұлттық жадыны сақтау және оны цифрлық кеңістік арқылы дамыту тұрғысынан пайымдайды.

Түйін сөздер: Астана архиві, архив ісі, цифрландыру, электрондық архив, тарихи жады, ақпараттық технологиялар, ұлттық мұра.

Отыз жыл уақытты аз деп те, көп деп те айта алмаймыз. Бұл мерзім бір жағынан, ел тарихы үшін қас-қағым ғана сәт сияқты көрінгенмен, екінші жағынан, біздің ұжым үшін тағылымға толы толысу кезеңі. Әр жыл сайын жинақталған тәжірибе, әрбір қор мен құжат архивтің кемелденуіне жол ашты. Ізденіс пен табандылықтың арқасында архив ісінің кәсіби мектебі қалыптасты, жас мамандар қанатын қатайтты. Қалыптасу, өсу-өркендеу кезеңі оңай болған жоқ: ғимаратты мұрағат мұратына үйлестіре құру, қорларды жүйелеу, заманауи стандарттарға бейімделу, мұның бәрі аянбай атқарылған жұмыстың нәтижесі. Осы отыз жылдың ішінде Астана қаласы мемлекеттік архивінің тіршілігі шағын ғана іс-әрекеттерден бастау алып, бүгінде елдің тарихи жады мен құнды деректерін сақтайтын қасиетті ордаға айналды.

Архив әлдебіреулер ойлағандай, тек құжаттар сақталатын қойма емес. Ол – ұлттың мұрат-мүддесімен қатар тыныс алып жатқан тірі организм, халқымыздың өшпес жады, өткен мен бүгіннің арасын жалғап жатқан алтын көпір. Арада қаншама жылдар өтсе де, ұрпақтар алмасуы жалғасын тауып жатса да, өткеннің бізге дейінгі де, бізден кейінгі де іздері архив құжаттарында әрдайым сақталып қала беретінін жадымыздан шығармауды міндеттейді. Архивсіз тарих жоқ, ал тарихсыз алға жылжу жоқ десек, архив ісінің қоғамдағы орны мен рөлін бағалау қай кезде де маңызды болып қала беретіні содан.

Адамзаттың мәдени және тарихи мұрасының қайнар көзі болып табылатын архив алдағы мыңжылдықтарда да елдің әлеуметтік-экономикалық дамуы мен мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыруға ықпал ететін ақпараттық орталық ретінде қызмет ете беретіні – ақиқат...

Астана архивінің тарихы мен елорда тағдыры – еншісі бөлінбеген егіз ұғым. Тоқсаныншы жылдардың ортасында жас мемлекет өзінің жаңа астанасын тұрғызуға кіріскенде, шағын құраммен қалыптасқан елордалық архив ұжымы да өзінің өмірлік миссиясына кіріскен болатын. Ақмола қаласының Мемлекеттік мұрағаты Ақмола қаласы әкімінің 1995 жылдың 23 қарашасындағы № 3-1-120 шешімімен Целиноград облыстық әкімдігі Басшысының 1992 жылғы 3 сәуірдегі №17 шешімі негізінде қала аумағында орналасқан мекемелер мен кәсіпорындар құжаттарын меншік түріне қарамастан мемлекеттік есепке алу және пайдалануды қамтамасыз ету үшін құрылды. Ақмола облыстық архивінің құжаттары мазмұнына қарай топтастырылып қалалық, облыстық архивтерге бөлініп, құжаттардың бір бөлігі Көкшетау қаласында қайта құрылған Ақмола облыстық архивіне жіберілді, ал қалалық архив қоры алғашында 40 мыңнан аса сақтау бірлігінен құралды.

Алғашқы кездері бәрі де қарапайым жәй жұмыстардан басталды: құжаттар аз, орын мен жағдай шектеулі, бірақ архившілердің жүрегінде бір ғана ұстаным бар еді. Ол – «бүгінгі күн ертең тарихқа айналады» деген кәсіби жауапкершіліктен туындайтын сенім. Сол сенімнің арқасында ғана олар қағаз бетіндегі әрбір жазбаны, әрбір мөрді мұқият тіркеп, келешекке аманаттап келеді. Уақыт өте келе архив қорлары молайды. Қазіргі уақытта 500 мыңға жуық сақтау бірлігінде қаланың қалыптасуы мен дамуының куәліктері жинақталды. Әр құжат – көшелердің алғашқы сызығынан бастап, елорданың бүгінгі бейнесіне дейінгі сәттерді паш ететін шағын тарихқа, болашаққа бағдар болатын ескіrmес есті естелікке айналды. Мұндағы құнды мұрағат қоры тек ақпарат берумен шектеліп қалмайтын, адам еңбегі мен сенімінің шынайы болмысын танытатын құндылық деңгейінде қабылданды.

Отыз жылдық белесте архив құжат сақтаушы түсінігінен зерттеушілердің тұрақты мекеніне, студенттердің ұстаханасына, оқушылардың тарихқа деген қызығушылығын оятатын ойлы ордасына айналып үлгерді. Қордағы әрбір құжат, әрбір жинақ – тарихшылар мен жазушыларға, жас зерттеушілерге, қала тұрғындарына баға жетпес қазына сипатында қызмет көрсетті. Мысалы, архив қорында сақталған құжаттар арқылы елорданың алғашқы көшелерінің қалай салынғанын, алғашқы мектептер мен мекемелердің ашылу сәттерін, жалпы қаладағы мәдени өмірдің қалай өрбігенін бастан-аяқ түгел танып-білуге мүмкіндік мол. Тарихи тұлғалардың жеке архивтері де зерттеушілер үшін аса бір қымбат дерек көзіне айналды. Сирек кездесетін қолжазбалар, суреттер, бейнематериалдар – әрқайсысы өткеннің үнін үзбей жеткізетін естеліктер шоғырын құрайды. Уақыт өте келе архив қорларының молаюы қаланың қалыптасу тарихын, елдің рухани дамуын танып-білуге кеңінен жол ашты. Бұл әрбір келушіге, әрбір зерттеушінің өз орны мен уақытын таба білуіне айтарлықтай көмегін тигізді. Жыл сайын Архивте «Ашық есік күндері» өткізіледі. Қала тарихынан сыр шертетін тарихи – құжаттық көрмелер қаланың ірі сауда кешендерінде, әуежай, теміржол вокзалының залдарында, «Бәйтерек» монументі алаңында көрсетіліп келеді.

Сонымен қатар, астаналық архивтің халықаралық рөлі де соңғы жылдары арта түскенін айта кетуіміз керек. Бізге шет елдерден де өтінішпен келіп жататын азаматтар аз емес. Алыс, жақын шет ел архивтерімен ынтымақтастық орнатып, бірлескен жобалар жүзеге асырыла бастады, өзара кәсіби тәжірибе алмасу дәстүрге айналды. Астана архивінің қорында қала тарихына қатысты Омбы, Томск, Подольск архивтерінен, Татарстан, Беларусь елдерінің архивтерінен мағлұматтар жинақталған.

Жас мамандардың жаңа буыны тәрбиеленіп, аға буынның мектебі жалғасын тауып жатыр. Жыл сайын Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ-нің, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университетінің, Астана Халықаралық университетінің студенттері өндірістік тәжірибеден өтеді. Бұл жетістіктердің бәрі архившінің көзге көрінбейтін қажырлы еңбегінің жемісі.

Енді Астана қаласы мемлекеттік архиві қорындағы материалдар туралы аз-кем мағлұмат бере кететін болсақ, оларды мазмұны мен ерекшелігіне қарай төрт топқа бөліп көрсетуге болады:

Ақмоланың әкімшілік орталыққа айналуы туралы тарихи құжаттар;
кеңестік дәуірдегі әлеуметтік-экономикалық үдерістерді сипаттайтын материалдар;
жаңа астананың қалыптасуын, құрылыс барысын бейнелейтін ресми құжаттар, жоспарлар мен фотосуреттер;
мемлекет және қоғам қайраткерлерінің жеке қорларынан тұратын материалдар.

Бұлардың тарихи маңыздылығы қала аумағымен ғана шектеліп қалмайды, сондықтан мұндағы әр құжат, әр дерек Қазақстан тарихының айнасы болып есептеледі.

Сонымен қатар соңғы жылдары архив қоры саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі Астана қаласы бойынша өңірлік комиссия жұмысының нәтижесінде жинақталған құжаттар ғылыми сараптамадан өткізіліп, Астана қаласының архивіне тұрақты сақтауға тапсырылды.

Қағазға түскен әрбір құжат өткеннің аманаты екені сөзсіз. Бірақ бүгінгі ұрпақ оны тек шаң басқан сөрелерден емес, цифрлық кеңістіктен тапқанды қалайды. Сондықтан да біз сөзді цифрландыру жайына қарай бұрсақ, ХХІ ғасыр ақпараттық технологиялар ғасырына айналды. Бүгінде қоғамның барлық саласы цифрлық трансформацияға бейімделуде. Архив ісі де бұл үрдістен тыс қалып қойған жоқ. Қағазға түскен әрбір құжатты қолмен ақтарған күндер бірте-бірте тарихқа айналып барады.

Қазір ақпаратқа қол жеткізу жылдам әрі қолжетімді болуы тиіс деген талап бар. Сол себептен архивтің де заман талабына сай бейімделуі заңды құбылысқа баланады.

Соңғы жылдары Астана архивінде «Электрондық архив» жүйесі іске қосылды. 77 711 сақтау бірлігі (7 258 767 парақ) цифрлық форматқа көшіріліп, әрбір құжат жаңаша мәнге ие болды. Енді архивке келмей-ақ, онлайн тапсырыс беріп, қажетті деректі алыстан қарауға мүмкіндік бар. Бұл қолжетімділік жас зерттеушілердің қызығушылығын оятып, тарихқа деген ынта-ықыласты арттырды.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев: «Ұлттық мұраны сақтап, оны цифрлық форматқа көшіру – болашаққа жасалған инвестиция» деді. Осы тұрғыдан болашаққа көз салсақ, заманауи технологиялар архивтің қызметінде қазірдің өзінде шешуші рөл атқара бастады. Миллиондаған құжат арасынан іздеген деректі бір сәтте табу, белгілі бір кезеңге қатысты заңдылықтарды талдау, тарихты жаңа қырынан түсіндіру – осының бәрі сондай озық технологиялар көмегімен жүзеге асырылуда. Жасанды интеллекттің архив ісіне енуі алдағы уақытта бұл салада оң өзгерістерге жол ашылатынын айғақтайды. Ол құжаттарды автоматты түрде сұрыптап, мәтінді тануға, деректер арасындағы байланыстарды табуға көмектеседі. Яғни архив болашағы тек өткенді сақтаумен шектелмей, жаңа білім өндіретін, зерттеу мен шығармашылыққа жол ашатын үлкен зертхананың қызметі биігіне дейін көтеріледі.

Атап айтар болсақ, құжаттарды цифрландыру мынадай маңызды міндеттерді шешуге мүмкіндік береді:

- түпнұсқаларды сақтап, тозуына жол бермеу;
- зерттеушілер мен қоғам өкілдерінің онлайн режимде ақпаратқа қолжетімділігін арттыру;
- мәдени мұраны дәріптеу мақсатында виртуалды көрмелер ұйымдастыру.

Айта кететін бір жәйт, Астана архивінде цифрландыру жұмыстары жүйелі түрде жүргізіліп келеді. Электрондық каталогтар жасақталып, интернет арқылы іздеу мүмкіндігі кеңейтілуде. Сонымен қатар, архив азаматтардың қашықтан анықтама алуын қамтамасыз етумен қатар кеңес беру қызметін де тиянақты атқарып отыр.

Яғни Астана архиві дәстүрлі қағаз құжаттар қоймасынан жаңа үлгідегі ақпараттық орталыққа айналууда. Бұл үрдіс мынадай бағыттарда жүзеге асуда:

- электрондық қорлар құру және онлайн-қызмет көрсету;
- азаматтарға архивтік анықтамалар мен кеңес беру қызметтерін қашықтан ұсыну;
- зерттеушілер мен студенттерге арналған электрондық деректер базасын дамыту.

«Архив-2025» мемлекеттік бағдарламасы аясында құжаттарды сканерлеу, қалпына келтіру және электрондық көшірмелерін жасаудың заманауи құрылғыларын сатып алды, Архив құжаттарын цифрландыру және сақтандыру қорларын құру ісі жолға қойылды. Құжаттарды қалпына келтіру қызметі ескірген, бүлінген құжаттарды қалпына келтірумен айналысып келеді.

Сонымен қатар, архив бұқаралық ақпарат құралдарымен және әлеуметтік желілермен белсенді байланыс орнатып, қоғамға ашық ақпараттық кеңістік қалыптастыруда.

Әрине, архив ісін цифрландыру оңай шаруа емес, жүздеген мың құжатты цифрлық форматқа көшіру – үлкен төзім мен табандылықты қажет ететін іс. Мысалы:

- қаржылық шығындардың көптігі;
- деректердің ұзақ мерзімге сақталуын қамтамасыз ету;
- білікті кадрлардың жетіспеушілігі;
- қолжетімділікке қатысты құқықтық шектеулер сияқты т.б. мәселелердің туындауы мүмкін.

Мұндай қиындықтарды еңсеру үшін не істеу керек? Ол үшін мемлекеттік қолдау, халықаралық тәжірибе алмасу және мамандарды даярлау жүйесін жетілдіру қажет.

Енді Астана архивінің келешекте жүзеге асырылатын негізгі бағыттарды атап өтсек:

- ұлттық электрондық архив жүйесіне толық интеграциялану;
- Қорларды толық цифрландыру;
- Электрондық деректер базасын жетілдіру;
- Халыққа қызмет көрсетуді жаңа деңгейге көтеру;
- жасанды интеллект пен Big Data технологияларын пайдалану арқылы құжаттарды жүйелеу;

виртуалды көрмелер мен білім беру жобаларын кеңейту;
халықаралық архивтермен ынтымақтастықты нығайту болып жалғасып кете береді.

Міне, осындай оң қадамдар жасау арқылы архив алдағы уақытта заманауи ғылыми және мәдени орталық деңгейіне көтеріледі деп сенемін.

Ойды қорытындылай келе, архив дегеніміз құжаттар сақталатын жәй орын емес, халық жадының шырағы екенін тағы бір мәрте еске салғым келеді. Ол шырақ ешқашан сөнбеуі үшін бәріміз бірдей жұмыла еңбек етпегіміз ләзім.

Газиза ИСАХАН

*Руководитель службы научно-исследовательской и информационно-разъяснительной работы
Государственного архива города Астаны,
отличник архивного дела*

АРХИВ АСТАНЫ: ИСТОРИЧЕСКИЙ ШАГ В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ

Аннотация. В статье рассматривается роль Государственного архива города Астаны в сохранении исторической памяти и культурного наследия столицы, а также процесс его становления как информационного и научного центра. Кроме того, описываются процесс цифровизации архивного дела, внедрение системы «Электронный архив», влияние искусственного интеллекта и современных технологий на деятельность архива. Автор мыслит будущее архивного дела с точки зрения сохранения национальной памяти и её развития в цифровом пространстве.

Ключевые слова: архив Астаны, архивное дело, цифровизация, электронный архив, историческая память, информационные технологии, национальное наследие.

Gaziza ISAKHAN

*Head of the Research and Information-Explanatory Work Department
State Archive of the City of Astana,
Excellence in Archival Work Awardee*

ASTANA ARCHIVE: A HISTORICAL STEP INTO THE DIGITAL ERA

Abstract. The article examines the history of the formation and development of the State Archive of the city of Astana. Special attention is given to the role of the archive in preserving the historical memory and cultural heritage of the country, as well as to the processes of digitalization in archival work. The implementation of the “Electronic Archive” system, the use of modern technologies, and artificial intelligence in archival practice are described. The author emphasizes the importance of digital transformation as a crucial step toward preserving national heritage and shaping an open information space.

Keywords: Astana archive, archival work, digitalization, electronic archive, historical memory, information technologies, national heritage.

110 ЛЕТ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ КИМАША СЫЗДЫКОВА

В год 110-летия со дня рождения Кимаша Сыздыковича Сыздыкова мы предлагаем вниманию читателей его статью, посвящённую развитию архивного дела и истории становления одного из первых специализированных архивных зданий Казахстана, опубликованную в газете «Призыв» №18 от 7 апреля 2006 года.

Кимаш Сыздыков родился 15 декабря 1915 года в селе Ключи Шортандинского района. Получив педагогическое образование в Алматы и Уральске, начал трудовой путь преподавателем. В конце 1930-х и в годы Великой Отечественной войны занимал должности второго и первого секретаря Западно-Казахстанского обкома комсомола. В послевоенные годы работал на руководящих постах в райкомах партии, в Акмолинском и Балкашинском райисполкомах, возглавлял Целиноградское областное бытовое управление. С 1973 по 1981 год руководил архивным отделом Целиноградского облисполкома.

Особую ценность представляет его личный архивный фонд, переданный в 1981 году и ныне хранящийся в Государственном архиве города Астаны, материалы которого раскрывают историю регионального управления и развитие Казахстана в XX веке, отражая значительный вклад Кимаша Сыздыкова в развитие Акмолинской, Уральской и Целиноградской областей.

За трудовые заслуги был награждён орденом Ленина, двумя орденами Трудового Красного Знамени, орденом Отечественной войны II степени и медалями. Отличался высокими организаторскими качествами и умением эффективно решать поставленные задачи.

Кимаш СЫЗДЫКОВ

бывший заведующий архивным отделом
Целиноградского облисполкома.
Ветеран войны и труда.

АРХИВ – ИСТОРИЯ НАШЕЙ ЖИЗНИ

Хотя Акмолинская область была образована в 1939 году, долгое время по понятным обстоятельствам (война, послевоенный период, когда надо было восстанавливать разрушенные фашистами районы), строительство здания областного государственного архива не осуществлялось. Он располагался, я бы сказал, он ютился в деревянном бараке внутри так называемых «зеленых рядов», где стояли магазины на месте нынешнего универсама, хранилище было небольшое, заполнено на 100 %, поэтому прием документов на госхранение не проводился.

К вопросу о строительстве здания отделом Целиноградского облисполкома я приступил в сентябре 1972 года, когда резко ухудшилось состояние моего здоровья. «Пока поработайте в архиве, спокойнее, а дальше будет видно», – сказал первый секретарь Обкома партии Николай Ефимович

Кручина. Коллектив меня хорошо принял. Разумеется, люди мне незнакомые, в основном женский состав. Что заметил: все по возрасту примерно одинаковые, пожилых людей нет. Есть специалисты архивных дел, выпускники Московского архивно-исторического института. Такой коллектив загрузить бы работой, ан нет. Архивные материалы навалены в общей куче, разобрать что-либо невозможно, картотека нарушена. Практически люди не были заняты полезным, научным делом.

Однажды облпрокурор запросил важный материал, который по списку значится, но попробуй, найди. Искали долго – нет, не нашли.

Тогда все работники подряд стали разбирать по папкам, важный материал оказался в ящике возле рабочего места директора архива.

На поиски потратили целую неделю.

Директор Госархива Хотчинский Владимир Георгиевич имел высшее историческое образование, работал в этой должности с 1955 года, опытный работник, подал заявление и просил направить его директором Степногорского городского архива. Степногорск тогда гремел, у него московское снабжение. Обещали ему квартиру. Пришлось отпустить, на его место назначили Байчикова Николая Ивановича. Он с Хотчинским одновременно окончил Московский архивный институт.

В конце 1972 года я специально ездил в г. Алматы по этому вопросу. Начальник главного архивного управления Мухтар Жангалин, известный писатель, переводчик хорошо принял, и мы с ним обстоятельно разобрались, с чего начинать и как вести это большое для нас дело. Правда, он тоже недавно работает в этой должности. На следующий день, когда мы были в Госплане Республики, выяснилось, что средства на строительство архива в г. Акмолинске выделены были еще два года тому назад, а председатель Горисполкома Великанов обратил эти деньги на строительство жилья и никому об этом не сообщал. «Теперь, друзья, идите в Совет министров, просите деньги там», – сказали нам в Госплане. Надо сказать, что в Акмолинском Горисполкоме был председателем Великанов, такой своенравный человек. Однажды на городском собрании он выступает и говорит: «Гараж Обкома партии надо передать станции скорой помощи». Как услышал это Кручина Николай Ефимович (первый секретарь Обкома партии), так Великанов через три месяца уже был там, откуда приехал (Екатеринбург). После этого председателем Горисполкома избрали работника Обкома Бономанко Бориса Александровича, с этим человеком можно было работать.

Итак, на второй день мы с Мухтаром Жангалиным были в приемной Совета Министров. Разговариваем, просим и доказываем:

«Испокон веков в Акмолинском уезде никогда никто не строил архивного здания. Все говорят, что это решит только председатель Совмина, потому что, речь идет о повторном выделении средств». Ну что же, мы записались на прием к Главе Правительства. Наша очередь будет ровно через два дня. В указанное время нас принял Ашимов Байкен Ашимович, наш земляк. Работал первым секретарем Кокчетавского обкома партии. Он хорошо знаком с Мухтаром, меня попросил коротко рассказать, где до этого работал. Я доложил. «А Кургальджинский район знаю. Слышал фамилию Сыздыков», – сказал он и тут же спросил: «А почему Вы с этого района ушли?» Я ответил, что Никита Сергеевич Хрущев по собственной инициативе сельские райкомы, обкомы партии разделил на два: сельские и производственные. Тогда райкому осталось только партийные билеты выдавать и персональные дела провинившихся рассматривать. Я попросился на советскую работу и был избран председателем Балкашинского (теперь Сандыктауского) райисполкома. Этот район Байкен Ашимович тоже хорошо знал, потому что он граничит с Кокчетавской областью. Он не торопится, на часы не заглядывает, как другие «высокие» в подобных случаях. Подумав, сказал: «Можно деньги выделить по частям, начиная с 1974 года. На 1973 год уже поздно, все расписано, одно тронешь, все надо менять», – и при нас так сказал работнику, курирующему Госплан Республики. Мы, поблагодарив Главу Правительства, довольные вышли из Совмина.

Весь 1973 год мы занимались определением места будущему архивному дому. Готовились, так сказать, к «бою» в следующем году.

Долго пришлось нам искать подходящего места для Госархива области. Везде надо было сносить жилые дома. Среди чиновников были высказывания, что архив надо разместить на окраине города, дескать, люди туда мало ходят.

Наконец, в третье раз наше внимание привлек участок в самом центре города, недалеко от Конгресс-Холла, возле облвоенкомата. На этом участке был жилой дом, надо было выделить четыре квартиры. Это очень трудно. Мы на этом месте настаивали потому, что здесь была теплотрасса и вода. Тогда председатель Горисполкома Б.А. Бономанко все-таки нашел выход. Дом этот снесли, и проект областного архивного здания привязали здесь по улице Ауэзова д.43/1¹, который продолжает нормально функционировать.

На 1974 год Правительство выделило 100 тысяч рублей, и нам удалось начать строительство, как указано выше. Вот так в течение пяти лет по частям осваивали почти полмиллиона рублей стоимости этого замечательного здания и ввели его в эксплуатацию. Тепло вспоминает Шаяхметов Рахимжан Омарович, председатель Целиноградского облисполкома, который оказывал влияние становлению государственного архива.

Надо было начать перевозку архивных документов и инвентаря из здания по улице Ш. Иманбаевой.

Вот здесь случилось неожиданное: заболел директор госархива Байчиков Николай Иванович, и не только заболел, а принес путевку на курортное лечение. Мне было очень трудно работать потому, что после автокатастрофы дали инвалидность второй группы, но, чтобы юридически можно было работать, я попросил врачей заменить это на третью группу. Так я вел строительство Госархива с большим желанием завершить его. Я выступал как главный заказчик. Вроде основные задачи построения здания выполнены. А перевоз в новое здание огромной массы архивных дел тоже кропотливая работа, ее должен возглавлять директор Госархива со своим коллективом. Но вот опять возникла такая трудность. Отказать человеку с путевкой в руках вроде тоже не тактично. Отпуск я ему дал, а исполняющей обязанности директора назначил старшего научного сотрудника Ризаеву Нину Степановну. Переезжать у нас не было ни денег, ни транспорта. Опять я обратился в облисполком за помощью. Хорошо помог зампред облисполкома Василий Васильевич Одокиенко, ведавший тогда финансовыми делами области. Он выделил грузовой автомобиль (Газон) и пять человек 15-тисуточных заключенных за мелкие проступки, их в это время в народе называли «декабристами».

И вот Ризаева Н.С. со своим коллективом, с помощью «декабристов» хорошо организовала переезд. Надо сказать, что дисциплина у этих «декабристов» вполне нормальная. Дело в том, оказывается, что при малейшем нарушении добавляются сутки. Поэтому они ведут себя «тише воды, ниже травы», исполнительные, лишь бы отделаться этими 15-ю сутками, а там хоть «трава не расти» в этой тюрьме, говорили они. Но теперь случилось еще одна беда: в Народный контроль поступила анонимная жалоба о том, что старую мебель облгосархива Сыздыков К.С. раздал работникам забрать ее себе. А фактически старая мебель действительно негодная труха, поэтому я разрешил работникам забрать ее себе. Но не все брали, ибо она совершенно изношенная, старая. Новую мебель мы приобрели в г. Таллине (Эстония). Ну и что же, в мусульманском мире говорят: «Бедному рабу не положено уставать». Пришлось мне обратиться к коллективу с просьбой: «Кто брал что-то из старой мебели, оцените ее сами и деньги внести в кассу». Так собралось, если мне память не изменяет, где-то около одной тысячи рублей. Сие дело этим завершилось.

За один месяц мы переехали в новое здание. Вся мебель и архивные дела расставлены по положенным местам, все блестело новым приятным обликом.

В этом деле много пришлось потрудиться нашим женщинам-работницам. Надо было не только погрузить документы и разгрузить их на первом этаже в новом здании, но еще погрузить в лифт, поднять на соответствующий этаж в архивохранилище, разгрузить и правильно разместить на стеллажах. Это же в совокупности тяжелая адская работа, честь и хвала тем из них, которые уже не работают в облгосархиве. И тем, кто продолжает трудиться. Назову их имена. Научные сотрудники: Ризаева Н.С., Павлина Л.И., Андриянова Г.Т., Коваленко С.Б. (все они выпускники Московского архивного института), Хомутовская С.П., Жумагулова Т.Ж., бухгалтер Сембинова Б.К., Дьяченко Т.И., Кун В.А., Бутина Т.И. и многие другие. Это были люди высокой чести и совести, им за это никто ничего не платил. И даже не подумали об этом. Коллектив вправе был ожидать приезда начальника Главного архивного управления из Алматы и благодарности за большую работу. Но

* сейчас ул. М. Ауэзова, 3

вместо этого Бижамал Рамазанова не показалась даже на торжественном открытии нового госархива. Байчиков Н.И. вернулся с курорта на все готовое. Теперь, по прошествии времени, можно сказать, что Ризаеву Н.С. можно было оставлять продолжать работу директора госархива, но напор был со стороны Главного архивного управления Алматы. Ризаева тоже окончила Московский архивно-исторический институт, в совершенстве знала особенности архивного дела.

Сменилось поколение архивистов, которые работали в те годы облгосархиве. И здание теперь принадлежит Государственному архиву города Астаны, а облгосархив должен переехать в Кокшетау, как только предоставят здание.

Итак, здание построено, теперь надо отменить это дело. Поскольку это первое новшество в республике, Казглавархив и наше облруководство решили пригласить заведующих архивными отделами и директоров Госархивами всех областей. Так рекомендовал Совмин Республики. Собралось множество людей. Прекрасное для того времени новое здание, все интересуются, восхищаются. Некоторые забрали копии проекта, мол, у себя построим, а стоимость здания около полумиллиона. Вскоре действительно построили такой архив в г. Петропавловске. На это торжество не приехали только начальник Казглавархива Рамазанов Б.Р., прислала инспектора по архивным делам.

Тогда немало писали об этом новшестве архивного дела республики. Считаю, не лишние будет привести фрагмент из статьи:

«Судьба – быть первым» журналиста Дмитрия Глухих, напечатанной в газете «Столичный проспект» от 14 декабря 1995 года: «В 1966 году, по состоянию здоровья, Кимашу Сыздыкову предложили перейти на работу в архивную сферу. Казалось бы, спокойная должность, однако он и здесь проявил инициативу. Сыздыков начал «освоение целины» в архивном деле: добился строительства большого здания областного архива, поскольку в старом помещении невозможно было найти ни одного документа в надлежащем порядке. После всего этого мы начали принимать архивные материалы на Государственное хранение из районов и совхозов и промышленных предприятий Акмолинской области. За первый год было принято 110 тысяч единиц хранения. Первым привез свой архив на хранение совхоз «Кенбидаик» Кургальджинского района, а дальше пошло и поехало! Были случаи на местах, когда люди не знали, что такое архив и как с ним заниматься.

ГА. Г.Астаны. Ф.367, Оп.2, Д.2. Л.3.

Очень много людей получили нужные документы, особенно пенсионеры, научные работники. Я помню, тогда по материалам нашего архива два исследователя защитили кандидатские диссертации. Один на тему: «Организация полеводческой тракторной бригады», а другой – «Профтехобразование в Акмолинской области».

Продолжает Госархив города Астаны оказывать помощь всем тем, кто испытывает нужду в документах. Там работают культурные, знающие дело архивисты.

ГА. г. Астаны. Ф.367. О.1. Д.82.

САТИРА САРДАРЫНЫҢ САРҚЫЛМАС МҰРАСЫ

Астана қаласының мемлекеттік архиві – қала мен ел тағдырының айнасы. Мұнда жеке тұлғалардың өмірбаяны, еңбегі мен шығармашылық мұрасы бейнеленген құжаттар жинағы бар. Архив өз қорында «жеке тектік» деп аталатын түрлі қорларды жинақтап, сақтау және ғылыми айналымға енгізу жұмыстарын жүргізеді. Сол игі жұмыстардың бірі – жазушы, сатирик Табыл Құлиястың жеке архивтік қоры екенін айту керек. Оның жеке құжаттары, хаттары, қолжазбалары, марапаттары, фотографиялары және басқа да деректері құнды материалдар архив қорында сақтаулы тұр.

Алдымен оқырманға түсінікті болуы үшін азды-кем шегініс жасап көрелік...

Табыл Бекқазыұлы Құлияс – 1935 жылы 15 желтоқсанда Ақтөбе облысындағы Ойыл ауданының, «Қаракөл» кеңшарында дүниеге келген.

1950 жылдан бастап республикалық «Қазақстан пионері», «Пионер», журналы, «Лениншіл жас» газеттеріне түрлі тақырыпта мақала, аннаграмма, өлеңдер жазып тұрды. 1955 жылы Ойыл орта мектебін бітіріп, комсомолдық жолдамамен Дзержинский атындағы кеңшарда бригадир, комсомол комитетінің хатшысы жұмыстарын атқарды.

1957 жылы Ойыл аудандық «Еңбек туы» газетінің шақыруымен редакция қызметіне, одан соң аймақтық «Жаршы» газетіне жұмысқа алынып, республикалық басылымдарда фельетон, очерктері жариялана бастады. Бұл кезде ЛКЖО-ның Құрмет грамотасымен газет жұмысына белсенді қатысуына орай марапатталды. 1969 жылға дейін «Көкшетау правдасы» Жамбыл облыстық «Еңбек туы» газеттерінде қызмет атқарды.

1970 жылдан республикалық телерадионың Торғай, Ақмола облыстарындағы меншікті тілшісі, қазақ телевидениесінің насихат редакциясында редактор қызметін атқарып, теледидарда тұңғыш рет «Жебе» сатиралық журналын шығарды. Торғай облысы өнерпаздарынан отызға тарта концерт-очерк, «Торғай толғауы» күйтабақ, сатиралық «Қалақан» ән-би ансамблі концертін ұсынды. КСРО телевидениесінің лауреаты, Қазақстан кәсіпшілер одағы мен «Социалистік Қазақстан» газетінің ұйымдастырған шығармашылық конкурстарының жеңімпазы атанды. Кеңес үкіметі жылдарында «Сауда сақал сипағанша», «Қоңыраулы күлкіграмма», «Жалмауыз құйын» сатиралық кітаптары жарық көрді. Одан кейін сатиралық «Қара терең» романы және «Қанжоса ғасыр» атты шығармалары жарық көрді. «Шеменшер», «Дүние дәурен», «Ізет» очерктер жинағы оқырман қолына тиді.

Есімханның бас биі, әскер басы, заңгері Жиенбет жырау туралы тарихи, танымдық кітабы, сондай-ақ «Ақмылтық» екі томдық, «Жегі» сатиралық шығармалары «Фолиант» баспасынан жарық көрді. Қазақ әдебиетінің классик жазушыларының бірі Жиенғали Тілепбергенов туралы «Аңыз ізімен» романы өз оқырмандарын тапты. Республикалық мұрағатқа Қазақстанның төрт астанасы қақында деректер жинауға қатысып, Орынбор қаласынан түрлі құжаттарды жинап, Әбілқайыр хан туралы деректі фильм таспалаған. Осындай қаламгерлік еңбегі бағаланып, «Тың және тыңайған жерлерді игергені үшін», «Еңбек ардагері» медалі Б.Қыдырбекұлы атындағы сыйлықтың лауреаты, «Ойыл ауданының құрметті азаматы», Қазақстанның еңбек сіңірген мәдениет қайраткері атанды. Бүгінгі күні қорда сақталған құжаттар Т. Құлиястың мәдени және тарихи рөлін терең зерттеуге, оның шығармашылығын ұрпаққа жеткізуге толық мүмкіндік береді.

Биыл – қазақ әдебиеті мен сатирасының жарқын тұлғасы, жазушы Табыл Құлияс Бекқазыұлының туғанына 90 жыл толты. Табыл Құлияс өмірі мен шығармашылығы арқылы ұлт жадында терең із қалдырды.

*Авиация генерал майоры, Кеңес одағының екі мәрте батыры,
«Барыс» орденінің иегері Талгат Бигелдиновпен.
Табыл Құлиястың жеке қорынан. Астана қ. МА. Қ. 514. Тіз. 1. Іс.10. Б.3.*

Астана қ. МА. Қ. 465. Тіз. 2. Іс.59. Б.

К 90-ЛЕТИЮ ВЫДАЮЩЕГОСЯ МАСТЕРА – МИХАИЛА ГАПОНЕНКО

В Государственном архиве города Астаны хранится личный фонд Михаила Адамовича Гапоненко – Заслуженного строителя Казахской ССР, одного из выдающихся представителей архитектурно-строительной отрасли, награждённого орденом Ленина, почётным знаком и удостоенного Государственной премии СССР.

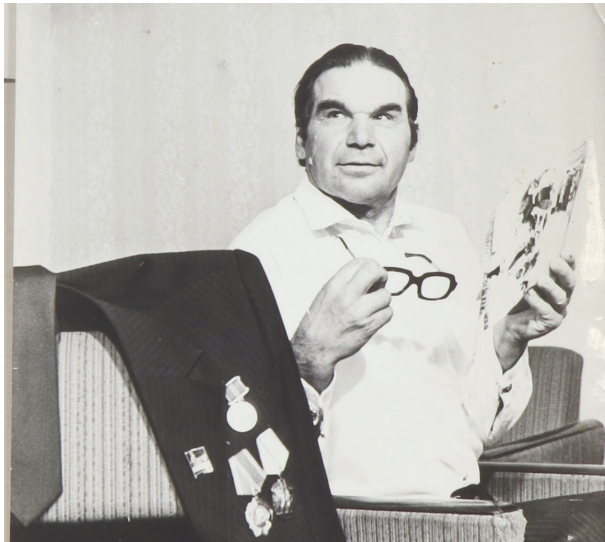
90-летнему юбилею Михаила Гапоненко Государственный архив города Астаны публикует документы, отражающие его значимый вклад в строительство объектов столицы. Материалы свидетельствуют об участии Михаила Адамовича в возведении ряда ключевых зданий Астаны, в том числе корпуса Аграрного университета (ныне Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина), учебно-административных зданий, библиотек, спортзалов, общежитий, областной библиотеки, первых девятиэтажных жилых домов. Он также принимал участие в строительстве музыкальной школы, Дворца пионеров (ныне Дворец школьников имени Махамбета Утемисова) и других значимых объектов.

Михаил Адамович родился 28 ноября 1935 года в деревне Будовник Хойкинского района Гомельской области Белорусской ССР.

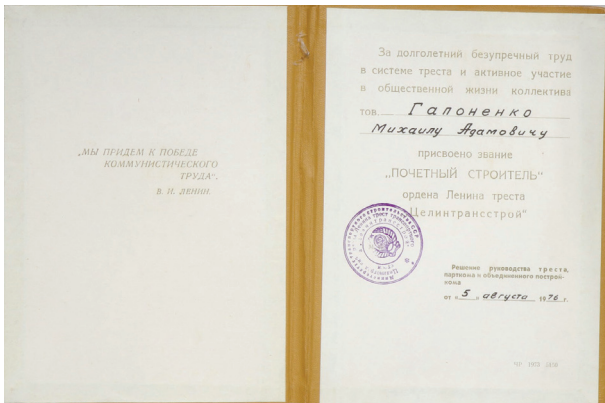
Многие десятилетия его жизнь и профессиональная деятельность были неразрывно связаны со строительной отраслью, и именно этот богатый жизненный путь нашёл отражение в архивных материалах. В 2009 году Михаил Адамович передал на постоянное хранение в Государственный архив свои личные документы. Сохранённые в архиве материалы не только раскрывают масштаб его деятельности как одного из ведущих строителей столицы, но и представляют значимую историческую ценность. Они позволяют проследить этапы градостроительного развития Астаны и дают будущим поколениям возможность увидеть вклад Михаила Адамовича Гапоненко в формирование архитектурного облика города.

ГА г. Астаны Ф.511, Оп.1, Д.6, Л.3

ГА. г.Астаны. Ф.511. Оп.1. Д.15. Л.5

ГА. г. Астаны Ф.511. Оп.1. Д.6. Л.5

ГА. г. Астаны Ф.511. Оп.1. Д. 6. Л.4

ГА. г. Астаны Ф.511. Оп.1. Д.11. Л.5

ГА. г. Астаны Ф.511. Оп.1. Д.11. Л.2

ГА. г. Астаны Ф.511. Оп.1. Д.11. Л.8

ТВОРЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ ВЛАДИМИРА БАХУРЕВИЧА
В АРХИВЕ АСТАНЫ

Государственный архив города Астаны в честь 70-летнего юбилея Владимира Васильевича Бахуревича (род. 16 декабря 1955 года, г. Кемерово, РСФСР) – фотокорреспондента известных печатных и информационных изданий, таких как «Экспресс К», «Известия», «Комсомольская правда», «Мегаполис», Reuters, РИА Новости, ИТАР-ТАСС, агентство «ЭРА», публикует фотодокументы, переданные им для пополнения архивного фонда.

Переданные Владимиром Бахуревичем в 2013 году на постоянное хранение фотоматериалы наглядно отражают наиболее значимые события в жизни столицы: Саммит ОБСЕ, Съезды лидеров мировых и традиционных религий, Курултай казахов, встречи руководителей государств, выставки, культурные мероприятия, форумы, празднование Дня города и многое другое. Отдельный комплекс снимков посвящен достопримечательностям и архитектурным видам Астаны.

Творческое наследие Владимира Васильевича, запечатлевшее ключевые этапы развития столицы, представляет значительную ценность для исследователей истории Астаны, журналистов, краеведов, студентов, а также всех, кто интересуется культурной, общественной и политической жизнью города.

ГА г. Астаны Ф.579, Оп.1, Д.3, Л.3

ГА г. Астаны Ф. 579, Оп. 1, Д. 4, Б.3

АРХИВ ІСІНЕ АДАЛ ЖАН

Архивші Жеңіс Мәжитқызы - 80 жаста!

«Құжатсыз архив болмайды, архивсіз тарих болмайды, ал тарихсыз ел болмайды» деген сөз тіркестері архив қызметкерлерінің күнделікті жұмысының шынайы тарихты жазумен үндесіп жататынын аңғартады. Өйткені, көрнекті француз архивісті Шарль Бребан айтқандай, «архивтер - кез келген халықтың, елдің және бүкіл адамзаттың жады». Өзінің архивін сақтай алмайтын халық немесе мемлекет, жадын жоғалтқан адам іспеттес.

Мәселеге осы тұрғыдан келгенде, өзінің бүкіл саналы ғұмырын архив ісіне арнаған құрметті зейнеткер Жеңіс Мәжитқызы бүгінде 80 жасқа толып отыр. Осы мерейлі жасында архив ісіне адал, әрбір архив құжатын ғана емес, онымен жұмыс жасайтын ізденушінің де тақырыбын зерттеп, мүмкіндігі болса қол ұшын созуға дайын тұратын, кей жағдайда сол зерттеушілерімен бірге тарих ғылымын ілгері жылжытуға өзіндік үлес қосқан Жеңіс Мәжитқызы туралы бірер сөз айтуды жөн санадық.

Жеңіс Мәжитқызы 1945 жылғы, Батыс Қазақстан аймағының тумасы. Есімін соғыс аяқталған жылы жеңіс күнінің құрметіне Сары атасы қойып, «Жекетай» деп еркелетіпті. Жеті баланы дүниеге әкелген ата-анасы «еспе құмдары көпсе де, тарихтың талай іздерін жасыра алмаған Жәңгір ханның Ордасына» жақын Жиекқұм деген шағын ауылда туған екен. Сондықтан болар Жеңіс Мәжитқызы кейде «ордалықпыз» деп мақтанып қояды.

Жеңіс Мәжитқызы осы Бөкей Ордасындағы орта мектепте оқиды, содан кейін Орал қаласындағы бір жылдық кітапханашылар курсын тәмамдаған. Үш жылдай анасының қолында тұрып, 1965 жылы «Қызыл отау» деп аталатын кітапханада жұмыс істеген. Сосын Ақтөбедегі мәдени-ағарту училищесіне сырттай оқуға түсіп, кітапханашы мамандығын алды. 1968 жылы партия қатарына өтеді. Алматы қаласына жолы түсіп, білімін жетілдіру мақсатында Қыздар Педагогикалық институтына оқуға түсіп, «кітапханашы-библиограф» мамандығын алып шығады. 1972 жылы Алматыдағы Республикалық балалар кітапханасына орналасады. Ал 1975 жылдан бастап, Алматы облыстық партия комитеті архивінде қызмет етеді. 1991 жылы партия таратылып, ар мекемесі уақытша жұмысын тоқтатады. 1992 жылы балалар кітапханасында, ал 1993 жылы 1 наурыздан бастап Жаңа тарих орталық мемлекеттік болып қайта ашылғанда жұмыс атқарады. Еліміз егемендік алғаннан кейін, 1991 жылдың 22 тамызында кеңестік-партия органдарының жойылуына байланысты бұрынғы қосылады да, 1994 жылы Қазақстан Республикасының Президенті архиві ашылып, қызметін осында жалғастырады. Архив саласында үздіксіз 36 жыл қызмет атқарып, 2006 жылы құрметті зейнетке шығады. Көп жылдар архивте еңбек ете жүріп, терең ізденіс жолындағы көптеген зерттеушілермен бірге жұмыс жасады. Сөйтіп елімізге танымал «мүйізі қарағайдай» ұлы ғалымдармен және олардың соңынан қаздай тізіліп жүретін жас ізденуші аспиранттармен етене байланыс орнатты. 1990-жылдардың ортасынан бастап ҚРПА-ның оқу залында ізденіс-зерттеу жұмыстарын жүргізген көптеген аспиранттардың қатарында өзім де болдым. Болмысынан зиялы, сыпайы, кішіпейіл апайымыз - архивте ұзақ отыратын біз сияқты аспиранттарға үнемі қамқорлық жасайтын. Тіпті кейін «анамыздай» болып кетті десем артық айтқандық емес. Диссертациялық жұмысымызды сәтті қорғап, жан-жаққа шашырап кетсек те, архивке келген басқа ізденушілерден біз туралы сұрастырып, хал-жағдайымызды біліп отыратын.

Жеңіс Мәжитқызы сол архивтің оқу залында күні бойы тапжылмай қызмет етіп, өз өміріне де мол тәжірибе жинақтады. Әрбір ғалым-зерттеушімен және әрбір ізденушімен тікелей қарым-қатынас

жасап, олардың зерттеу тақырыптарына тереңірек үңіле білді. Тақырыптың кейбір қырларын жан-жақты ашу үшін аса қажетті совет заманында өмір сүрген қоғам және мемлекет қайраткерлерінің жеке істерімен танысуға даңғыл жол ашты.

Өз өмірбаянында көрсетілгендей, Жеңіс Мәжитқызы 1970 жылдары Алматы облыстық партия комитетінің архивінде жұмыс істеген кезінен бастап, оның еңбек жолы Қазақстандағы архив ісімен тығыз байланысты болды. Архив қызметкеріне қай кезде де жоғары талап қойылған. Оларда кәсіби біліммен қатар іскерлік, адами қасиет болуы керек. Себебі, архив маманына тарихи және мәдени маңызы бар құжаттарды сақтау сенімі артылады.

Ғылыми әдебиетте «архивариус» және «архивист» ұғымдары қатар қолданылады. Бірақ кейбір контекстерде әртүрлі мағынада түсіндіріледі: Айталық, архивариус көбінесе құжаттарды сақтап, есепке алумен айналысады. Ал архивист құжаттарды зерттеп, каталогқа енгізумен және ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз етумен шұғылданады. Аталған екі маман да архив материалдарымен жұмыс істейді, бірақ «архивист» жұмыстың ғылыми, зерттеу жағына басымдық береді. Сонымен бір мезгілде «архивариус» сияқты — құжаттарды тәжірибелік жағынан сақтау және құжат айналымын ұйымдастыруға қатысты жұмыстарды атқарады. Жеңіс Мәжитқызының отандық архив саласындағы үздіксіз қызметі бірін-бірі толықтыратын екі түрлі архив мамандығына да сәйкес келеді.

Архивші Жеңіс Мәжитқызы ҚР Президент архивінің оқу залында қызмет етті. Осы кезде архив қорларын ғана емес, сонымен бірге архив құжаттарының мазмұнын да жетік меңгерген білікті маман болды.

Баршамызға белгілі, Қазақстан Республикасының Президент архиві 1994 жылдың қаңтар айында бұрынғы «Орталық мемлекеттік қазіргі заман тарихы архивінің» негізінде құрылған. Архив мамандарының айтуынша, бұл архивте 1918 жылдан бастап еліміздің саяси тарихының құжаттарымен қатар, қоғам және мемлекет қайраткерлерінің жеке істері мен басқару құжаттамасы жинақталған. Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейінгі Президент актілерінің түпнұсқалары, халықаралық жиындардағы баяндама мәтіндері мен фотосуреттері де сақталған. Бұл архив тақырыптық, әлеуметтік-құқықтық сұраныстарды іске асырады. Әлемнің түкпір-түкпірінен келетін шетелдік зерттеушілер архивтің оқу залдарында Қазақстандағы ашаршылықтар, 1937-1938 жылдардағы жаппай саяси қуғын-сүргіндер, өзге халықтарды Қазақстанға депортациялау, Екінші дүние жүзілік соғыс және т.б. өзекті тақырыптар бойынша жұмыс істейді.

Жеңіс Мәжитқызы оқу залындағы қызметінде зерттеушілеріне де, әріптестеріне де пайдалы кеңестерін бере білді, сыпайылық танытты, жауапкершілігін көрсетті. Әрине, мұның бәрі, оны лайықты құрмет пен алғысқа бөледі. Осы тұрғыда білікті архивші дәрежесіне жету үлкен кәсібилікті қажет етеді. Сіз ұзақ жылдар бойы бір орында тапжылмай қызмет етіп, талай зерттеушіге архивтің «алтын қорынан» құнды материал бердіңіз. Осылайша, архивші ретінде өзіңіз де қазақ халқының тарихын жазуға қомақты үлес қостыңыз. Сіздің көп жылдық архив ісіне адал еңбегі бүгінгі архившілер мен кейінгі жас буынға әрдайым үлгі-өнеге болмақ.

Жеңіс Мәжитқызы ұжымдастарымен

Жеңіс Мәжитқызы отбасымен

Тағы айта кетерлігі, осы архивтегі қызметі кезінде Жеңіс Мәжитқызы Құдай қосқан қосағы Әлихан Қазтайұлымен отбасын құрады. Әлихан аға әр жылдарда «Қазақ мемлекеттік көркем әдебиет баспасында», «Әдебиет және драматургия» редакциясында, «Қазақстан» баспасында, «Партия тарихы институтында», «Санат» баспасында корректор, аға редактор, редактор болған. Әлихан Қазтаевтың еңбек жолы 1956-1957 жылдардан басталды, Алматы қаласында 1957 жылдан бастап, 1997 жылдың күзіне дейін үздіксіз 41 жыл жұмыс істеді, жалпы еңбек өтілі 48 жыл. Еңбегі жоғары бағаланып, «Қазақ ССР-нің еңбек сіңірген мәдениет қызметкері» атанды, «Құрмет белгісі» орденімен, «Құрмет грамотасымен», «Еңбек ардагері» медалімен және т.б. марапатталды. Тәуелсіздік алғаннан кейін «Қазақстан Республикасына ерекше еңбек сіңірген зейнеткер» атанды.

Осындай азаматпен отбасын құрғаннан кейін Қазтай әулетінің өрісі кеңейді, Шоқан мен Кемел атты «алтын асықтай» ұлдары дүниеге келді. Бүгінде олардан немерелер бар. Жеңіс Мәжитқызының айтуынша, тұңғышы Шоқан дүниеге келгенде, Әлихан ағамыз «Халқымыздың аяулы да, ардақты перзенттерінің бірі һәм бірегейі Шоқан Уәлиханов болса, менің балам Шоқан Әлиханов» деп қатты қуаныпты.

Текті жерде дүние есігін ашқан Жеңіс Мәжитқызының үлкен әпкесі Ақжайық өңіріне танымал көп жылдар бойы елге қызметімен еленген, қоғам қайраткері Гүлжу Мәжитқызы. Ата анасының көзін көзін көрген қариялар «тектілік қаныңда бар, қарағым» деп отыратын. Бұл әулеттегі барлық балаларға ортақ айтылған сөз деп түсінеміз. Сіздің әулеттен шыққан тағы бір бауырыңыз - білікті заңгер Равиль Мәжитов, тарих ғылымының кандидаты, доцент, Алашорданың батыс бөлімінің жетекшісі, заңгер Жаһанша Досмұхамедов туралы зерттеу-кітаптың авторы, бүгінде заң саласында өзіндік орны бар білікті маман.

Бір сөзіңізде «адам жас күнінде көп нәрсені түсінбейді ғой, жасың ұлғайған кезде «не істеп, не қойдым» деп ойланасың. Кез келген адам күш-қуаты бар кезде биік таудың басына қарай өрмелейді, сосын ақырындап төмен қарай түседі емес пе?!.. Пайғамбар жасынан асқан шағымда, мен де ойланып-толғанып, келешекте, бүгін болмаса да, әйтеуір бір күндері көз алдымда өсіп келе жатқан кішкентай немере-шөберелеріме осы мағлұматтардың пайдасы тиіп қалар деген оймен естелік жаздым» деп едіңіз, алдағы уақытта сол естелік-кітабыңызды оқып, әрі қарай дамытатын ұрпағыңыз өсіп-өркендесін деп тілейміз.

Сөз соңында, архив ісіне адал болған өзіңізге зор денсаулық тілей отырып, немере-шөберелеріңіздің ортасында аман-есен, әулетіңіздің шежіресін әлі де таратып отыратын архивші-әже мәртебеңіз өсе берсін дегіміз келеді.

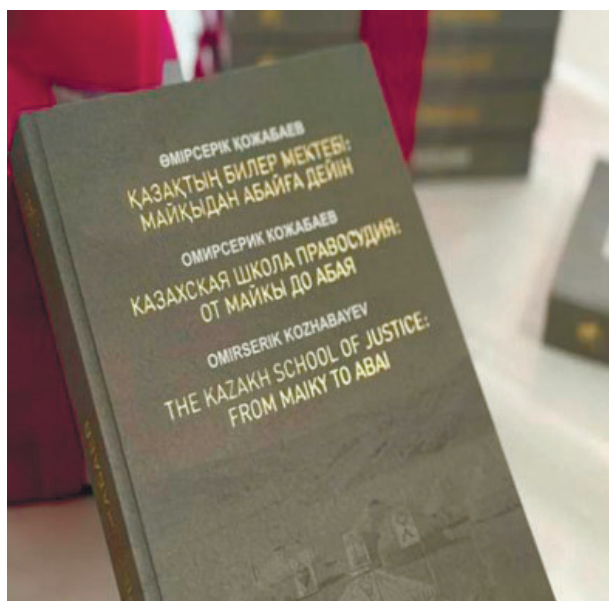
Күлпаш ИЛИСОВА
тарихшы-ғалым

Жабал ЕРҒАЛИЕВ

жазушы, Жамбыл атындағы халықаралық
және Қазақстан Журналистер
одағы сыйлықтарының иегері,
Қазақстан Республикасы Парламенті
Сенаты жанындағы Сенаторлар кеңесінің мүшесі

БАБАЛАР ЖОЛЫ – АҚИҚАТ ЖОЛЫ

«Аталы сөзге арсыз ғана тоқтамайды» дегенде сол қазақ аталы сөздің абыройын аспандатып қана қоймай, атандай ауыр салмағын сездіріп, ахуалдың аужайын арсы-гүрсі қабылдайтын ала көкірек аптықпалық пен алаңғасарлықты, жүйелі сөзге жүгініс қылмаған жүгенсіздікті сынаса керек. «Тіл тас жарады, тас жармаса бас жарады» – деп аңдамай айтылған сөздің ауыртпалығы мен зардабын меңзей отырып, тіл һәм сөздің киесі мен қасиетін қадірлеуге үйретеді. Қазақтағы аталы сөздің арнасы шешендік өнермен өріле жұптасса, арқауы арыдан келе жатқан алқалы билердің билік кесімімен, тура да әділ шешімімен шеп құрап 19 ғасырдың соңына дейін жетті. Түрмесіз-ақ тентегін тезіне салып, абақтысыз-ақ ақымағын алдарқатып ұстап, сотсыз-ақ содырын сормандай етіп келген дала демократиясы, дала билігі бертін келе тізгінінен айрылғаны белгілі. Жат формация, жаңа қоғамдық-әлеуметтік қатынастар өз институттарын құрып қалыптастырады. Ежелгінің бәрі ескерусіз қалды, баяғының бәрі баянсыз көрінді, кешегінің бәрі керексіз етілді. Хан десе қарадай шошынып, би десе азар да, безер болдық. Айта берді ауыздан ауызға таралып, әдеби-тарихи жәдігерлерімізде ғана үзіліп-жұлынып көрсетілгені болмаса, олардың баяғы қазақ қоғамындағы атқарған іс – әрекеттері, тындырған шаруалары, елді бірлік пен ірілікке шақырған дуалы сөздері мүлдем қажетсізденіп, ескінің қалдығы есебінде танылғаны ақиқат. Сөйтсек, өткендегінің бәрі өлеусіреген шамның өтімсіз жарығы емес екен. Ол өміршеңдігін танытты. Ғасырлар сұрыптауларынан суырылып шығып, әр дәуірдің сұранысына жауап берген, екшеліп еленген, ұлттық дәстүрліліктің бар жиған-тергенін бойына сіңірген, иі қанып, илеуі келіскен осынау қоғамдық-әлеуметтік үлгілер үрдісін үзіп алмауға деген азаматтық кәсіби құлшынысты «Қазақтың билер мектебі: Майқыдан Абайға дейін» атты осы зерттеу еңбектен көруге болады. Қоғам әр түрлі институттардың жиынтығы болса, сот жүйесі – соның айтулы да, азулы тармағы. Бұл салада қазақ халқының да өзі жинақтаған өміршең тәжірибесі мен заңнамасы болғандығын зерттеуші, сот жүйесінің білгірі Өмірсерік Сағындықұлы Қожабаев өзінің «Қазақтың билер мектебі: Майқыдан Абайға дейін» атты еңбегінде байыпты сөз етеді. Расында

да бұрынғы хандық дәуірдегі қазақ қоғамында билер мектебінің атқарғаны аз болмаған. «Жер дауы, жесір дауы» деген ежелден-ақ қазақты жегі құрттай жеген дау-шардан бастап ел мен ел, ру мен ру, хан мен сұлтан арасындағы бітеу жара, бітіспес дауды бітімге келтіріп, бітіріп жіберетіндер осы билер еді. Ақылға кемел, ойға жүйрік, сөзге шешен, мінезге ұста, дәстүрге берік, дінге даңғыл, әлеуметке әділ, қазылыққа қазықтай нық адамды тегіне қарап та, қарамай да, халықтың өзі қалап тағайындаған. Бұл туралы Шоқан Уәлихановтың зерттеулеріне автор сілтеме жасай отырып, жалпы сот билік жүйесін қазақ өмірімен, оның арғы-бергі тарихымен, этникалық мінез-құлқымен, рухани-мәдени құндылықтарымен сабақтастыра қарастырады. Сонымен қатар қазақ даласындағы билік айту дәстүріне, оның өзіндік ерекшеліктеріне қатысты батыс, орыс ғалымдарының ой-пікірлерін орынды керектенеді де, жалпы қазақ қоғамындағы әлеуметтік теңгермешілік пен құқықтық әділеттіліктің хан демей, қара демей көп жағдайда бірдей болғандығын айтады. Қылмысқа сай берілетін жаза түрлерінің сол адамның ата тегіне, әлеуметтік түр негізіне қарамай қолданылуы да сол замандағы ең озық әділетті ұстанымды айғақтайтын бірден-бір дәлел. Кітапта қазақ билерінің іс қарау, билік жүргізу, жаза кесу үрдістері мен ерекшеліктері жан-жақты баян етілген. Билер мектебінің тарихы да арғы заманнан сабақталып, Майқы бастаған билер көшінің қадау-қадау тұлғалары, айталық Үйсін Төле би, Қаз дауысты Қазыбек би, Әйтеке билер жайында кең толғай сыр шертеді. Тек аты мәшһүр төбе билерді ғана төңіректетіп қоймай, аты-жөні қауым қазаққа әлі де болса толық таныс болып үлгермеген айтулы билер хақында да толымды ой қозғайды. Соның ішінде Ақмола, Көкшетау өңірінде өмір сүрген би-шешендердің өзінше бөлек қарастырылуы орынды болған. Не қылғанмен де бұл еңбек қазақ билігінің биік шынары болған билер мектебінің болмысынан, тарихынан қыруар мәлімет беретін қызықты да салмақты, ұлттық рухты биіктететін құнды кітап есебінде ойлы оқырманға жол тартты.

ЖЕРІҢНІҢ АТЫ – ЕЛІҢНІҢ ХАТЫ

Жамбыл Артықбаевтың «Қараөткел құпиялары»
(тамыры терең тарих) кітабын оқығаннан кейінгі ой

Елорда тарихын танып-білу дегеніміз өткен жылдар парағын түгендеу, архив құжаттарынан, жекелеген тұлғалардың еңбектерінен дерек қорын іздеп табу ғана емес, сонымен қатар халық жадының тамырын тірілтіп, елдік санаға заманауи қан жүгірту десек, түйсігімізге етене түсінікті пайым болмақ. Тарих ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры, белгілі ғалым Жамбыл Омарұлы Артықбаевтың «Қараөткел құпиялары» атты еңбегі осы бағыттағы тынымсыз ізденістердің, толассыз әрекеттердің алдымызға рухани азық ретінде тартылып отырған ерекше бір жемісі деуімізге толық негіз бар. Бұл кітапта елордамыздың іргетасы қаланған ежелгі Қараөткел өңірінің шежіресі ғылыми зерде мен көркем тілде тоғыса баяндалады.

Жамбыл Артықбаев еңбегінің ерекшелігі – тарихи дерек пен танымдық баяндаудың өзара тығыз үндестік таба білуінде. Автор архив материалдарына, көне карталар мен қолжазбаларға, сондай-ақ мұрағаттардағы сирек қорларға сүйене отырып, Қараөткелдің қалыптасу кезеңдерін жүйелі түрде талдайды. Осы арқылы ол Астана өңірінің тарихы тек XX ғасырдан басталмайтынын, оның тамыры сонау орта ғасырлар мен қазақ хандық дәуіріне дейін кететінін нақты дәйектермен дәлелдейді. Кітаптағы «Қараөткел туралы ізденістер», «Есіл-Нұра – екі су», «Ерте заманның ескерткіштері», «Қараөткел тарихы», «Қараөткелге қанаттас» сынды тараулар арқылы тұтас бір тарихи панораманы көз алдыңызға сырғытып алып келгендей әсерге кенелесіз.

«Жеріңнің аты – еліңнің хаты» демекші, әр бөлімде сұлу да көркем жер атауларының шығу төркіні, ел қонысының қалыптасу кезеңі мен географиялық ерекшеліктері жан-жақты қырынан

ашылады. Автордың баяндауына үңілсек, Қараөткелді жай ғана бір өткел екен деп, көркіне көз тастамай өте шығуға болмайтынын сезесіз, өйткені ол ел тағдырының, мемлекеттілік іргесінің куәсі іспетті қасиетті мекен саналады. Астана қаласы Мемлекеттік архивінің ұсынуымен жарық көрген бұл кітап туралы ойымызды осы тұрғыдан өрбітсек, тарихты тек фактілер тізбегі ретінде емес, ұлт рухының үзілмес желісі ретінде танып-білуге ниетті ғалымның ұстанымы айрықша назар аудартар еді. Автор бұл еңбегінде архив деректеріне тіл бітіре отырып, ел жадындағы «Есіл бойындағы ескі қала» ұғымын жаңаша ғылыми тұрғыда негіздейді. Оның зерттеуінде топонимдік деректер мен археологиялық мәліметтер үйлесім тауып, Астана өңірінің этникалық, саяси, экономикалық өмірі кең ауқымда баяндалады.

Тағы бір айқын да айшықты тұсы – тілі оқырманды өзіне баурап тұрады. Әдетте ғылыми ізденістегі жазбалардың көпшілік оқырманның оң жамбасына келе бермейтін, бойға бірден сіңіп кете қоймайтын тұстары көбірек кездесіп қалып жатады ғой, ал мұны мұқият оқыған кісі кітаптың соңына табан тірегенше шаршамай алға тарта береді. Яғни ғалым күрделі деректерді жеңіл қабылданатын көркем баяндау арқылы ұсынады. Кітаптың тек тарихшыларға ғана емес, елорда шежіресіне қызығушы жалпы оқырман қауымға арналып шығуының өзі содан. Әр бетінен туған жерге деген сүйіспеншілік пен зерттеушілік ізденістің ізі айқын аңғарылады. Сол себепті де архив құжаттарына сүйеніп жазылған «Қараөткел құпиялары» елдік сананы байытатын, отандық тарихнамадағы маңызды ғылыми еңбек екені еш таластудырмайды. Ол Астананың қалыптасу жолын, келешегін тек әкімшілік тұрғыдан байыптап қана қоймай, өркениет кеңістігіндегі рөлі мен орнына мән бергізе отырып сипаттайды. Осы секілді бірталай ерекшеліктері арқылы Жамбыл Артықбаев тарих ғылымындағы жаңаша көзқарас пен баяндаудың үлгі етер мәдениетін қалыптастырып отыр десек, қисыннан қиғаш кете қоймаспыз.

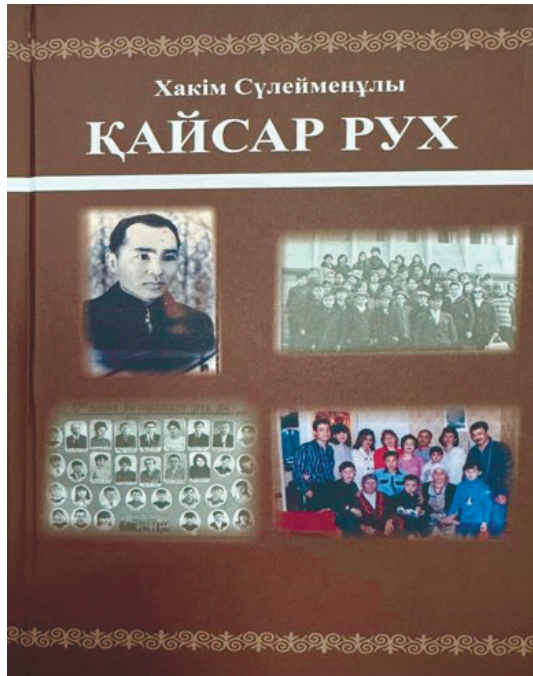
Бүгінгі Астананың орнында кеше қандай тарихи мекендер болғанын, ұмыт бола бастаған жер-су атауларын, ел болашағы не себепті осы жермен тығыз байланысты екенін біліп жүргісі келетін кейінгі ұрпақ үшін де мұның көрсетер көмегі көл-көсір болмақ. Әрине, Қазақстанның бас қаласы – Астана туралы жазылған еңбектер аз емес. Бұл үрдіс мұнан кейін де тоқтап қалмайды, әрі қарай әлі талай дүниелер туар. Солай дегенімізбен де, Ж. Артықбаевтың бұл кітабы елорданың ресми шежіресінен бөлек, оның көмескі тартып, ел жадынан біржола жоғала жаздап тұрған беттерін халқына қайта тіріліп әкелуімен аса құнды саналады. Ғалымның Қараөткел маңындағы, Есіл мен Нұра арасындағы мыңжылдықтар белесін, құпиясы мол тарихи құндылықтарды оқырманға жақындата түсуі тегін емес. Біз, кейінгілер қаланың бүгінгі келбетін, кеше ғана бой көтерген еңселі ғимараттар мен көше бойына отырғызылған көшеттердің бүгін бүр жарған сәттеріне ғана куәміз, ал оның орнындағы ежелгі мекендердің тыныс-тіршілігін, археологиялық һәм мәдени-рухани негізін тап басып тани алуымыз қиын. Кітапта автор соларды нақты фактілермен сөйлетеді. Мысал үшін алатын болсақ, бұл өңір неге «Қараөткел» деп аталған, Нұраның жағасындағы «Тайтөбе» атауы туралы не білеміз, «Ормамбетов тамы» дегенді естулеріңіз бар ма, Астананың іргесіндегі «Мортықтың» орнын кім біледі, деген сияқты сан-сапат сұраққа жауап таба алмай жүрсеңіз, автордың ғылыми негіздегі баяндаулары сол тығырықтан санаңызды сарсылтпай алып шығады. Тарихи дерекке күмән туғызбас үшін архивке үңілуге, ескі карталар мен ұмыт болған шежірелерге назар аудартуға талпынады. Ал енді ғылыми деректі, архивтік құжатты оқырманына көркем тілмен жеткізе білу дегеніңіз – бөлек әңгіме. Бұл жағынан автордың қаламгерлік қуаты өмір-бақи жазу-сызумен айналысып жүрген тұлғалардың қабілет-қарымынан кем емес. Содан да болса керек, ұлтқа қызмет етудің тамырлы үлгісін көрсететін тағылымды кітап дүниеге келген.

Кітаптың «Қараөткел туралы ізденістер» атты тарауы Қараөткел атауының қыр-сырына, Ақмола уезінің даму тарихына тереңірек бойлатады. Мұнда ән мен жырға арқау болған Есіл мен Нұраның арасындағы көне мекендер, таңбалы жарлар, тарихқа тер төккен белгілі тұлғалар жайында өте-мөте көп мағлұматтар келтіріледі. «Есіл-Нұра - екі су» тарауында жер-су атауларына қатысты туған аңыздар, географиялық-тарихи ерекшеліктер сөз етіледі. «Қозыкөш», «Айдаһарлы-Құдайберлі үңгірі», «Тоғанастың тоқсан екі көлі» т.б. тарихи атаулар арқылы тіршіліктің тылсым тынысы сезіледі. «Ерте заманның ескерткіштері» тарауы Бұзоқ қалашығы, Мортық, Бытығай, Қорғалжын өңіріндегі ортағасырлық қоныстар туралы сыр шертсе, «Қараөткел тарихы» тарауы Қараөткелдегі

ең көне ғимарат, Ақмола бекінісі, Кенесарының Ақмола бекінісін шабуы, Ақмоланың ішкі түрмесі, мешіттері мен шіркеулері туралы түрлі деректерді оқырманға ұсынады. «Қараөткелге қанаттас» дейтін соңғы тарауда Хан төбе мен Зарбап ана, Атбасар мен Ақкөл-Жайылма, Ереймен мен Қарағайлы шоқы, т.б. тарихи орындар мен ескерткіштер жайында ой толғайды.

Қорыта келгенде, бұл кітап – елорданың, Қараөткелдің көркем-ғылыми шежіресі. Бір сөзбен айтқанда, «Қараөткел құпиялары» (тамыры терең тарих) – өткен мен бүгіннің арасына соғылған рухани көпір. Бұл еңбектің архив саласындағы, тарих ғылымындағы деректану мәдениетінің үлгісі ретінде ұзақ жасай беруін тілейміз.

ОТАН ҮШІН КҮРЕС – ЕРГЕ ТИГЕН ҮЛЕС

Астана қаласы мемлекеттік архиві биылғы жылы атқарған тағы бір іс – «Хакім Сүлейменұлы. Қайсар рух» кітабын жарыққа шығаруы. Екінші дүниежүзілік соғыстың аяқтағанына, Жеңістің 80 жыл толуына орай атқарылған шаралардың ішіндегі игі жұмыстардың бірі осы. Кітапты құрастырушылар Ғазиза Исахан, Бибігүл Сүлейменова.

Аталған кітапта қым-қуыт тағдыр иесі, Екінші дүниежүзілік соғысқа қатысушы Хакім Сүлейменұлының тауқыметі туралы естеліктер, мұрағаттық құжаттар негізінде баяндалады. Ол кешкен от пен су, қанды соғыс, тұтқынға түскен шағындағы адам төзгісіз азаптар, елге оралғаннан кейінгі көрген қуғын мен тергеу, бәрі-бәрі бір адамның ғана емес, сол дәуірдегі замандас сан мың адамның қасіреті еді.

Хакім Сүлейменұлы – 1919 жылы Көкшетау өңірінде дүниеге келген. Ата-анасынан ерте айырылып, жетімдік тақсіретін тартқан ол – «Еңбекшілер» балалар үйінде тәрбиеленді. Кейін Петропавлдағы «Қазақ

педагогикалық училищесін бітіреді. Алғашқы еңбек жолын Ақсу орта мектебінде ұстаздықпен бастайды.

1939 жылы қарашада жиырма жастағы жігіт әскер қатарына алынып, 1940 жылы «Фин соғысына» қатысады. Оны алда ауыр сынақтар күтіп тұр еді. 1941 жылы арнайы дайындықтан өткен Х. Сүлейменұлы 22 маусымында басталған соғыста, 168-ші атқыштар полкінің құрамында соғысады, сол жылдың қыркүйек айының ортасында немістер қолына түсіп, тұтқындалады да, Батыс Украинаға жеткізіледі. Жол бойы көрсетілген зорлық пен жан төзгісіз азаптан аман жеткендері одан ары Полшаның Легиеново қаласына апарылып, Түркістан легионының құрамына жіберіледі.

Ондағы өмірі де қиындық пен азаптың ортасында өте берді. Бсотандықтан үміт үзбеген қайсар батыр жолдастарымен бірге қашып шығудың жолын неше мәрте іздеді. Майдан даласына қайта оралып, отан тыншытығы үшін қан кешкен соғысқа кіруді армандады. Алайда, тағдыр жазмышы адамның ойлағанындай болсын ба, сонда қала берді.

Тек, 1944 жылы испан-француз партизандарынан құралған отряд Хакім Сүлейменұлы бастаған тұтқындарды босатып алды. Бірден сол отрядтың құрамына қосылған соң Еуропаны фашизмнен тазарту соғысына белсене қатысты. Францияның Альба қаласына дейін майдан кешіп, талай ерлік көрсетіп, еліне адалдығын сан мәрте дәлелдейді.

Туып-өскен даласының қоңыр белдерін, бозжусанын, ақеділ жұртын сағына жеткенімен, оның алдында НКВД жендеттері күтіп тұрған еді. Неміс тұтқынынан босағаннан кейінгі тағдыры ауыр боларын сезсе де, «Ер – туған жеріне» деген нық сеніммен өзін қамшылап оралған кезде тағы қамауға алынды. Өзімен бірге талай майданда соғысып, жанын тіккен жігіттердің біразы елге келуден қорқып, Еуропа елдерінде қалып қойды. Хакім Сүлейменұлы да ол жақта қалса аштан өлмес еді. Дегенмен, оның жүрегінде еліне деген қайнаған махаббаты өзге елде бір күн де аялдатпады.

Неміс тұтқынында болғандардың алды атылып, қалғаны Сібірге жер аударылып, әр түрлі мерзімге түрме жасына кесіліп жатты. Хакім Сүлейменұлы да 8 жылға сотталып, Колыма тундрасына ағаш кесетін өндіріске айдалды. Сол жақта жаздың ыстығы, қыстың суығында ағаш

кесіп, көмір қазды. Әр күні 15-16 сағатқа созылатын ауыр еңбек, қақаған аяз, ауызға жарымайтын ас, қызыл жеңдеттердің ұрып-соғып қорлауы – кім-кімге де оңай тимейтін.

Жаны таза, ниеті адал азамат бұл сынға да төзіп бақты. Қаймағы бұзылмаған қазақы ауылдан шыққан оның бойында жеті өнердің бәрі бар еді. Ауыр жұмыстан қажыған жолдастарына түнгі бір әредікте қоңыр дауысымен мамырлата ән салып, көңілдерін көтерсе, бірде сырнайда, мандолинда, скрипкада ойнап, тауқыметі ауыр жандардың жүрегіндегі жүгін жеңілдететін.

Жаза мерзімін өтеп келген соң, өзгерген саясатқа орай оның басындағы қара бұлт та сейіледі. Өмірде жақсы жандар көп қой, сондай адамдардың атсалысуымен «Ұлы Отан соғысының ардагері» деп танылды. Атақ-абыройы да қалпына келді. Кешігіп жетсе де ұзақ жылдар бойы шерменде болған көңілге бұл да үлкен медеу еді. 1957 жылы Бөгенбай атындағы орта мектепте қазақ тілі мен әдебиетінен сабақ беріп, жұрты үшін қызмет етуге барын сала кірісті.

Ең қуатты, жалындаған жас өмірін соғыс өрті жалмап, жастығын тұтқында, сан қилы азапта өткерген ол қырық жасында отбасын құрды. Жеті бала тәрбиелеп, қалған өмірін еліне, отбасына арнады. Маңдай терін сылып тастап, еткен еңбегі ақыры еленіп, «Қазақ КСР халық ағарту ісінің үздігі», «Еңбек ардагері» атанды. «Отан үшін деп төккен қан, аққан терімнің бодауы қайтты, ақталдым, еңбегім еленді» деп жүргенде оның алдында тағы бір қырсық көлденең тұр екен.

1985 жылы 66 жасқа толған шағында аудандық әскери комиссариаттан тағы шақыру түседі. Өлдекімдердің жазған домалақ арызы – «Отан сатқыны» деген күйелі жала алдынан тағы көлденеңдеп, «Қазақ КСР халық ағарту ісінің үздігі», «Еңбек ардагері» қатарлы атақтары мен алғыс хаттары, мадақ құжаттары түгелдей күшін жойып, комиссариат тарпынан тәркіленеді.

Оның ешқандай «Отан сатқыны» емес екенін ақтау сол кезде мүмкін болмады. Қаншама құжаттар дайындап, қатысты орындарға жүздеген өтініштер мен хаттар жазылса да, елеген ешкім болған жоқ. Саналы ғұмыры азап пен жала үстінде өткен ол көзі тірісінде арманына жете алмады, қайран ер 1999 жылы шілдеде бұл дүниемен қош айтысады.

Оның орындалмай кеткен арманына ұрпақтары жетті, 2005 жылы әділдік салтанат құрып, ол ресми түрде ақталды. Бір адамның ғана тағдыры емес, сол заманда Х.Сүлейменұлы сияқты мыңдаған адамдардың тәлкекке түскен ғұмырын көрсететін бұл кітаптың келешек ұрпақ үшін айтары мол.

АРХИВ АЙНАСЫ

Жақында елорданың тарихына қатысты барлық негізгі ведомстволық құрылымдардың (білім, денсаулық, өндіріс, құқық қорғау, мәдениет, мемлекеттік басқару салаларының) құжаттарын жүйелеп, ғылыми айналымға бағыттайтын іргелі архивтік «Жөнсілтер» кітап жарық көрді.

Мұнда негізінен қаланың қоғамдық-саяси, әлеуметтік және экономикалық дамуын айғақтайтын құнды деректер қамтылған, сондықтан оны белгілі бір тарихи кезеңнің тыныс-тіршілігінен, қоғамдық-әлеуметтік салалардың өркендеу-өсу бағыттары, қалыптасу белестері жөнінде анықтама беретін көмекші құрал ретінде ғана емес, құжаттық жадтың картасы сипатында қабылдаған абзал.

Мұрағаттың мұраты өткеннің үнін бүгінмен ұштастырып, келешекке жеткізу десек, ал сол архив қорларының мазмұнын жүйелеп, зерттеушілердің ізденісіне бейімдеп шығарылған бағалы мұра Астана қаласы мемлекеттік архиві қызметкерлерінің биылғы

жылғы аса бір елеулі еңбектерінің бірі деуге толық негіз бар. Архив «Жөнсілтері» келушілердің жұмысын жеңілдетумен қатар басқа да түрлі ауқымды қызметтерді қоса атқарады. Елеулі ғылыми-анықтамалық басылым ретінде көпшілікке ұсынылып отырған кітап елорда архивінің 30 жылдық тарихына арналуымен де маңызды саналады.

Кітап көпшілік қауымға қандай мағлұматтар ұсынады, қорда қандай материалдар бар, оларды қалай пайдалануға болады деген мәселеге келетін болсақ, «Жөнсілтер» архивтегі құжаттар топтамасының көлемін, олардың сақталу түрлері мен қолжетімділік тәртібін жүйелі түрде ашып көрсетеді, қор құрамы, материалдардың түрлік жіктелуі, сақталу форматы мен пайдалану реті жөнінде толыққанды мәлімет, сенімді бағыт-бағдар береді. Тағы бір айта кететін жайт, Астана қаласы мемлекеттік архивіндегі құжаттар тек қағаз форматында ғана емес, аудиокассета, бейнеқұжат, фоно және фотоматериал үлгілерінде де өте жиі кездеседі. Бұл ретте жөнсілтер-кітап қорда 1871 сақтау бірлігін құрайтын фотоқұжат, 37 сақтау бірлігіндегі фоноқұжат, сондай-ақ 59 сақтау бірлігіндегі бейнематериал бар екенін, қор қаланың ұйымдары мен кәсіпорындары есебінен толықтырылғанын, сонымен қатар олардың арасында фотобейнелерді жеткізуші жеке тұлғалар да бар екенін алға тартады.

Кітаптың басты құндылығы – елорданың тарихына қатысты құжаттық байлықты бір жүйеге дұрыс реттеп түсіре алуында. Мұнда қаланың саяси, әлеуметтік-экономикалық, мәдени және рухани даму кезеңдерін айқындайтын түрлі құрылымдардың қорлары сипатталған. Соның ішінде оқу орындарының, денсаулық сақтау мекемелерінің, мәдениет ошақтарының, құқық қорғау органдарының, зауыт-фабрикалар мен өндірістік цехтардың, мемлекеттік басқару және қоғамдық ұйымдардың, жекелеген ұжымдардың құжаттары қамтылған. Тек ведомстволық құрылымдар туралы ғана емес, тұрмыстық қызмет көрсету, коммуналдық шаруашылық, сауда, жабдықтау және өткізу салаларындағы мекемелер, ұйымдар мен кәсіпорындардың жеке құрамына қатысты құжаттар топтамасы, Алаш қайраткерлерінің шет ел архивтерінен әкелінген жеке құжаттарының көшірмесі, екінші дүниежүзілік соғысқа қатысқан ардагерлердің, белгілі тұлғалардың, мәдениет қайраткерлерінің жеке тектік құжаттар топтамасы, отбасылық құжаттық қорлар жайында да мағлұматтар кездеседі.

Бір айта кетерлігі, жөнсілтер-кітап арқылы архив қорындағы материалдар арнайы белгіленген нөмірлер арқылы тез және оңай табылады. Бұл материалдарда қала тіршілігінің өрлеу белестері, қоғамның даму үрдісі, азаматтық өмір мен әлеуметтік қатынастардың эволюциясы нақты деректермен бейнеленеді.

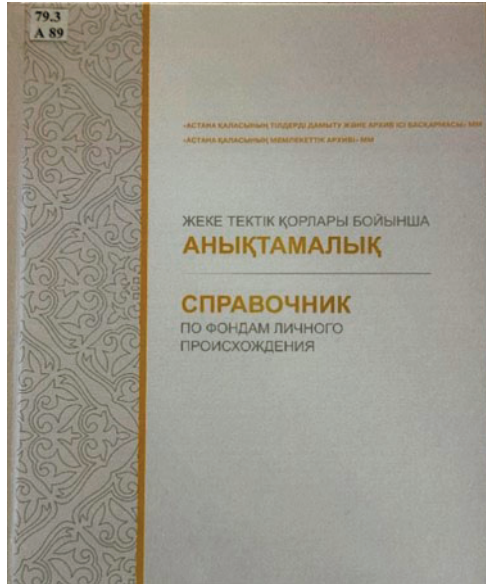
Кітап мазмұны тек деректік ақпаратпен шектелмейді. Онда әр қордың қысқаша сипаттамасы беріліп, құжаттардың мазмұндық сипаты мен тарихи мәні айқындалады. Сол арқылы Астананың XX–XXI ғасырлардағы әлеуметтік, саяси, экономикалық даму келбеті архив деректері негізінде көрініс табады. «Жөнсілтерді» парақтай отырып, әрбір деректің артында ел дамуының кезеңдік іздері, қала тынысының тарихы жатқанын аңғару қиын емес. Мұндай еңбектер мемлекеттік архив ісінің мәдениет пен ғылымдағы маңызды рөлін айқындай түсетіні сөзсіз.

Кітаптың ғылыми-практикалық маңызына келсек, ол тарихшыларға, архивтанушыларға, сондай-ақ елорданың қалыптасу тарихын зерттейтін кез келген ізденушіге таптырмас көмекші құрал бола алады. Яғни мұны тек архив қызметкерлерінің ішкі пайдалануына арналған құрал деп қана емес, қоғамдық жадтың бағыт-бағдары, тарихи сананы байытатын танымдық дереккөзі деуге әбден лайық.

Қорыта айтқанда, Астана қаласы мемлекеттік архивінің көлемі 450 беттен тұратын «Жөнсілтері» – елорданың тарихын архив деректері негізінде сөйлеткен сүбелі еңбек. Бұл кітап зерттеушілерге - бағыт, архив саласына - бедел, ал ұлт тарихына жасалған зор құрмет болмақ.

Еңбектің редакциялық алқасында Ғ.А. Алпысбаева, С.З. Есіркеп, Ғ.Т. Исахан және К.М. Ільясова сияқты кәсіби мамандардың болуы кітаптың ғылыми сапасы мен мазмұндық дәлдігін қамтамасыз етсе, «Жөнсілтерді» құрастырушылар қатарында Ж.Б. Бимолдин, Ж.О. Баймұханова, А. Мұқашқызы (жауапты құрастырушы) және А.Д. Шоқатова сынды архив саласының тәжірибелі мамандары бар.

АРХИВ ҚОРЫН АЙШЫҚТАҒАН АНЫҚТАМАЛЫҚ

Елордалық архивтің 30 жылдығына орай Астана тарихына қатысты белгілі тұлғалардың жеке тектік, біріккен және топтамалық қорларының құрамы мен мазмұнын қамтитын анықтамалық кітап жарық көрді.

Уақыт көшінің шаңында қалып қоймауы тиіс асыл деректерді жинау, саралау, жүйелеу архив мамандарының басты парызы саналады. Қолымызға тиген жаңа анықтамалық – 1995-2025 жылдар аралығында архив қорына қабылданған жеке тектік, біріккен және топтамалық құжаттардың мазмұнын бір арнаға тоғыстырып, жауапкершіліктің тынысын айқын сездіретін маңызды басылым.

Бұл кітапты жай ғана қор көрсеткіші деп есептеу жеткіліксіз, ол – елдің саяси, рухани, мәдени көкжиегін кеңейтіп, қоғамдық ойдың өрісіне ықпал еткен тұлғалардың тағдырын, өмір жолын құжаттық айғақтар арқылы таныстыратын кең тынысты дерекнамалық

еңбек, ал отыз жыл барысында жинақталған ауқымды құжаттар – тәуелсіз елдің қалыптасу дәуірін қамтитын мол қазына. Анықтамалық сол тарихи шежіренің жүйелі түрде қатталған, сұрыпталып берілген ғылыми төлқұжаты іспетті.

Еңбектің құрылымы архив ісінің ғылыми-тәжірибелік талаптарына толық сәйкес түзілген. Кітап әрбір жеке тектік, біріккен немесе топтамалық қордың мазмұнын нақты сипаттап, құжаттардың тақырыптық бағытын, олардың сақталу бірліктерін, уақыт шеңберін және зерттеушілер үшін маңызын көрсетеді. Әсіресе жеке тектік қорларға арналған бөлімдер тұлғаның өмір жолы мен шығармашылық әлеміне құжаттық тұрғыда тереңірек бойлауға мүмкіндік береді. Тұлғалардың қолжазбалары, хаттары, күнделіктері, шығармашылық жоспарлары, қызметтік құжаттары, суреттері, бәрі дерлік анықтамалықта бір ізге түсіріліп, жүйелі құрастырылған.

Анықтамалық-ақпараттық кітаптың басты құндылығы – әр қордың түпкі сарынынан тұтас бір дәуірдің үні естіліп тұратындығында. Мәселен, белгілі қаламгерлердің, мәдениет пен өнер қайраткерлерінің, соғыс ардагерлерінің, қуғын-сүргін құрбандарының жеке тектік қорлары сол кезеңдегі дәуірдің үнін, заманның лебі мен рухани ізденістерді аңдатса, мемлекет және қоғам қайраткерлерінің құжаттары елдің саяси өміріндегі шешуші сәттердің көлеңкеде қалған тұстарын танып-білуге мүмкіндік береді. Ал біріккен және топтамалық қорлар белгілі бір ортаның, белгілі бір саланың немесе оқиғаның мән-жайын баяндайтын құжаттық материалдарды топтастыруымен ерекшеленеді.

Анықтамалықтың тілі ұғынықты, мазмұнды ақпаратқа қанық әрі жеке тектік қор иелерінің аты-жөндері, тұлғалар тізімі зерттеушілерге қолайлы болу үшін әліпби тәртібімен жүйеленіп берілген. Әр тарау ғылыми дәлдік пен архивтік терминологияға сүйенгенімен, күрделілікке ұрынбайды, оқырманға түсінікті деңгейде беріледі. Осы жағынан сараптағанда, басылым тек кәсіби зерттеуші мамандар үшін ғана емес, қаланың өткен тарихына қатысы бар әр саладағы танымал майталмандарды танып-білгісі келетін жалпы оқырман үшін де аса қымбат саналады. Атап айтар болсақ, мысалы, бүгінде елордалық архивте Алаш қайраткері С.Сәдуақасов, мемлекет және қоғам қайраткері, ҚазССР Білім беру министрі К.Б.Балахметов, барлаушы, «Даңқ» орденінің толық иегері Ә.Сембинов, КСРО Жазушылар одағының мүшесі, соғыс ардагері А.Ф.Дубицкий, Социалистік Еңбек Ері, геолог Н.Т.Түкенов, театр тарланы Ж. Омаров, ақын, жазушы-публицист В.Р. Гундарев,

суретші, К.В.Муллашев, қазақстандық ғарышкер-ұшқыш А.Айымбетов, жыршы-манасшы Б. Әлімжанов, ақын, жазушы, Н. Ораз, сатирик-жазушы Т. Құлиас, композитор Т. Мұхамеджанов пен опера әншісі Нұржамал Үсенбаева, композитор, педагогика ғылымдарының докторы, профессор Т.Қышқашбай, ҚР және Татарстан халық әртісі Н.Үсенбаева, журналист-ғалым, деректанушы А.Ғ.Кәкен, «Қазақ газеттерінің» бас директоры, академик Д.Қамзабекұлы, тарихшы, академик З.Е. Қабылдинов, тіл жанашыры, қоғам қайраткері О. Асанғазы, өлкетанушы, тарихшы ғалымдар Б. Хұсайынов, Д. Сейітқали, күйші Т. Түсіпбеков, боксшы, Олимпиада жеңімпазы С. Сапиев, тележурналист Б.Құсанбек пен архивтанушы Ғ.Исахан, Айбергенов атындағы әдеби сыйлықтың лауреаты Ұ.Дәлейұлы және т. б. сандаған зиялылардың жеке тектік қорлары сақтаулы.

Ардақ Мұқашқызы құрастыруымен жарық көрген анықтамалық архив қызметкерлерінің ұзақ жылдар бойғы тиянақты еңбегін, жинақтаған тәжірибесі мен жүйелі ізденісін айқын аңғартады. Әсіресе қор құжаттарын сипаттаудағы нақтылық, олардың тарихи-танымдық маңызын айқындайтын қысқаша анықтамалар мен түсініктемелер кітап құнын барынша арттырып тұр. Сол себепті тілге тиек етіліп отырған еңбек архив есігін айқара ашып, құжат әлемінің ішкі тынысына үңілгісі келетін әрбір зерттеушіге бағыт-бағдар сілтейтін сенімді құрал боларына сенеміз. Жеке тектік қорлар, отбасылық архив қорлары және архив құжаттарының топтамасы атты үш бөлімнен тұратын кітапты парақтап отырған адамға заман үнін сақтаған қалың-қалың түптемелердің артындағы ұлт мұрасының тылсым сыңғыры айқын сезіледі. Бұл тұрғыдан қарағанда, басылымды астаналық архив мекемесінің соңғы жылдардағы ең сүбелі еңбектерінің бірі, ғылыми-анықтамалық әдебиеттің мазмұнын толықтыратын маңызды қадам деп бағалау әбден қисынды. Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні, 1995-2025 жылдары қалыптасқан қорлар негізінде әзірленген анықтамалық архив саласының кәсіби деңгейін, ғылыми әлеуетін көрсететін жүйелі еңбекке жатады. Ғылыми қауым үшін де, елінің тарихын білгісі келетін жас ұрпақ үшін де құндылығы өте-мөте зор. Тарихшы-зерттеушілерге, архившілерге, өлкетанушыларға, журналистерге, студенттерге, жалпы Қазақстан тарихына етене жақын жұртшылыққа арналған анықтамалық алдағы уақытта уақыт пен ұрпақ сабақтастығына қызмет етіп, ұлт жадының бір бөлшегіне айналады деген сенімдеміз.

МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ:
«НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКАЯ ОБРАБОТКА ДОКУМЕНТОВ: ПЛАНИРОВАНИЕ,
ПРОЦЕСС И СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ»

Методические рекомендации предназначены для работников ведомственных и частных архивов, специалистов по документационному обеспечению управления, членов экспертных комиссий, а также для всех, кто вовлечён в подготовку, систематизацию и оценку документальных материалов в организациях разных сфер деятельности.

Хотелось бы отметить, почему был использован термин «научно-техническая обработка», который в действующем законодательстве, а именно в Закон Республики Казахстан «О Национальном архивном фонде и архивах» не закреплён, там используется понятие «упорядочивание», однако в профессиональной практике именно НТО широко применяется для обозначения комплекса процессов, связанных с подготовкой документов к архивному хранению. Исторически этот термин сложился ещё в советский период и сохраняет свою актуальность.

Научно-техническая обработка (НТО) представляет собой комплекс мероприятий, направленных на упорядочение, систематизацию и обеспечение сохранности документов. Она включает учёт, экспертизу ценности, формирование и оформление дел, составление описей, а также подготовку документов к передаче в архив.

Наши рекомендации охватывают весь этот цикл. В них отражены вопросы подготовки к проведению НТО, сам процесс обработки, правила формирования и оформления дел, порядок их передачи в ведомственный архив, проведение экспертизы ценности, составление описей и актов, разработка научно-справочного аппарата и исторических справок.

Отдельная глава посвящена современным подходам в архивном деле – цифровизации, электронному документообороту, использованию электронной цифровой подписи (ЭЦП) и информационных систем хранения документов по типу «е-Архив», а также возможностям искусственного интеллекта.

Необходимо отметить, что методичка содержит не только теоретические основы. В ней собраны практические примеры из архивной работы, обобщён опыт специалистов, приведены формы учётных и сопроводительных документов, а также образцовые варианты их оформления.

Всё это делает рекомендации удобным инструментом, который можно применять сразу, в повседневной практике.

Структура методических рекомендаций:

1. Вводная глава

Содержит условия четкой организации и подготовки учреждения к проведению научно-технической обработки (НТО). Здесь задаются цели, задачи, нормативная база и организационные предпосылки успешной работы.

2. Общая глава

Описывает весь процесс НТО в логической последовательности, отражая основные этапы и их взаимосвязь.

3 – 8 главы – детализация этапов НТО

Каждая глава раскрывает отдельный этап НТО более подробно: от формирования дел и экспертизы ценности до составления описей, и передачи в архив. Даются практические рекомендации, примеры документов и формы.

9. Современные подходы

Рассматриваются новые технологии и методы (цифровизация, автоматизация, использование ИИ и ЕСМ-систем), которые упрощают работу ведомственных и частных архивов, повышая её эффективность и качество.

Мы старались методическую рекомендацию сделать читабельной и изучаемой не только для сотрудников ведомственных и частных архивов, но и для специалистов, различных сфер, которые будут участвовать в НТО документов.

Collaboration, Heritage, and Global Action at ICA Barcelona 2025

ICA Barcelona 2025 opened on 27 October with a day marked by international collaboration and shared purpose. As the day began, archival professionals from over 100 countries gathered at the Barcelona International Convention Centre (CCIB), eager to embark on a week dedicated to celebrating documentary heritage, fostering global collaboration, and shaping the future of archives worldwide.

Home » Events » ICA Congresses » ICA Barcelona Congress 2025 » 27 October 2025 – Inspiring Beginnings: Collaboration, Heritage, and Global Action at ICA Barcelona 2025

The morning began at the historic Archive of the Crown of Aragon, where the ICA European Regional Branch (EURBICA) General Assembly welcomed archival leaders from across Europe. EURBICA President Cristian Anița set an inspiring tone, emphasising that “archives matter not only as memories of the past but as foundation for the future,” a sentiment echoed by ICA President Josée Kirps, highlighting the vital links between regional and global initiatives.

In parallel, a full programme of ICA group meetings took place across the day, including sessions of regional branches, professional sections, expert groups, and working forums, offering members the opportunity to collaborate, share insights, and drive ongoing projects forward. A detailed overview of all meetings is available [here](#).

Following the Assembly, delegates enjoyed an exclusive guided tour of the Archive, gaining privileged access to one of Europe's most important repositories of documentary heritage. The venue then hosted a gathering of ICA Regional Branch Presidents, where the Malaysian delegation shared an engaging presentation announcing Sarawak as the next host city for the ICA Conference in 2027. The decision was widely welcomed, and sparked anticipation for continuing this global journey of knowledge exchange and cultural connection.

In the afternoon, one of the Congress's most timely and important events unfolded at the Residencia d'Investigadors, where the ICA's Expert Group Against Theft, Trafficking and Tampering (EGATTT) led a landmark symposium on safeguarding documentary heritage. Against the backdrop of growing global attention to cultural heritage theft and illicit trade, the symposium drew strong interest and press coverage, underscoring the urgency of the topic and the shared responsibility to protect the world's documentary memory.

The session began with remarks from EGATTT Chair Arda Scholte and Ana Gómez Rabal of the Spanish National Research Council. A defining moment followed when ICA President Josée Kirps presented the first copy of a new guide to preventing documentary heritage theft, developed by EGATTT, to Tiziano Coiro of INTERPOL's Works of Art Unit. The exchange reinforced the powerful alliance between heritage professionals and global law enforcement agencies in combating crime and protecting fragile cultural assets.

Three expert panels followed, exploring legislation, provenance research, security protocols, technology, and the central role of communication and public awareness. Speakers from INTERPOL, academic institutions, national archives, the rare book trade, and law enforcement underscored the need for vigilance, data sharing, and international cooperation. The session brought to the fore a powerful message, that safeguarding cultural memory is an inclusive and global responsibility, and that shared knowledge remains one of the most effective tools against loss and erasure.

Later in the afternoon, across the city at the Natural Science Museum of Barcelona, bursary recipients from underrepresented regions gathered for the workshop titled "Memory Under Threat: Preserving Heritage in the Face of Conflict and the Digital Age." Earlier in June, ICA had launched a call for applications to support participants from Small Island Developing States, Least Developed Countries, and other vulnerable contexts, demonstrating its commitment to inclusivity, capacity building, and global knowledge sharing. Supported in partnership with UNESCO's Memory of the World Programme, the workshop offered participants the opportunity to explore practical strategies for safeguarding cultural memory amid instability and digital transformation. It also fostered professional networks and strengthened participants' dedication to resilience and community-led preservation, reflecting ICA's ongoing role in empowering archivists worldwide.

In addition to this session, a diverse series of workshops was hosted each addressing key aspects of archival practice, innovation, and collaboration. One standout offering was the workshop titled "Come Play with RiC! A Card Game to Discover the Records in Contexts Conceptual Model (RiC-CM)" which introduced participants to the RiC conceptual model through an engaging card game format. Facilitated by members of ICA's Expert Group on Archival Description (EGAD), the session welcomed attendees of all experience levels. After a brief theoretical introduction to RiC, participants worked collaboratively with a paper-based card game to explore a real archival scenario, mapping relationships between records, their creators, institutions of custody, and related events. The workshop concluded with a demonstration of how the resulting RiC-CM graphs could be translated into linked open data using the RiC ontology (RiC-O), offering a practical and interactive approach to understanding emerging archival standards.

The day came to a close in a setting befitting the spirit of the Congress, a warm and festive welcome cocktail, complete with music, cuisine, and views of Barcelona's storied waterfront. Delegates from every corner of the world met and mingled, marking the beginning of a week rich in conversation, cooperation, and shared vision. The evening opened with heartfelt words of welcome and inspiration from ICA President Josée Kirps, followed by expressions of pride and solidarity from the local partners. They emphasized that archival work is not only about preserving documents, but also about investing in people, memory, and the future. Their reflections underscored the importance of local engagement in global conversations and

reinforced the spirit of collaboration that would shape the Congress. Together, their messages set a hopeful tone for the days ahead, one defined by ambitious goals, shared responsibility, and a deep commitment to connecting communities through archives.

This day offered just a glimpse of the many events, sessions, and activities that took place during 27 October at ICA Barcelona 2025. A full overview of everything that happened can be explored in the official programme.

<https://www.ica.org/27-october-2025-inspiring-beginnings-collaboration-heritage-and-global-action-at-ica-barcelona-2025/>

SAFEGUARDING THE PAST FOR THE FUTURE: INTERNATIONAL TRAINING ON DIGITISATION, PRESERVATION, AND EMERGENCY RESPONSE

The International Council on Archives (ICA) held a four-day workshop, Digitisation, Digital Preservation, and Emergency Response for Endangered Archival Collections, in Warsaw, Poland, from 16–19 September 2025. Organised in partnership with the Institute of National Remembrance, the International Alliance for the Protection of Heritage (ALIPH), and the State Archival Service of Ukraine, the workshop brought together experts for hands-on sessions, site visits, and discussions to strengthen archival capacity worldwide.

Paris | 22 October 2025

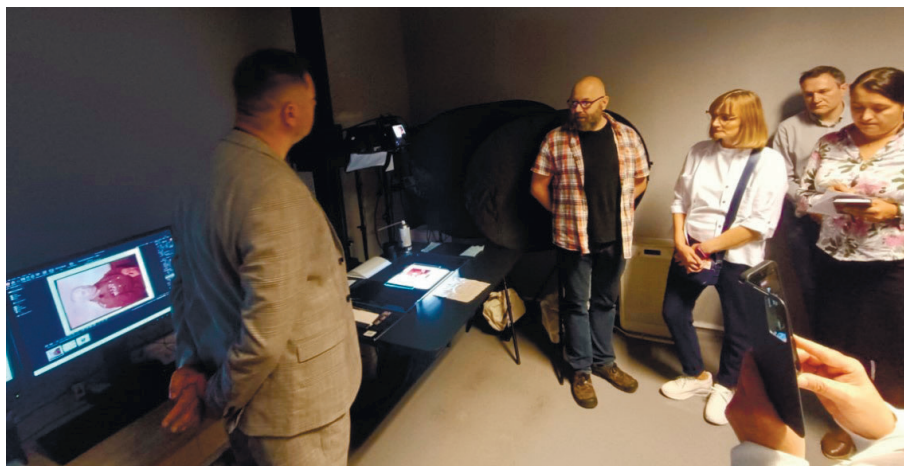
The International Council on Archives (ICA) is pleased to announce the successful delivery of the four-day onsite training workshop, Digitisation, Digital Preservation, and Emergency Response for Endangered Archival Collections, which took place in Warsaw, Poland, from 16 to 19 September 2025. Organized in partnership with the Institute of National Remembrance, the International Alliance for the Protection of Heritage (ALIPH), and the State Archival Service of Ukraine, this initiative strengthens the skills and networks needed to protect endangered collections not just in Ukraine, but around the world.

This onsite workshop represents the culmination of that learning journey and a key component of the wider project, which also includes the development of a practical manual to further support professional capacity and knowledge sharing. It closely aligned with the themes and outcomes of the seven-week training held between February and May 2025, reinforcing the commitment of ICA, ALIPH, and their partners to strengthening Ukraine's archival resilience and safeguarding its documentary heritage in times of crisis.

Hosted at the Institute of National Remembrance — Poland's primary state institution responsible for managing archives, conducting research, and promoting education about the nation's modern history and injustices — the onsite training workshop brought together 27 participants from Ukraine, archival professionals from the Institute of National Remembrance, and international trainers including Amira Aly, Executive Manager of the Egyptian Heritage Rescue Foundation (EHRF), Andrew Chernevych, Head Archivist at Galt Museum & Archives, and Maryna Chernyavska, Digital Archivist, Library and Museums at University of Alberta. Its goal was to strengthen professional expertise and foster collaboration around some of the most pressing challenges facing archives today: safeguarding vulnerable collections, developing robust digitisation workflows, and preparing for emergencies that may endanger archival materials.

An ambitious and collaborative programme

Over four days, participants were guided through an ambitious agenda balancing theoretical learning with practical, hands-on sessions. The workshop opened with demonstrations of digitisation modules and scanning equipment, including workstations for 3D, photographic, and microfilm materials. Conservation practices and document preservation techniques were also introduced, highlighting the importance of careful handling before, during, and after digitisation.

Institute of National Remembrance Tour — Digitization equipment

Day two emphasized emergency preparedness, with immersive sessions on situation analysis, risk assessment, and salvage practices, culminating in a full simulation of an emergency evacuation and response. Subsequent days explored imaging strategies, metadata standards, and essential tools for digital preservation, including formats, validation processes, and fixity checks.

Simulation of Emergency Response and Evacuation — Greeting from Carlos Serrano Vasquez and Marzena Kruk (Director, Institute of National Remembrance- IPN)

Site visits to the Central Archives of Modern Records and the archival storage facilities of the Institute of National Remembrance offered participants an invaluable opportunity to see large-scale archival infrastructure in action.

Tour to the Central Archives of Modern Records

Building resilience and networks

Participants highlighted the immediate relevance of the workshop for safeguarding archival heritage, particularly in times of crisis. Anastasiya Kholyavka of the Urban Media Archive, Center for Urban History, emphasized the value of collaborative learning and networking:

«This kind of collaborative learning is a very effective tool... we realised how much more collaboration can offer and how valuable it is to cultivate, support, and develop these connections in the future... Our experience can be interesting and useful to others, and we should... share what we are learning while working under a strong sense of threat».

Trainers also praised participants' dedication and engagement. Andrew Chernevych, Head Archivist at the Galt Museum & Archives, said:

What stood out most for me is how amazingly motivated all the participants were... they really want to learn from somebody else's experience and relate their experiences to what they see and learn... This kind of training can create partnerships that bring new projects, new funding, and new opportunities for professional development.

Together, these reflections underscore the workshop's lasting impact — not only in building technical skills, but also in fostering a strong sense of professional solidarity and shared purpose among archivists working to protect cultural heritage in times of crisis.

Partner Perspectives: Strengthening Archival Leadership and Regional Collaboration

The onsite training was also praised by partner institutions for reinforcing their mission and regional leadership in archival preservation. Director Marzena Kruk of the Institute of National Remembrance (IPN) highlighted the significance of the partnership:

«This cooperation perfectly aligns with the mission of the Institute of National Remembrance, which has long been actively working to protect, collect, preserve, and digitize archival resources. IPN, as an institution with an established position in Poland and abroad, shares its experience and infrastructure with foreign partners, especially with Polish diaspora institutions, supporting joint efforts to preserve historical heritage and promoting good practices in modern archive management. Our task is not only to secure archival collections but also, by ensuring access to them, to actively contribute to commemorating victims and providing them with restitution. We also aim to educate and tell the story and experiences of the Polish nation in its struggle against totalitarian systems. Especially today, as we live in very tense times — some say similar to the pre-war period — it is particularly important to remind people of these experiences. Projects like this one help us fulfil that mission».

Oleksandr Lashko, Chief Digital Transformation Officer of the State Archival Service of Ukraine (SASU), emphasized the importance of this collaboration for Ukraine's archival sector:

«The cooperation between ICA/ALIPH and the State Archival Service of Ukraine (SASU) is critically important for the protection of Ukrainian archives. The seminar in Warsaw became a powerful platform for advanced training. Ukrainian specialists demonstrated extraordinary interest and a high level of preparation for implementation. The acquired knowledge directly supports the priorities of the SASU regarding digitization, preservation and accessibility. The main message that Ukraine heard: it is necessary to immediately integrate international practices and increase crisis preparedness. Due to the high motivation of the participants, while still in Warsaw, Ukrainian archivists previously agreed on a separate meeting in Ukraine dedicated to detailed planning and implementation of all the skills and knowledge gained during the seminar. This will ensure the most effective use of international assistance».

These reflections underscore the shared vision of ICA, ALIPH, IPN, and SASU: to strengthen archival capacity, safeguard documentary heritage under threat, and build sustainable frameworks for international collaboration in the protection of cultural memory.

Looking ahead

In addition to practical skills, the training created space for peer-to-peer exchange, enabling participants to refine their digitisation projects with expert input while forging professional networks that extend beyond borders. The ICA remains committed to supporting archival institutions and professionals through capacity-building initiatives, advocacy, and knowledge-sharing. The Warsaw training represents a vital step in developing resilient archival systems and ensuring that endangered collections are not only preserved but made accessible for generations to come.

<https://www.ica.org/safeguarding-the-past-for-the-future-international-training-on-digitisation-preservation-and-emergency-response/>

АТА ЗАҢ – ТӘУЕЛСІЗДІГІМІЗДІҢ ТЕМІРҚАЗЫҒЫ

Қазақстан Республикасының Конституциясы – ел егемендігінің, халық бірлігі мен мемлекеттіліктің негізі һәм қоғамдық келісім мен тұрақтылықтың кепілі. Ата Заңымыз 1995 жылғы 30 тамызда жалпыхалықтық референдум арқылы қабылданды. Сол арқылы Тәуелсіз Қазақстанның дамуына жол ашқан тарихи құжат пайда болды. Бұған 1995 жылғы Конституция жобасының мәтіні, оны әзірлеу жөніндегі жұмыс тобының материалдары, түрлі мемлекеттік органдардың Конституция жобасына байланысты ұсыныстары мен сараптамалық қорытындылары сол кездегі бұқаралық ақпарат құралдарындағы жарияланған мақалалар дәлел бола алады.

Қатталған құжаттар бүгінгі таңда архив қоржынында сақталған. Бұл құжаттар қатарында: Конституция – мемлекет пен қоғамның өмірін реттейтін ең жоғарғы заң. Онда адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары, мемлекеттік биліктің бөліну принциптері, заң үстемдігі, демократиялық құндылықтар нақты көрсетілген. Архив құжаттарында Ата Заңның негізгі нормалары қалай қалыптасқаны, оның әр тармағына енгізілген өзгерістер мен толықтырулардың тарихи негіздері көрініс тапқан.

Ата Заң – өткен мен бүгінді жалғайтын, болашаққа бағыт беретін құнды мұра. Астана қаласы Мемлекеттік архиві – осы тарихи құжаттардың сақтаушысы әрі келешек ұрпаққа жеткізушісі ретінде өз миссиясын атқарып келеді. Бұған тағы бір мысал ретінде архив қызметкерлері ел тарихына деген құрметті арттырып, Конституцияның қоғамдағы маңызын насихаттау бағытында жүйелі жұмыстар жасағандығын айтуға болады.

Мәселен Астана қаласының мемлекеттік архивінің ұйымдастыруымен Қазақстан Республикасының Конституциясының 30 жылдығына арналған кездесу өтті.

Шараға қатысқан Ақмола облыстық адвокаттар алқасының мүшесі, адвокат, Ләззәт Кеңдебайқызы өз ойын ортаға салды. Ол: - Еліміздің Тәуелсіздігінің 30-шы жылына куәгері болған әр азамат үшін Қазақстан Республикасы Конституциясында жазылған заң ортақ екені мәлім. Біздің Ата заңымыздың ерекшелігі ешқандай дінге, ешқандай нәсілге, ешқандай ұлтқа бөлмейтіндігі. Себебі біздің зайырлы елімізде әр азаматқа тең құқық берілген. Бұл өз кезегінде Қазақстанда тұрып жатқан әр ұлттың кодын сақтауға мүмкіндік береді. Яғни, біздің ата-бабамыздан асыл мұра болып жеткен мәдениетіміз, әдебиетіміз, өркениетіміз, тіліміз бен ділімізді, туған тарихымызды өз деңгейінде сақтап, ұрпағымызға ұсына аламыз деп айтуға толық құқығымыз бар. Сондықтан да отанымыздың Ата заңын берік ұстанып, ұлттық құндылықтарына зор құрметпен қарау біздің басты міндетіміз, - деді.

Белгілі заңгер қатысушыларға Конституцияның қоғамдағы орны мен азаматтар құқығын қорғаудағы маңызы туралы кеңінен түсіндірді.

Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының Конституциясы қабылданғанына 30 жыл толуына орай архив құжаттарынан құралған көрме ұйымдастырылды.

ОТАНДЫҚ ЖӘНЕ ЕЛОРДАЛЫҚ АРХИВТЕРДЕН

«ASTANA ARCHIVE FEST-2025» ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ФОРУМЫ

Астана қаласы Мемлекеттік архивінің құрылғанына 30 жыл толды. Мекеменің мерейтойына орай елордада «ASTANA ARCHIVE FEST-2025» халықаралық форумы өтті. Іс-шара аясында елорда архивінің тарихы, архив қорындағы құнды жәдігерлерден тұратын «Төрдегі төл тарих» фотоқұжаттық көрмесі, архив жинақтарының таныстырылымы және «Архив: Жаңа дәуір. Жаңа мүмкіндіктер» атты ашық диалог алаңы ұйымдастырылды.

Форумның басты мақсаты – архив саласындағы заманауи тәжірибе алмасу, халықаралық ынтымақтастықты нығайту, цифрландыру үрдісіндегі жетістіктерді ортаға салу. Жиында архив саласында қордаланған мәселелер, цифрлық трансформация, тарихи мұраларды сақтау және оларды болашақ ұрпаққа жеткізу жолдары кеңінен талқыланды.

Елорданың Мемлекеттік архивінде Ақмола өңірінің өткен ғасырдағы сан қилы тарихы мыңдаған құжаттарда хатталған. Мекеме елордамызбен бірге өсіп-өркендеп, сан салалы құжаттарды жинап сақтаумен айналысып келеді. Осыны атап өткен Астана қаласы әкімінің орынбасары Есет Байкен қала басшысы Жеңіс Қасымбектің құттықтауын жеткізді.

«Архив – ұлттың жады, елдің өткені мен болашағының алтын көпірі, өткенге көз жүгіртіп, тарихи деректерді тиянақтап, келешек ұрпаққа жеткізетін, мемлекеттің тұрақтылығы мен қоғамның рухани құндылықтарының негізі. Осы жолда отыз жыл бойы қалтқысыз еңбек етіп келе жатқан Астана қаласы Мемлекеттік архиві — бүгінде елордамыздың іргелі мекемелерінің бірі. 1995 жылдан бастап Астананың тарихи, саяси, әлеуметтік және мәдени даму жолын бізге жеткізіп, ауқымды жұмыстар атқарып келеді» делінген қала әкімінің құттықтауында.

Жеңіс Қасымбектің лебізінде қазіргі цифрлық дәуірде архив қызметкерлері жаңа сапалық деңгейге шыққанын, электронды және ақпараттық технологияларға сай еңбек етіп жатқанын, елорда архиві мамандарын мерейтоймен құттықтады.

Іс-шараға Қазақстанның түкпір-түкпірінен келген архив мамандары, тарихшылар, мемлекеттік органдар өкілдерімен қатар, Ресей, Өзбекстан, Қырғызстан, Әзербайжан, Татарстан елдерінің архив ісі саласындағы мамандар жиналып, өз құттықтауларын жеткізді. Олардың арасында Парламент Мәжілісінің депутаты Магеррам Магеррамов, Қазақстан Республикасы Президенті архивінің директоры Әлия Мұстафина, Мәдениет және ақпарат министрлігі архив, құжаттама және кітап ісі комитетінің басқарма басшысы Ибраим Бабаев, Қазақстан Республикасы Ұлттық архивінің директоры Сағила Нұрланова, Ресей Федерациясы Омбы облысының тарихи архивінің директоры, тарих ғылымдарының кандидаты Людмила Чекалина, Қырғыз Республикасы Орталық мемлекеттік архивінің директоры Манат Момунов болды.

Форум барысында Қырғыз Республикасының Орталық мемлекеттік архиві мен Астана қаласының Мемлекеттік архиві арасындағы ынтымақтастық туралы меморандумға қол қойылды. «Жасанды интеллект: өзектендіру және цифрландыру үрдістері» тақырыбында пікір алмасу жүргізілді.

Бұдан соң «Қазіргі қоғамдағы архивтердің рөлі» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция өтті. Сондай-ақ, дөңгелек үстел отырысында реставрация және консервация зертханаларының тәжірибесі, архив құжаттарын цифрландыру ісі, құжаттарды ғылыми-техникалық өңдеу жұмысы таныстырылып, «Үздік архив» және «Үздік архивші» марапаттары тапсырылды. Ертесіне мерейтойлық шара жалғасын тауып, қонақтар елорданың көрнекті жерлерін аралады. Сонымен қатар Астана қаласы Мемлекеттік архивіне экскурсия ұйымдастырылды.

<https://www.astana-akshamy.kz/astana-archive-fest-2025-forwmy-oetwde/>
<https://www.youtube.com/watch?v=ySYKG7GADn4>

ҚЫЗЫЛОРДАДА АРХИВ ІСІ БОЙЫНША РЕСПУБЛИКАЛЫҚ Өңірлік семинар өтті

Қызылорда қаласында «Архив құжаттарын беру тәртібі» тақырыбында екі күндік республикалық өңірлік семинар ұйымдастырылды. Семинар жұмысына Алматы мен Шымкент қалалары, Жамбыл, Түркістан және Қызылорда облыстарының мемлекеттік, ведомстволық және өңірлік архив мекемелері мен мемлекеттік органдар өкілдері қатысты.

Іс-шараның негізгі мақсаты – архив саласы мамандарының біліктілігін арттыру, заманауи цифрлық шешімдерді енгізу және архив ісіндегі өңіраралық ынтымақтастықты нығайту.

Семинар барысында архив саласына қатысты қолданыстағы нормативтік-құқықтық актілерді тәжірибеде қолдану, ведомстволық деңгейде және мемлекеттік архивтерде архивтік құжаттарды беру тәжірибесі талқыланды. Сонымен қатар қатысушылар тәжірибе алмасып, өзекті мәселелер бойынша пікір білдірді.

Іс-шараның екінші күні мемлекеттік және ведомстволық архивтердің электрондық құжаттарды беру, қабылдау, сақтау және пайдалану процестерін автоматтандыруды қамтамасыз ететін «Құжаттардың бірыңғай электрондық архиві» ақпараттық жүйесінде жұмыс жүргізу бойынша оқыту өтті.

<https://www.gov.kz/memleket/entities/mam/press/news/details/1069679?lang=kk>

АҒАЛАР АРХИВКЕ ҚҰЖАТТАРЫН АМАНАТТАДЫ

Республика күніне орай Астана қаласы мемлекеттік архивінің ұйымдастыруымен «Ағалар аманаты» атты тағылымды іс-шара өтті. Шара аясында ҚР Құрметті спорт қайраткері, Қазақстанның еңбек сіңірген жаттықтырушысы Елсияр Қанағатов пен Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, композитор Тілеуғали Қышқашбай өздерінің жеке құжаттарын архивке табыстады.

Шара барысында Астана қаласы мемлекеттік архивінің директоры Жангелді Бимолдин Қазақстанның еңбек сіңірген жаттықтырушысы Елсияр Қанағатовқа Алғыс хат табыстап, мерейтойына орай иығына шапан жапты.

Тағылымды басқосуда 2025 жылы жарық көрген архив басылымдары таныстырылды. Сонымен қатар жуырда ғана жарық көрген «Қайсар рух» кітабының тұсаукесері өтті. Бұл еңбек – Ұлы Отан соғысының ардагері, ағартушы ұстаз Хакім Сүлейменовтің өмір жолына арналған. Шараға оның қызы Жанна Хәкімқызы, шәкірті Майра Сапарғалиева және студенттер қатысты.

Сөйтіп, архив қоры ағалардың құнды құжаттарымен толықты. Айта кету керек, архив қорында тарихи маңызы зор құжаттар, күнделіктер, хаттар, фотосуреттер мен ғылыми жазбалар сақталған. Архивте тек құжат қана емес, ұрпаққа аманат болған өмір жолының ізі жатыр.

Құрметті әріптестер!

Астана қаласының мемлекеттік архиві Қазақстан тарихшыларының Ұлттық конгресімен бірге «Архив хабаршысы» ғылыми-көпшілік, ақпараттық- әдістемелік журналын 2021 жылдан бастап тоқсан сайын шығарады.

Журналда тарих методологиясы, тарихнама және деректану, архив ісінің тарихы мен тәжірибесі, іс жүргізу, өлкетану, тұлғатану мәселелері бойынша ғылыми мақалалар, архив деректері, сонымен қатар, танымдық, ағартушылық, ақпараттық бағыттағы шолулар, мақалалар мен пікірлер жарияланады.

Редакция қолжазбалаларды электронды форматта қабылдайды. Иллюстрациялар (суреттер, кестелер, графиктер, диаграммалар және т.б.) мәтінге жазылған жеріне қойылады. Мақала мәтіні ФТАХР-нан басталуы керек (Ғылыми-техникалық ақпараттық халықаралық рубрикаторы мына сілтеме арқылы анықталады <http://grnti.ru/>)

Автор/авторлар туралы ақпарат (әр жолы жаңа жолдан):

- Автордың/авторлардың аты, әкесінің аты, тегі
- Ұйым атауы, қаласы, елі
- E-mail

Мақаланың тақырыбы 10 сөзден аспауы керек:

- қалың қаріп
- бас әріптермен, ортасынан

Аннотация (200-300 сөз). Аннотация мәтінінде абзац, дәйексөздер, аббревиатура болмауы керек. Аннотацияда көлемді формула, мақала тақырыбын қайталау, жұмыс мәтіні мен әдебиеттер тізіміне сілтеме болмауы тиіс. Мақаланың ерекшеліктері мен құрылымын сақтай отырып, қысқаша мазмұны беріледі. Фрагменттерді курсивпен жазуға, астын сызуға және т.б. болмайды.

Кілт сөздер (10-12 сөз)

Кілт сөздер 12 сөзден аспайтын жеке сөздерден де, сөз тіркестерінен де тұруы мүмкін. Оларды курсивпен немесе қалың қаріппен жазуға болмайды.

Мақаланың құрылымы:

- Кіріспе
- Әдістер мен әдістеме
- Талқылау
- Нәтижесі (мақаланың негізгі бөлігі)
- Қорытынды
- алғыс (егер жұмыс грант бойынша дайындалған болса немесе осы мақаланың шығуына үлес қосқан, бірақ оның авторлары болып табылмайтын әріптестердің еңбегін көрсету қажет болса қосуға болады);
- әдебиет – референс. Әдебиеттер тізімінде соңғы бес жылда жарияланған мақалалар қамтылуы керек.

Қолжазбалар электронды форматта қабылданады. Иллюстрациялар (суреттер, кестелер, график, диаграмма және т.б.) мәтіннің ішінде орналастырылады.

Мәтін Times New Roman қарпімен теріледі, қаріп өлшемі – 14 кегль, жоларалық интервал – бір, жиектері (барлығы) – 2 см, абзац шегінісі – 1 см, мақалалар мен архив құжаттарының мәтіндерінің стандартты көлемі 50 000 таңбаға дейін (метадеректер мен әдебиеттер тізімін есепке алмағанда 14-16 бет), ақпараттық материалдар, оның ішінде шолулар мен сыни пікірлер – 1000-3000 сөз.

Дереккөздерге сілтемелер дәйексөзден кейін тік жақшада дәйексөз көзінің реттік нөмірін және бетті көрсете отырып беріледі, мысалы [1, л. 25].

Әдебиеттер тізімі мақала мәтінінен кейін орналастырылады. Ресурстың электрондық мекенжайын ғана көрсетуге рұқсат етіледі. Мысалы: URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>

Электронды кітаптарға, журналдарға, газеттерге және т.б. сілтемелер дәл осылай ресімделеді.

Кестелер мен графикалық ақпаратқа қойылатын талаптар

Егер ғылыми мақалаға кестелер мен графикалық ақпараттар (сызбалар, суреттер, фотосуреттер) қоса берілсе, онда олар электронды журналдың талаптарына сәйкес ресімделуі керек.

Кестелер тікелей мақала мәтініне енгізіліп, нөмірленуі және мақала мәтінінде оларға сілтеме болуы керек. Суреттер, графикалар стандартты форматтардың бірінде ұсынылуы керек: PS, PDF, TIFF, GIF, JPEG, BMP, PCX. Нүктелік суреттерді 600 dpi тұнықтықпен орындау қажет. Суреттерде барлық бөлшектер анық көрсетілуі керек.

Әдебиеттер тізімі

Мақала мәтінінде тек сілтеме жасалған дереккөздер (дәйексөздер ретімен немесе ағылшын алфавиті бойынша нөмірленген) ғана болуы керек. Нәтижелері дәлелдемеге пайдаланылған, бірақ жарияланбаған жұмыстарға сілтемелер жіберілмейді. Қолжазбаларды жариялау үшін авторлардан ақы алынбайды.

Әдебиеттер тізімінен кейін библиографиялық мәліметтерді (мақала атауы, автордың (авторлардың) аты-жөні, ұйымның толық атауы, қаласы, елі, автор(лар)дың электрондық поштасы), сонымен қатар, аннотация мен кілт сөздерді орыс және ағылшын тілдерінде (егер мақала қазақ тілінде жазылса), қазақ және ағылшын тілдерінде (егер мақала орыс тілінде жазылса), орыс және қазақ тілдерінде (егер мақала ағылшын тілінде жазылса) көрсету қажет.

Содан кейін библиографияның ағылшын және транслитерацияланған бөліктерінің тіркесімі беріледі. Транслитерация <http://translit-online.ru/> онлайн платформасы арқылы жүзеге асырылады.

Бұл онлайн платформа қазақ әліпбиінің нақты әріптерін транслитерацияламайды. Авторлар бұл жерде қазақша мәтінді транслитерациядан кейін келесі ережелерге сәйкес түзетулер енгізуі керек:

ә г ң ө ү Ұ қ і

а г п о у Ү к я

Егер дереккөздің ресми аудармасы болса және ағылшын тілінде жарияланған болса онда әдебиеттер тізімінің ағылшын және транслитерацияланған бөлігінің тіркесімінде ағылшын тіліндегі ресми аудармасын көрсету қажет.

Мақала қолжазбалары қайтарылмайды және оған пікір білдірілмейді. Мақаланың мазмұнына автор жауап береді.

Редакцияның мекен-жайы: «Астана қаласының Мемлекеттік архиві» ММ, Қазақстан, 010000, Астана қ., М.Әуезов көш., 3, Телефон: 8-7172-280723 (134); E-mail: info@gosarhiv.kz немесе s.bayakhmetov@gosarhiv.kz

Уважаемые коллеги!

Государственный архив города Астана с Национальным конгрессом историков Казахстана с 2021 ежеквартально выпускает научно-популярный и информационно-методический журнал «Архив хабаршысы».

В журнале публикуются научные статьи, исследование, архивные документы по вопросам методологии истории, историографии и источниковедения, истории и практики архивного дела, делопроизводства, краеведения, персонализма, а также обзоры, сообщения познавательного, просветительского и информационного характера.

Редакция принимает рукописи в электронном формате. Иллюстрации (рисунки, таблицы, графики, диаграммы и т.д.) помещаются внутри текста. Текст статьи должен начинаться с МРНТИ (Международный рубрикатор научно-технической информации; определяется по ссылке <http://grnti.ru/>)

Информация об авторе/авторах (каждый раз с новой строки):

- Имя, отчество, фамилия автора/авторов
- Название организации, город, страна
- E-mail

Название статьи не должно содержать более 10 слов:

- шрифт полужирный
- расположение по центру страницы

Аннотация (200-300 слов). Текст аннотации не должно быть абзацев, цитирование, аббревиатур. Аннотация не содержит громоздких формул, не повторяет название статьи, не содержит ссылок на текст работы и список литературы. Аннотация дает краткое изложение статьи, отражая ее особенности и сохраняя структуру статьи. Не допускается выделение фрагментов курсивом, подчеркиванием и т. д.

Ключевые слова (10-12 слов)

Ключевые слова могут состоять как из отдельных слов, так и из фраз, не более 12 слов. Их нельзя писать курсивом или жирным шрифтом.

Структура статьи:

- Введение
- Методы и методология
- Обсуждение
- Результат (основная часть статьи)
- Заключение
- благодарность (если работа подготовлена по гранту или по данной статье труда коллег, которые внесли свой вклад в создание, но не являются его авторами можно добавить, если нужно показать);
- литература – референс. Список литературы должен включать статьи, опубликованные за последние пять лет.

Редакция принимает рукописи в электронном формате. Иллюстрации (рисунки, таблицы, графики, диаграммы и т. д.) помещаются внутри текста.

Текст набирается шрифтом Times New Roman, размер шрифта - 14 кеглей, межстрочный интервал - одинарный, поля (всего) - 2 см, отступ абзаца - 1 см, стандартный объем текстов статей и архивных документов до 50 000 знаков с пробелами (14-16 страниц без учета метаданных и списка литературы), информационные материалы, в том числе обзоры и критические комментарии - 1000-3000 слов.

Ссылки на использованные источники приводятся после цитаты в квадратных скобках с указанием порядкового номера источника цитаты и страницы, например [1, л. 25].

Список литературы размещается после текста статьи. Допускается указание только электронного адреса ресурса. Пример: URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>

Аналогично оформляются ссылки на электронные книги, журналы, газеты и т. д.

Требования к таблицам и графической информации

Если к научной статье прилагаются таблицы и графическая информация (чертежи, рисунки,

фотографии), то они должны быть оформлены в соответствии с требованиями электронного журнала.

Таблицы должны быть включены непосредственно в текст статьи, должны быть пронумерованы и сопровождаться ссылкой на них в тексте статьи. Рисунки, графики должны быть представлены в одном из стандартных форматов: PS, PDF, TIFF, GIF, JPEG, BMP, PCX. Точечные рисунки следует выполнить с разрешением 600 dpi. На чертежах должны быть четко представлены все детали.

Список литературы

Ссылка должно содержать только те источники (пронумерованные в порядке цитирования или в английском алфавитном порядке), на которые есть ссылки в тексте статьи. Ссылки на неопубликованные работы, результаты которых используются в доказательствах, не принимаются. Авторам рекомендуется исключить ссылки на страницы и следовать следующему шаблону: номер главы, номер абзаца и т.д.

После списка литературы необходимо указать библиографические сведения (наименование статьи, Ф. И. О. автора (авторов), полное наименование организации, город, страну, адрес электронной почты автора(ов)), а также аннотацию и ключевые слова на русском и английском языках (если статья написана на казахском языке), казахском и английском языках (если статья написана на казахском языке если статья написана на русском языке), на русском и казахском языках (если статья написана на английском языке).

Затем преоставляется комбинация английской и транслитерированной частей списка литературы. Транслитерация осуществляется с использованием онлайн-платформы <http://translit-online.ru/>. Эта онлайн-платформа не транслитерирует специфические буквы казахского алфавита. Авторам следует внести здесь исправления после транслитерации казахского текста в соответствии со следующими правилами:

ә ғ ң ө ү Ұ қ і

а г п о у Ү к я

Если источник имеет официальный перевод и опубликован на английском языке, официальный перевод на английский язык должен быть указан в сочетании английской и транслитерированной частей ссылок.

Плата за публикацию рукописей не взимается с авторов. Рукописи статьи не возвращаются и не комментируются. За содержание статьи отвечает автор.

Адрес редакции: ГУ «Государственный архив города Астана», Казахстан, 010000, г. Астана, ул. Ауэзова, 3, Телефон: 8-7172-280723 (134); E-mail: info@gosarhiv.kz или s.bayakhmetov@gosarhiv.kz

Dear colleagues!

The State Archive of the city of Astana with the Kazakhstan National historians' congress begins to publish a popular scientific and information-methodical journal «Arhiv habarshysy».

The journal publishes scientific articles, archival data on the methodology of history, historiography and source studies, the history and practice of archival affairs, local history, personalism, as well as reviews and comments of cognitive, educational and informational orientation.

The editorial board accepts manuscripts in electronic format. Illustrations (figures, tables, graphs, diagrams, etc.) are placed inside the text. The text of the article should begin with IRSTI (International rubricator of scientific and technical information; determined by the link <http://grnti.ru/>)

Information about the author / authors (*each time on a new line*):

- Name, patronymic, surname of the author/authors
- Organization name, city, country
- E-mail

The title of the article should not contain more than 10 words:

- font bold
- location in the center of the page

Abstract (200-300 words). The text of the abstract should not contain paragraphs, citations, abbreviations. The abstract does not contain cumbersome formulas, does not repeat the title of the article, contains links to the text of the work and the list of references. The abstract gives a brief summary of the article, reflecting its features and maintaining the structure of the article. Selection of fragments in italics, underlining, etc. is not allowed.

Keywords (10-12 words)

Key words can consist of both individual words and phrases, in any case not exceeding 12 words. They cannot be italicized or bold.

Article structure:

- Introduction;
- Methods and methodology
- Discussion
- Results (main part of the article)
- Conclusion
- gratitude (this section is included if the work was prepared under a grant or there is a need to acknowledge colleagues who contributed to the appearance of this article, but are not its co-authors);
- literature - reference. References should include articles published in the last five years.

The editors accept manuscripts in electronic format. Illustrations (figures, tables, graphs, charts, etc.) are placed inside the text.

The text is typed in Times New Roman, font size is 14 pt, line spacing is single, margins (total) are 2 cm, paragraph indentation is 1 cm, the standard volume of articles and texts of archival documents is up to 50,000 characters with spaces (14-16 pages without taking into account metadata and list of references); information materials, including reviews and reviews - 1000-3000 words.

References to the sources used are given after the quote in square brackets, indicating the ordinal number of the source of the quote and the page, for example [1, l. 25].

The list of references is placed after the text of the article. Only the e-mail address of the resource is allowed. Example: URL:<http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377> Accessed:

Links to e-books, magazines, newspapers, etc. are formatted in the same way.

Requirements for tables and graphic information

If a scientific article is accompanied by tables and graphic information (diagrams, figures, photographs), then they must also be formatted in accordance with the requirements of the electronic journal.

Tables should be included directly in the text of the article, should be numbered and accompanied by a link to them in the text of the article. Figures, graphics must be submitted in one of the standard formats: PS, PDF, TIFF, GIF, JPEG, BMP, PCX. Bitmaps should be done at 600 dpi. The drawings must clearly show all the details.

Bibliography

The reference should contain only those sources (numbered in citation order or in English alphabetical order) that are referenced in the text of the article. References to unpublished works whose results are used in proofs are not accepted. Authors are advised to exclude page references and follow the following pattern: chapter number, paragraph number, etc. Otherwise, incorrect references may occur when preparing the English version of the article.

After the list of references, it is necessary to indicate bibliographic data (title of the article, full name of the author (authors), full name of the organization, city, country, e-mail address of the author (s), as well as annotations and keywords) in Russian and English (if the article is written in Kazakh), in Kazakh and English (if the article is written in Russian), in Russian and Kazakh (if the article is written in English).

Then a combination of the English and transliterated parts of the bibliography is provided. Transliteration is carried out using the online platform <http://translit-online.ru/>. This online platform does not transliterate specific letters of the Kazakh alphabet. Authors should make corrections here after transliterating the Kazakh text in accordance with the following rules:

ә ғ ң ө ү Ұ қ і

а ғ п о у Ү к я

If the source has an official translation and has been published in English, the official English translation must be given in a combination of the English and transliterated parts of the references.

The authors are not charged for the publication of the manuscripts.

The manuscripts of the article are not returned and are not commented on. The author is responsible for the content of the article.

Editorial office address: State Archive of the city of Astana, Kazakhstan, 010000, Astana, st. Auezova, 3, Phone: 8-7172-280723 (134); E-mail: info@gosarhiv.kz or s.bayakhmetov@gosarhiv.kz

Журнал Қазақстан Республикасының
Ақпарат және Қоғамдық даму министрлігінің
Ақпарат комитетінде тіркелген
тіркеу № KZ04VPY00027990

Біздің мекен-жайымыз:
010000, Астана қаласы, Сарыарқа ауданы,
М. Әуезов көшесі, 3-үй
тел/факс: +7 (7172) 28-07-26 (қос. 119,134)
e-mail: info@gosarhiv.kz
ОРДА ТАРИХЫНАН

ЕЛОРДА ТАРИХЫНАН

Ақмола бекінісінің мұнарасы 1839-1840 жылдары салынған.
Қазіргі Қ.Мұңайтпасов атындағы стадионының орталық қақпасы орнында
болды. 1921 жылы мұнара жойылды.

Ақмолинск қ., 1916 ж. Фотоны түсірген К. Шахов.

